

**УНІВЕРСИТЕТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)**

**ЧЕРКАСЬКИЙ ІНСТИТУТ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
УНІВЕРСИТЕТУ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (м. КИЇВ)**

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

**МІЖНАРОДНИЙ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

№ 3/2011

THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

CHERKASY INSTITUTE OF BANKING
OF THE UNIVERSITY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE (KYIV)

FINANCIAL SPACE

**THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL**

№ 3 (3) 2011

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

EDITORIAL BOARD

УДК 336
ББК 65.26

Головний редактор:

ДМИТРЕНКО Микола Гаврилович
кандидат економічних наук, професор, директор
Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ
(м. Київ)

Заступник головного редактора:

ПУСТОВИТ Роберт Фрідріхович
доктор економічних наук, професор (Україна)

АБИШЕВ Али Ажимович, доктор економічних наук,
професор, академік Російської академії гуманітарних наук
(Республіка Казахстан)

БАРАНОВСЬКИЙ Олександр Іванович, доктор
економічних наук, професор (Україна)

ВІІ Карл Вільям, професор Університету ім. Джорджа
Вашингтона (США)

КУЗНЕЦОВА Анжела Ярославівна, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ЛАПКО Олена Олександрівна, доктор економічних наук,
професор (Україна)

РЯХОВСЬКА Антоніна Миколаївна, доктор економічних
наук, професор (Російська Федерація)

СМОВЖЕНКО Тамара Степанівна, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ТРИДІД Олександр Миколайович, доктор економічних
наук, професор (Україна)

ШЕБЕКО Константин Константинович, доктор
економічних наук, професор (Республіка Білорусь)

Editor-in-Chief:

DMYTRENKO Mykola Havrylovych, Candidate of Sciences
(Economics), Professor, Director of the Cherkasy Banking
Institute of the Banking University of the National Bank of
Ukraine (city of Kyiv)

Deputy Editor-in-Chief:

PUSTOVIT Robert Fridrikhovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

ABISHEV Ali Azhimovich
Doctor of Science (Economics), Professor, Full Member of the
Russian Academy of Humanities (the Republic of Kazakhstan)

BARANOVSKIY Oleksandr Ivanovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

VIEHE Karl William
Professor of George Washington University (USA)

KUZNETSOVA Angela Yaroslavivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

LAPKO Olena Oleksandrivna,
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

RYAKHOVSKA Antonina Mykolaivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Russian Federation)

SMOVZHENKO Tamara Stepanivna
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

TRYDID Oleksandr Mykolayovych
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Ukraine)

SHEBEKO Konstantin Konstantinovich
Doctor of Sciences (Economics), Professor (Republic of Belarus)

Фінансовий простір [Текст] : міжнародний науково-практичний журнал / Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – м. Черкаси. – №3 (3) 2011. – 176 стр.

ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

Міжнародний науково-практичний журнал
№2 (2) 2011

Журнал засновано у лютому 2011 року.

Виходить 4 рази на рік.

У журналі публікуються статті
українською, російською, англійською та польською
мовами

Засновник:

Університет банківської справи Національного
банку України (м. Київ)

Видавець:

Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
КВ №13032-1916 від 15.02.2011

Адреса редакції:

18028, м. Черкаси,
вул. Енгельса, 164
e-mail: nauka@cibs.ck.ua

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Черкаського інституту банківської справи Університету
банківської справи Національного банку України (м. Київ)
(Протокол №2 від 14 вересня 2011 р.)
При передруку матеріалів, опублікованих у журналі, посилання
на «Фінансовий простір» обов'язкове.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

FINANCIAL SPACE

International scientific and practical journal
№2 (2) 2011

Founded in February, 2011.

Published 4 times a year.

Contributions to the Journal are accepted
in Ukrainian, Russian, English and Polish

Founder:

The Banking University of
the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Publisher:

The Cherkasy Banking Institute of the Banking
University of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)

Certificate of State registration of the printed media:
КВ №13032-1916 of 02/15/2011

Editorial Office address:

18028, city of Cherkasy,
Engels St., 164
E-mail: nauka@cibs.ck.ua

Recommended for press by the Academic Council
of the Cherkasy Banking Institute of the Banking University
of the National Bank of Ukraine (city of Kyiv)
(Protocol №2 of September 14, 2011)

Contributions to Financial Space, when reprinted, must necessarily
be referred to.
Contributors are responsible for fact selection and factual statement.
The Editorial Board does not always concur with the authors.

ЗМІСТ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	7
<i>ДМИТРЕНКО Марія Йосипівна</i> <i>СВІЧИНСЬКИЙ Микола Миколайович</i> ПОСТКРИЗОВА ФІЛОСОФІЯ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ	7
<i>ЖУК Володимир Володимирович</i> ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГІРНИЧОЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ КРИВОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ	14
<i>НОСКОВА Оксана Сергеевна</i> РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ И ЭЛЕМЕНТЫ, АДАПТАЦИЯ К БЕЛОРУССКИМ УСЛОВИЯМ	20
<i>ПАНТЕЛЄЄВА Наталія Миколаївна</i> РЕФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ	28
ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК	43
<i>КОЧУМА Інна Юріївна</i> <i>ХУАН Мінжун</i> СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В КНР ТА В УКРАЇНІ (англ.)	43
<i>ТУВАКОВА Наталія Володимирівна</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	49
БАНКІВСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	54
<i>БАШЛАЙ Сергій Вікторович</i> ІНСТРУМЕНТИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА КОНСОЛІДОВАНИЙ ОСНОВІ	54
<i>ЗАСАДНА Христина Омелянівна</i> СТАНДАРТИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКУ	60
<i>ЛЮЗНЯК Мирослава Емільвна</i> <i>СТЕФАНЧУК Наталія Олександрівна</i> ЯКІСТЬ БАНКІВСЬКОГО ПРОДУКТУ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ.	65
<i>СЛАВ'ЯНСЬКА Наталія Григорівна</i> СВІТОВИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ УМОВ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ	72
НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ	77
<i>ГОНЧАРЕНКО Олена Олексіївна</i> <i>ДЗЕМІШКЕВИЧ Ігор Олександрович</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК	77
<i>ПЛИСА Володимир Йосипович</i> СТРАТЕГІЯ ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	90

ЗМІСТ

<i>ТКАЧЕНКО</i> Наталія Володимирівна ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ АУТСОРСИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ	97
МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	104
<i>НИЖЕГОРОДЦЕВ</i> Роберт Михайлович <i>ГОРИДЬКО</i> Ніна Павловна ВОЗДЕЙСТВИЕ ИНФЛЯЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ: ОПЫТ РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА	104
<i>ПІСКУН</i> Олександр Варфоломійович ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РЕКУРЕНТНИХ ДІАГРАМ І РЕКУРЕНТНОГО КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ ЧАСОВИХ РЯДІВ	111
РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ	119
<i>КОЧУМА</i> Інна Юріївна СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЦІННОСТІ СУЧАСНИХ ГРОШЕЙ	119
<i>МАРЕНИЧ</i> Анатолій Іванович <i>МЕХЕДА</i> Наталія Григорівна ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗ КАДРОВІЙ БЕЗПЕЦІ	127
<i>ОВЧАРОВА</i> Наталія Вікторівна ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ: АНАЛІЗ НЕПРЯМИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ	133
<i>ПЕТРАЦАК</i> Оксана Олександрівна ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ	139
УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ ТА НАУКОЮ	147
<i>ІЩЕНКО</i> Микола Павлович <i>ІЩЕНКО</i> Олег Миколайович ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ Г ЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	147
<i>КОНДРАШИХІН</i> Андрій Борисович МЕТОДОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ В УПРАВЛІННІ СУЧАСНИМИ ФІНАНСАМИ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ	155
<i>МАРЦИН</i> Володимир Степанович НОВІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА МІСЦЕ В НІЙ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ІНТЕРЕС І ЗНАННЯ	161
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	172

CONTENT

GLOBAL ECONOMY TRANSFORMATION	7
<hr/>	
<i>Maria Y. DMYTRENKO</i> <i>Mykola M. SVICHYNSKY</i> POST - CRISIS PHILOSOPHY OF GLOBAL ECONOMY DEVELOPMENT: TRANSFORMATION VECTORS	7
<i>Volodymyr V. ZHUK</i> EVALUATION OF THE ENTERPRISE FINANCIAL CONDITION TO ATTRACT INVESTMENTS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF MINING ENTERPRISES IN REGION OF KRYVYI RIH	14
<i>Oksana S. NOSKOVA</i> RURAL AREAS DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION: THE BASIC ELEMENTS AND APPROACHES, ADAPTING TO BELORUSSIAN CONDITIONS	20
<i>Nataliya M. PANTIELIEIEVA</i> REFORMING OF THE INTERNATIONAL EXCHANGE SYSTEM UNDER CONDITIONS OF NEW FINANCIAL ARCHITECTURE FORMATION	28
<hr/>	
INNOVATIVE DEVELOPMENT	43
<hr/>	
<i>Inna Y. KOCHUMA</i> <i>Khuan MINZHUN</i> STATE AND PERSPECTIVES OF USING THE INDUSTRIAL PROPERTY OBJECTS IN PRC AND UKRAINE	43
<i>Natalia V. TUVAKOVA</i> RETROSPECTIVE ANALYSIS OF INNOVATIVE MODELS OF ECONOMIC GROWTH	49
<hr/>	
BANKING MANAGEMENT	54
<hr/>	
<i>Serhiy V. BASHLAI</i> BANK SUPERVISION TOOLS ON A CONSOLIDATED BASIS	54
<i>Khrystyna O. ZASADNA</i> MANAGEMENT STANDARDS OF BANK INFORMATION SECURITY	60
<i>Myroslava E. LYUZNYAK</i> <i>Natalia O. STEFANCHUK</i> BANKING PRODUCT QUALITY: ECONOMIC CONTENT AND PRACTICE OF FORMING	65
<i>Natalia G. SLAVYANS'KA</i> WORLD EXPERIENCE OF MONITORING OF BANK LENDING CONDITIONS	72
<hr/>	
NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS	77
<hr/>	
<i>Olena.O. GONCHARENKO</i> <i>Igor O. DZEMISHKEVYCH</i> PECULIARITIES OF CREDIT UNIONS REPORTING FORMATION	77
<i>Volodymyr Y. PLYSA</i> THE STRATEGY OF POST-CRISIS DEVELOPMENT OF INSURANCE MARKET IN UKRAINE	90

<i>Natalia V. TKACHENKO</i> ADVANTAGES AND RISKS OF USING THE OUTSOURCING IN THE ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES	97
<hr/>	
ECONOMIC PROCESSES MODELLING	104
<hr/>	
<i>Robert M. NIZHEGORODTSEV</i> <i>Nina P. GORIDKO</i> THE INFLATION IMPACT ON ECONOMIC GROWTH: THE EXPERIENCE OF REGRESSION ANALYSIS	104
<i>Oleksandr V. PISKUN</i> FEATURES OF RECURRENT PLOTS AND RECURRENCE QUANTIFICATION ANALYSIS APPLICATION FOR RESEARCH OF FINANCIAL TIME SERIES	111
<hr/>	
DEVELOPMENT AND FORMATION OF ECONOMY AND LABOUR SOCIOLOGY	119
<hr/>	
<i>Inna Y. KOCHUMA</i> THE PRESENT STATE OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN UKRAINE	119
<i>Anatoliy I. MARENYPCH</i> <i>Nataliya H. MEHEDA</i> DETECTION AND PREVENTION OF PERSONNEL SECURITY THREATS	127
<i>Natalia V. OVCHAROVA</i> FISCAL POLICY IMPLEMENTATION IN SOCIAL SPHERE: ANALYSIS OF INDIRECT SOCIAL INDICES	133
<i>Oksana O. PETRASHCHAK</i> THE APPLICATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FACTORS OF LABOUR PRODUCTIVITY INCREASE IN REGIONAL ENTERPRISES ACTIVITIES	139
<hr/>	
EDUCATION AND SCIENCE MANAGEMENT	147
<hr/>	
<i>Mykola P. ISHCHEKNO</i> <i>Oleh M. ISHCHEKNO</i> BASIC DIRECTIONS FOR OPTIMIZATION OF STATE PUBLIC MECHANISM OF EDUCATION MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES	147
<i>Andriy B. KONDRASHYHIN</i> METHODOLOGICAL DIFFERENCES IN MANAGING MODERN FINANCE: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS	155
<i>Volodymyr S. MARTSYN</i> NEW APPROACHES TO THE TRANSFORMATION SYSTEM OF SOCIETY AND POSITION OF ECONOMIC CONSIDERATION THROUGH INTEREST AND KNOWLEDGE	161
TO THE ATTENTION OF AUTHORS!	172

УДК 338.24.01

ПОСТКРИЗОВА ФІЛОСОФІЯ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ POST - CRISIS PHILOSOPHY OF GLOBAL ECONOMY DEVELOPMENT: TRANSFORMATION VECTORS

Марія Йосипівна ДМИТРЕНКО

кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: social@cibs.ck.ua

Maria Y. DMYTRENKO

Ph.D., Associate Professor, Head of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Микола Миколайович СВІЧИНСЬКИЙ

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: economy@cibs.ck.ua

Mykola M. SVICHYNSKY

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Economic Theory Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Розглядається сучасний стан глобальної економіки в контексті змін її філософії в середині економічної теорії та їх впливу на перехід на нову платформу посткризового економічного розвитку, що передбачає визнання залежності економічної ефективності від світоглядних основ людського буття. Це структурна вісь, навколо якої обертається відновлення автономії, солідарності та субсидіарності людини як найвищої соціальної цінності, її права на рівність кожного перед законом, суспільством та державою як мотивації ефективного функціонування глобальної економіки.

Summary. Current state of the global economy is examined in the context of changes of its philosophy in the middle of economic theory and their influence on passing to the new platform of post-crisis economic development that envisages recognition of economic efficiency dependence on the world view bases of human existence. It is a structural axis, round which renewal of autonomy, solidarity and subsidiarity of a man as the greatest social value, his rights of equality before the law, society and the state as motivations of the effective functioning of global economy are being revolved.

Ключові слова: *економічна філософія, глобальна економіка, державне регулювання, вектори трансформації, ринковий фундаменталізм, інституціональні зміни, неоліберально-монетаристська макроекономіка, кризове управління, державно-приватне партнерство, фінансова капіталізація виробництва.*

Key words: *economic philosophy, global economy, government control, vectors of transformation, market fundamentalism, institutional changes, neoliberal-monetaristic macroeconomics, crisis management, public and private partnership, financial capitalization of production.*

Постановка проблеми. Криза 2008 року зумовлена глобальною ринковою турбулентністю та накопиченням глобальних дисбалансів, носила

структурований характер. Її гострі рецедиви позначилися майже на всіх економіках світу, втрати яких склали 5 трлн дол. [1, с. 12]. Світовий держав-

ний борг з початку 2010 року перевищив 40 трлн дол., а сумарна державна заборгованість країн світу досягла 68 відсотків від світового ВВП [2].

«Перегрів» економік США і Європейського Союзу та неефективна політика дерегулювання у фінансовій сфері призвели до наднакопичення спекулятивного капіталу, що спричинило появу фінансових пірамід у сфері нерухомості, банківського кредитування та соціального страхування. Частково посприяла їй система деревативного запозичення, тобто страхування цінних або валютних ризиків у часі, наслідком якої стала криза взаємної банківської заборгованості. Серед причин кризи й різке зростання цін на продовольство на тлі скорочення його запасів за низької інфляції та сповільненого росту заробітної плати. Глобалізація, що почалася після 1990 року, принісши в світову економіку два мільярди нових виробників, відчула в першому десятиріччі третього тисячоліття свій переломний момент. Вперше за 150 років США і ЄС поступилися решті світу в обсягах виробництва, експорту, торгівлі та інвестицій.

Підсумком кризи стало переосмислення економічного розвитку його філософії та ролі держави як економічного регулятора. Збільшення ваги державного регулювання сприяло врятуванню приватного капіталу коштом держави, через так звану націоналізацію збитків. Держава націоналізувала борги приватних компаній, переклавши таким чином тягар витрачених ресурсів на пересічних платників податків з метою запобігти Великій депресії №2. Проте невеликі країни єврозони – Греція, Ірландія, Португалія – швидко вичерпали ресурси й опинилися перед необхідністю суворої бюджетної економії. Політика “латання дір” провалилася. Дискусії, які мали місце в США та ЄС стосовно переходу розвинених економік, внаслідок антикризових заходів у “новий нормальний стан” – повільне економічне зростання, закінчено. Вони не лише вирівняли, а й погіршили фінансово-економічну ситуацію. Так, загальносвітові темпи зростання ВВП в 2011 році становитимуть 3,5% (за курсом ВВ), у країнах з розвинутою економікою – 2,4%, а в країнах ЄС у 2011 – 2012 роках цей показник становитиме 1,8%. Тож очевидна реальна загроза світовому зростанню [3, с.6].

У результаті цього світ не в змозі укласти ані загальносвітову торговельну операцію, ані угоду про боротьбу зі зміною клімату, ані договір про зміну фінансового режиму. Глобальна економіка, ймовірно, спуститься до нової хвилі протекціонізму, девальвації з метою підвищення конкурентоспроможності, валютних воєн, торговельних об-

межень і контролю над рухом капіталу.

По суті питання стоїть таким чином: або світова економіка і надалі буде підтримуватися тактичними інструментами і дрейфувати до другого економічного спаду, або необхідно змінювати посткризову філософію розвитку глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми та особливості пошуку посткризової філософії глобального економічного розвитку висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців: О. Барановського, А. Гальчинського, В. Геєця, Т. Ковальчука, Р. Пустовійта, І. Сазонця, Л. Хомутенко, М. Швайки, П. Кругмана, Д. Майлза, Н. Рубіні, К. Сімса, Дж. Стігліца, Й. Фішера.

Однак актуальність проблеми у цій царині потребує глибшого усвідомлення та подальшого вирішення евристичної та світоглядної обмеженості суто прагматичних підходів до економічних потреб та мотивації ефективного функціонування глобалізованої економіки в посткризовий період.

Вчені-економісти, які виступають у ролі промутерів зміни векторів трансформації посткризової глобальної економіки, все ще не дали чіткої відповіді на поставлені питання.

Мета статті. Розглянути основні внутрішні і зовнішні причинно-наслідкові зв'язки розвитку глобальної економіки в умовах фінансової нестабільності та визначити посткризові вектори її трансформації.

Лауреат Нобелівської премії з економіки 2011 року К. Сімс у своїх емпіричних дослідженнях причин і очікувань в макроекономіці, показав залежність між економікою і тимчасовими змінами в економічній політиці, внаслідок варіації ставок центробанку. Глави багатьох центральних банків, серед них і голова ФРС США Бен Бернанке, зробили висновок, що ними досягнуто меж їхніх можливостей, попри негативні реальні ставки відсотків, друкування нових грошей, «закопування» ліквідності і субсидування комерційних банків.

Абсолютно зрозуміло, що реальність спростувала ствердження іншого нобеліанта у 2001-му Дж. Стігліца, який у своєму дослідженні ринків з несиметричною інформацією за допомогою математичних формул доводив, що глобальна економічна криза, яку нині переживає світ, не можлива в принципі та виявила хиби теорії ринкового фундаменталізму, згубність наслідків політики лібералізації фінансових ринків. Країни з перехідною економікою стали безвинною жертвою хибного правління економіки США, а також інших розвинених країн. Міжнародний валютний фонд

(МВФ) не передбачив своєчасно кризу з одного боку, а з другого – не виконав своїх обов'язків щодо їх попередження, а на практиці нав'язував країнам, що розвиваються, проведення тієї політики, за яку на ньому лежить найбільша частина відповідальності. Сьогодні уже очевидно, що фонд практично втратив контроль над ситуацією щодо однієї з його основних місій – запобігання надмірній нестабільності на ринках і волатильності обмінних курсів, а також недопущення валютного протекціонізму з боку окремих країн. На превеликий жаль, ситуація розвивається в такий спосіб, що попередити ці явища, як і достатньою мірою скоординувати міжнародну антикризову політику, фонду не вдалося, і кожна країна діє згідно з власними перевагами та інтересами. У фінансовій кризи 2008 року цілком ймовірно «велике майбутнє»: сьогодні весь світ у тривожному очікуванні його ще глибшого продовження, а передбачувані Д. Майлзом ще три фінансові кризи в наступні два десятиліття цілком можливі [4, с.7].

Наразі лібералізм, точніше його конкретно-історична форма, неоліберально-монетаристська макроекономіка розвинених країн, що повністю домінувала раніше, переживає далеко не найкращі часи. Внаслідок чого де причиною, а де наслідком і свідченням цього стала остання світова фінансово-економічна криза.

Теперішня криза – історія становлення й самознищення капіталізму, початок яких вже був помітним в англійській політиці «меркантилізму» в XV сторіччі і в ученні французьких фізіократів XVIII сторіччя. Її новітнє продовження проявилось в побудові моделі держави «загального добробуту» на основі бюджетного дефіциту, розробленої Дж. Кейнсом, яку проводили у США з прямою державною участю аж до початку 1970-х років. Далі – неоліберальна, чи ліберально-монетаристська модель невтручання держави в економіку, «рейганоміка» з «тетчеризмом», які спираються на теорії Ф. Хаека та М. Фрідмана. Наслідком і продовженням подібних світових гойдалок «втручання-невтручання» було спочатку вивільнення долара від співвіднесення із золотим змістом, а потім від співвідношення праці і капіталу у фінансових операціях узагалі. Тоді було закладено основи для «надування бульбюк». Якщо у 1980 році світові активи (акції, недержавні боргові зобов'язання, державні боргові зобов'язання, банківські вклади) приблизно дорівнювали світовому ВВП (12 трлн і 10 трлн дол. відповідно), то у 2007 році перші перевищували другі у 3,5 рази: 195 трлн і 55 трлн дол. відповідно

[5, с.11]. Сталося таке тому, що жоден «захисний» регулятор не зреагував на зростання фіктивної «бульбюк». Потрібно визнати: усередині самого лібералізму, у п'ятисотрічному змаганні між прагненням до свободи і прагненням до прибутку, перемога за останнім. Уперше в історії фінансові еліти вчинили дії, що призвели до катастрофічних наслідків. Усього декілька років тому могутня ідеологія – заснована на вірі у вільні й нічим не обмежені ринки – поставила світ на грань розорення. Навіть у період свого розквіту з початку 1980-х до 2007 року неоліберально-монетаристська макроекономіка, з ослабленим контролем із боку держави привела до значного підвищення добробуту лише найбільш багатих людей, а більшість же спостерігали, як рік за роком їхні доходи або знижувалися, або стояли на місці [6, с.7].

Це констатує й підтверджує багато хто з дослідників найрізноманітніших наукових напрямків. Зокрема, на думку одного з нобеліантів Н. Рубіні, класик політекономії, схоже, почасти мав рацію, коли стверджував, що глобалізація й фінансове посередництво спроможні вийти з-під контролю, а перерозподіл доходу й багатства від праці до капіталізму може привести капіталізм до самознищення. Втрата довіри до неоліберально-монетаристської економічної політики на Заході на тлі нинішньої фінансово-економічної кризи породила розчарування щодо життєздатності й реалістичності всіх пропонуваніх ліберальними фундаменталістами реформістських програм [7, с.7].

В економічних колах у зв'язку з цим заговорили про перспективи неоліберально-монетаристського розвитку, за лекалами якого вибудовувалася останнім часом глобальна економіка, що сформульована в десятиох тезах Вашингтонського консенсусу (ВК). Неоліберальний монетаризм дійсно вже відпрацював свій конструктивний ресурс, і нині на Заході крок за кроком демонтують його підвалини. Спробою переглянути ВК був оновлений глобальний економічний розвиток, погоджений і підписаний в Барселоні 2004 року, який за аналогією стали називати Барселонським консенсусом (БК).

За умов кризи ВК і БК та посткризового реформатування на світовій економічній арені робляться спроби запропонувати іншу конкурентну модель глобального економічного розвитку.

На неї останнім часом зробив заявку Пекін і навіть визначив можливі контури Пекінського консенсусу (ПК) «з унікальними китайськими рисами». Проте поєднання політичного авторитаризму та економічного лібералізму, після жовтневого 2011 року планетарного гніву в 82 країнах, поста-

вили під сумнів можливу глобальність ПК.

Процес визначення напрямків посткризового глобального економічного розвитку продовжується. Проте практичне загалювання Дохійського раунду визначення принципів свободи торгівлі та відкритості ринків свідчить про його складність.

Здійснювана трансформація посткризових економік розвинених країн зумовлює зміну векторів її економічної філософії. Зокрема, циклічний характер розвитку став визначальним чинником у формуванні антикризових складників економічної політики. А інституціональні зміни, їх глибина та роль стали основним мірилом здійснюваних змін.

Філософський підхід до визначення феномену неолібералізму нагадує, що зміна функціональної форми – це завжди відображення не спаду, а навпаки, життєвої сили відповідного процесу. Крит історії, за висловом класика політекономії, рие глибоко і прогресивно: перспективне завжди бере гору. Тож нині поступово затверджуються принципово нові, ще системно не досліджені та сформовані неоліберальні фрагменти лібералізму, залишаючи незмінними фундаментальні принципи останнього [8, с.1].

Важливою в коригуванні векторів посткризового економічного розвитку є роль держави. Потреба державного регулювання, що усвідомлюється в розвинених країнах, є не менш нагальною й для перехідних економік.

Держава в свою чергу має рахуватися з тим, що економіка – це живий організм, який у змозі забезпечувати (якщо йому не заважають) збалансований розвиток. Тож державні інституції аж ніяк не вправі обмежувати його механізми чи підмінити їх. Апробоване світовим досвідом антициклічне регулювання економіки ґрунтується саме на цих засадах.

Порушення цих принципів у розвинених економіках, що проявилось в надмірному втручанні держави, з усією очевидністю продемонструвала криза, витоки якої були спровоковані саме останньою. Справжнім локомотивом «боргової піраміди» була, як зрозуміло вже зараз, не іпотека, а помилкова макроекономічна політика США, заснована на безперспективних ідеях, що ігнорувала розумні межі державного боргу. Підтвердженням тому є нинішній астрономічний рівень держборгу США в 14,3 трлн дол., максимально допустима «стеля» якого була за рішенням конгресу підвищена ще на 2,4 трлн дол. [9, с.7]. До речі, «стеля» держборгу унікальне визначення, яке існує тільки в США. Вперше максимальний рівень боргу аме-

риканський конгрес визначив 1917 року. Відтоді боргова планка постійно підвищувалася. Багатомільярдні борги мають Ірландія, Італія, Іспанія та Португалія, які й до нині не мають рецептів виходу з ситуації, що склалася.

Ще донедавна регуляторам вдавалося досягати докризового рівня цін на активи й відновлювати економічний розвиток. Інструментарієм слугували податково-бюджетне стимулювання, майже нульові відсоткові ставки, два раунди «кількісного послаблення» QEZ (збільшення доларової маси за рахунок емісії), захист безнадійних боргів і трильйони доларів державної фінансової допомоги, й забезпечення ліквідності фінансових інститутів. Однак результати не виправдали сподівання.

Транші державної фінансової допомоги банкам, як виявилось, є економічно недоцільними. Більшість країн ЄС перебувають у важкому становищі й не мають можливості виділяти фінансову допомогу банкам, що володіють більшою частиною дедалі ненадійних державних цінних паперів. Їхній суверенний ризик викликає дедалі більші побоювання з приводу благополуччя банківської системи. Зобов'язання банківського сектору ЄС майже в п'ять разів перевищують відповідний показник США – близько 345% ВВП. Банки Німеччини отримують позикове фінансування, яке в 32 рази перевищує їх активи [10, с.7].

Не став доцільним для розвинених економік і такий інструмент як знецінення валюти. Звичайно, для відновлення економічного зростання всім їм необхідна слабша валюта внаслідок чого можна поліпшити зовнішньоторговельний баланс. Але ж вони всі разом не зможуть досягти цього одночасно. Звідси, не виключені валютні війни. Так, Японія й Швейцарія вже почали «битву» за послаблення своїх обмінних курсів. Можливий початок іншої – у загостренні торговельних відносин між США і Китаєм.

Кризове управління нині повинне стосуватися збільшення потенціалу стабілізаційного фонду (EFSF) єврозони, зміцнення балансу європейських банків, а також розробки необхідного середньострокового рішення допомоги країнам, які мають проблеми з борговими зобов'язаннями. Збільшення стабілізаційного фонду єврозони з 440 млрд до 1 трильйона євро надасть змогу повніше розпочати та використовувати заходи щодо посилення економічного управління у фінансовій координації і нагляді. До цього спонукають тиск фінансових ринків у Франції, намагання уникнути примусової реструктуризації державного боргу Італії, що досяг 1,9 трлн євро – 120% її ВВП, та не-

забезпечена заборгованість неплатоспроможних банків Іспанії. Фінансові труднощі Італії й Іспанії загрожують їм втратою доступу до ринків. Але ж ці країни, на відміну від Греції, Ірландії й Португалії, надто великі, щоб їх рятувати фінансово ззовні. Придбання Європейським Центральним Банком (ЕЦБ) певної кількості їхніх знецінених облігацій не вирішує проблем боргу. Скорочення заборгованості є єдино необхідним, якщо країни не в змозі за допомогою економічного зростання, заощаджень або інфляції розв'язати свої боргові проблеми.

Кризу в єврозоні можливо вирішити лише шляхом глибокої фінансової інтеграції. Для цього необхідно створити загальноєвропейський механізм управління банківською системою, забезпечити рівні умови стосовно одержання фінансової підтримки для країн з великими боргами і таких країн-кредиторів як Німеччина, дати можливість усім країнам єврозони стати конкурентоспроможними. Необхідно також встановити верхню межу держборгу в країнах зони євро, для чого усім країнам законодавчо визначити горішню межу державної заборгованості, прийнявши відповідні поправки до своїх конституцій.

Фінансова криза взагалі може повністю знищити проект уніфікації ЄС, оскільки демонструє, досить безжалісно, слабкість єврозони та її конструкції, не тому, що сталося, а в тому чого не сталося. Єврозона зараз спирається на хистку основу конфедерації держав, які на початку 1990-х років вирішили створити монетарний союз зі спільною валютою і центральним банком, прагнучи до збереження свого податково-бюджетного суверенітету. Але ідеї центрального уряду, який є обов'язковим механізмом успішної єдності валют, не вистачило підтримки [11, с.7]. На той час вважалося, що формалізованих правил, які накладають обов'язкові ліміти на дефіцити, борги та інфляцію, буде достатньо. За часів кризи такий підхід не працює.

Показовим прикладом неефективності конфедерації є Сполучені Штати Америки. Після здобуття незалежності американські колонії «злегка» об'єдналися згідно зі статтями Конфедерації. Але ця конструкція виявилася фінансово й економічно слабкою, і незабаром США перейшли до повної федерації.

Наразі, Євроальянс (або, точніше кажучи, єврозона) зіткнулися практично з ідентичною ситуацією, за винятком того, що в цьому разі історичні умови для подальшої інтеграції набагато складніші й важчі. Так, монетарний суверенітет

став спільною метою, однак основа формалізованих правил виявилася ілюзією: принципи завжди потребують підтримки влади, інакше вони не можуть витримати випробування реальністю. Проте влада, необхідна для їх втілення, залишилася в національних столицях. Саме тому Європа шкодує, що розкусила «грецький горіх». Адже план, схвалений 17 державами-членами єврозони є єдиним можливим шляхом вирішення проблем грецького боргу. Чи це сигнал для італійського, іспанського та інших конфузів політичного покеру? Єдність усіх країн зони євро неможлива без зусиль її кожного члена.

У ЄС є три варіанти. Подальше пробуксовування призведе не лише до загострення, а й продовження кризи. Розірвання валютного союзу призведе до ліквідації самого проекту ЄС і спровокує неконтрольоване розорення. І, зрештою, ЄС може рухатись вперед до справжньої економічної і політичної інтеграції – крок, який дотепер не робиться через недостатню наявність потрібної підтримки народів країн єврозони.

Тому нині багато що говорить на користь поєднання першого і другого варіантів. Потім, коли європейський проект буде на півдорозі над прірвою, може виникнути федералістський імпульс. Але головне слово тут «може»: стрімке падіння в прірву може виявитися рівною мірою вірогідним.

Єврозона, конфедерація суверенних держав з єдиною валютою і загальними принципами та механізмами нездатна рішуче відреагувати на кризу. Єврозона втрачає довіру, яка є найважливішим активом будь-якої валюти. До тих пір, поки влада в Європі не буде європеїзована, а поточна конфедерація не перетвориться на федерацію, єврозона і ЄС приречені на фінансово-економічні випробування з фатальним кінцем.

Невизначеність, яка існує на світових ринках, свідчить про те, що в провідних економіках поки відсутнє цілісне бачення посткризового розвитку глобальної економіки, її фінансової стійкості [12]. За такої невизначеності світова спільнота повинна бути готовою до нових випробувань. Перед усіма країнами постало подвійне завдання: пошук балансу на світових ринках й утримання національних економік від можливих неприємностей. В іншому разі дубль-криза повністю зруйнує світову економіку.

Імплементация діючої податково-бюджетної політики гальмує економічне зростання Євросоюзу та США – доля останніх у світовому ВВП становить 28,5% [13, с.5]. Це призвело до скорочення витрат, зокрема, на соціальне забезпечення. Так,

заходи США щодо зниження бюджетного дефіциту передбачають тимчасове припинення внесків у два найбільших пенсійні фонди держслужбовців та скорочення на 250 млрд дол. фінансування програми «Медичного піклування» (Medicare), якою користуються пенсіонери [14, с.3].

Прагнення Франції скоротити дефіцит бюджету до 4,6% ВВП у 2012 році передбачає також відмову від податкових пільг. Безумовно, реверс соціальних стандартів, призведе до різкого розшарування суспільства і позначиться на загостренні проблем бідності, безробіття і відчутті безнадійності й втрати свого роду American dream для великої кількості країн. Загрози для сучасної глобальної економіки внаслідок подібних заходів стають дедалі очевиднішими. Криза 2008 року підтвердила ці реалії. Незважаючи на те, що її епіцентром були розвинені країни, основний тягар кризи перенесено на країни з перехідною економікою. Так було в період світової фінансової кризи 1997-1998 рр., такі самі результати й нині. Бідні країни залишаються бідними через те, що вони бідні, і навпаки – багаті, тому, що вони вже багаті. Криза, як писав Ф. Бродель – «нова роздача карт, але з вигодою для найсильніших» [15, с.59]. Втрата відчуття соціально-економічної захищеності змінить не тільки економічну, а й політичну конфігурацію цілих регіонів, на що вказують заворушення в арабських країнах навесні минулого року. Саме тому актуальним є здійснення розвиненими країнами інвестицій в людський капітал і систему соціального захисту для підвищення продуктивності, аби наймані робітники могли конкурувати й бути універсальними. Врешті-решт бути, в сенсі добробуту, самодостатніми в глобалізованій економіці.

Посткризова світова економіка потребує «глобалізації з людським обличчям», тобто блага повинні привласнюватися не лише привілейованими верствами, а мають перерозподілятися справедливо. Ключова роль при цьому має належати державному регулюванню фінансового сектору, який має оподатковуватися, щоб відшкодувати хоча б частину витрат зі своїх же ризикованих операцій, чим забезпечити національні бюджети і населення від максимізації посткризових витрат.

Задля того, аби глобальна економіка наразі функціонувала на засадах соціально орієнтованої, необхідний правильний баланс між ринками й забезпеченням суспільних благ.

Посткризова філософія глобальної економіки вимагає нині створення робочих місць за допомогою державно-приватного партнерства та додаткового податково-бюджетного стимулювання

з метою вкладення продуктивних інвестицій в інфраструктуру. Для цього, очевидно, знадобиться також прогресивніше оподаткування та дієвіше короткострокове податково-бюджетне стимулювання з суворішою середньо- й довгостроковою податково-бюджетною дисципліною. Незаперечними будуть також підтримка кредиторських установ інститутами кредитно-грошового регулювання для запобігання масовому вилученню депозитів з банків з паралельним зниженням боргового тягаря для неплатоспроможних сімей та інших постраждалих суб'єктів ринку. Необхідними будуть жорсткий контроль і регулювання фінансової системи, що виходить з-під контролю та транснаціональних корпорацій, а також розділення крупних банків, з метою запобігання банкрутству [16]. Глобальна економіка вимагає нових стратегічних напрямків трансформації, які стануть наріжним каменем подальшого її розвитку. Пріоритетним напрямком має бути фінансова капіталізація виробництва. Затребуваність його обумовлена тим, що однією з прихованих причин кризи стало превалювання інтересів капіталізації над продуктивністю праці та модернізацією виробництва. Ігнорування об'єктивних законів розвитку економіки призвело до гігантської концентрації виробництва в руках транснаціональних корпорацій. Так, 500 провідних ТНК реалізують 80% світової виробленої продукції електроніки та хімії, 95% – фармацевтики, 76% – продукції машинобудування. Найпотужніші 85 корпорацій контролюють 70% усіх іноземних інвестицій. П'ять найбільших з них здійснюють контроль над виробництвом понад половини загальносвітового обсягу товарів тривалого користування і стільки ж у галузях літакобудування, електронного устаткування, автомобілебудування та інших галузях продукції. Здійснювана ними стратегія злиття і поглинань стала бар'єром для зростання продуктивності праці й інноваційної діяльності.

Наступним напрямком посткризового розвитку глобальної економіки є зміна механізму регулювання: директизм вже не відповідає сьогоденню. Зростання ролі держави в регулюванні економічних процесів ставить на порядок денний задіяння нових принципів та інструментів. Зокрема, таким міг би стати програмно-індикативний механізм регулювання.

Пошуки регулювання фінансових ринків через проблеми з доларом і євро поновлюють дискусію про нову резервну валюту, що вплине безумовно на зміну світових фінансових розрахунків.

Нарешті, зміна глобальних гравців і структури

дисбалансів. Потреба в глобальних фінансових ринках загострила боротьбу за вплив на глобальні фінансові інститути. Показовим у цьому плані була конкуренція за пост очільника Міжнародного Валютного Фонду. Зберігається конкуренція за вплив на «архітектуру» посткризової глобальної економіки між традиційними гравцями G7 і новими глобальними об'єднаннями, зокрема G20, БРІКПА (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно Африканська Республіка) та наполегливо політично формалізуючим, останнім часом, євроазійським РОБІКАЗом (Росія, Білорусія, Казахстан).

Висновки. Фінансова криза, в якій опинилася глобальна економіка з початку іпотечної кризи в США, триває й по нині. Попри численні спроби, розвиненим країнам так досі й не вдалося опанувати ситуацію і захистити свої економіки від згубного впливу кризових явищ. Серед найгостріших проблем – поглиблення кризи єврозони та її вплив

на світову економіку, жорсткішання фінансового регулювання, наслідки протестів у різних країнах, зниження довіри населення до дії влади та приватного бізнесу.

Тож боротьба із кризою потребує відповідних зусиль і відповідних витрат. Це означає, що всі країни охоплені глобальними процесами мають понести свою частину витрат у боротьбі з кризою. Як показала практика, рятування одних країн виключно коштом інших є недопустимим і неприйнятним. Мова повинна йти не просто про декларації, а про реально узгоджені дії, адже часто найкращі декларації, які ухвалювалися на рівні Європейського Союзу, і на рівні G20, не доходили до кінцевої реалізації, будучи рекомендаційними. Нинішня ситуація потребує нової посткризової філософії розвитку глобальної економіки, яка б сприяла абсолютно іншій ефективності й формату економічної політики.

Список використаних джерел

1. Швайка М. Світова фінансова криза: причини виникнення та шляхи подолання / М. Швайка// Науковий журнал. Економічний часопис. – XXI. – 2008. – № 11. – С.12.
2. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
3. Мунтіян В. Потрібна геофінансова система для СНД. / Урядовий кур'єр. – 19 липня 2011р. – № 129. – С.6.
4. Braun Hordon. If we are alone we won't get success. The DayNewspaper. – №162, Tuesday, September 1. – 2011. – р.7.
5. Кожара Л. Політичний вимір європейської кризи // Дзеркало тижня Україна. – 28 жовтня 2011р. – № 30. – С.11.
6. Stiglits Jozeph, The deologacal crisis of Western capitalism. – The DayNewspaper, № 124. – Tuesday, July 19, 2001. – Р.7.
7. Rubini Nurij, Capitalism in doomed. – The DayNewspaper, № 149. – Tuesday, August 23, 2011. – Р.7.
8. Гальчинський А., Влада і дефіцит ліберального мислення // Дзеркало тижня Україна. – № 20. – 4 червня 2011 р. – С. 1, 7.
9. США прогнозують дефолт...// День, 7 червня 2011 р. № 97. с. 7.
10. Braun Hordon. If we are alone we won't get success. The DayNewspaper. – № 162, Tuesday, September 1. – 2011. – р.7.
11. Fisher Joska. Unsteady base of the European Union. The DayNewspaper. – 154, Thursday, September 1, 2011. – Р.3.
12. Lingren C. J. «Bank soundness and macroeconomic policy» / Lingren Carl-John, Garcia G., Mathew S., Washaington D. C.: International Monetary Fund, 1996.
13. Княжанський В., Що робити...перед кризою? // День, 10 серпня 2011 р. № 140. – с.5.
14. Обама – за підвищення податків // День, 20 вересня 2011 р. № 167. – с.3.
15. Бродель Ф. Матеріальна, цивілізаційна економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Т. 3. К., «Основи», 1998, с. 59.
16. Інтернет-версія журналу «Банковское обозрение» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bosfera.ru/bo/restrukturizatsiazadolzhenosta-rabota-na-budushee>.

УДК 330.322:622.7

ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА З МЕТОЮ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГІРНИЧОЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ КРИВОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

EVALUATION OF THE ENTERPRISE FINANCIAL CONDITION TO ATTRACT INVESTMENTS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF MINING ENTERPRISES IN REGION OF KRYVYI RIH

Володимир Володимирович ЖУК,
викладач, Криворізький національний університет
E-mail: zhuk_ktu@mail.ru

Volodymyr V. ZHUK
Lecturer, Krivorozhsky National University

Анотація. Розглянуто умови забезпечення високорівня конкурентоспроможності підприємств, обґрунтовано необхідність залучення інвестиційних ресурсів для поліпшення конкурентних позицій, представлено методи оцінювання доцільності вкладення коштів.

Summary. The conditions ensuring a high level of enterprises competitiveness are considered, the necessity of investment resources to improve competitive position is grounded, assessment methods of appropriate investment are presented.

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, оцінка неплатоспроможності, інвестування коштів.

Key words: insolvency, bankruptcy, assessment of insolvency, funds investment.

Постановка проблеми. Для забезпечення однозначності оцінки щодо стану неплатоспроможності досліджуються алгоритми розрахунку і показників та проводяться аналітичні обґрунтування, з вибору пріоритетних методів із урахуванням специфіки функціонування підприємства. Отримання достовірної інформації буде однією із найважливіших умов залучення інвестиційних ресурсів для досягнення певного рівня конкурентоздатності підприємства на ринку.

Гірничозбагачувальні комбінати України, як відомо, зосереджені в Криворізькому залізорудному басейні, серед яких провідні позиції відводяться ВАТ «Інгулецький ГЗК» та

ВАТ «Південний ГЗК». ВАТ «Інгулецький ГЗК» має безперечне лідерство на внутрішньому ринку з реалізації залізорудного концентрату металургійним підприємствам. Цей комбінат з метою підвищення конкурентоспроможності своєї продукції реалізує Програму реконструкції та розвитку підприємства на період 2001-2010 років, яка передбачає впровадження та використання технології магнітно-флотаційного доведення концентрату з вмістом корисного компонента до 69%.

ВАТ «Південний ГЗК» є єдиним виробником агломерату в Україні, що реалізується на внутрішньому ринку. Крім того, комбінат є традиційним постачальником концентрату на

зовнішній ринок. Однак, в останні роки він не має стабільності в сфері експортної політики внаслідок низької конкурентноздатності продукції. Для поліпшення такого стану вкрай необхідне залучення коштів для розвитку інноваційних технологій.

Результати оцінки неплатоспроможності можуть бути підставою для визначення рейтингової позиції комбінату на інвестиційному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сучасному етапі економічного розвитку здійснюються широкомасштабні процеси інтегрування промислових підприємств України в світогосподарські процеси. Вони характеризуються високим рівнем глобалізації, що сприяє розширенню міжнародних ринків та створює умови просування продукції національних виробників на перспективні ринкові сегменти. Успішне функціонування підприємства на товарному ринку обмежуються умовами світової ринкової кон'юнктури. У цьому зв'язку, виникають потреби щодо забезпечення високого рівня конкурентноздатності продукції з метою постійної підтримки відповідної конкурентної позиції на ринку.

Слід зазначити, що на теперішній час світовий ринок має обмежені ринкові ніші, він характеризується наявністю системи встановлення квоти та регульованого ціноутворення. Отже, актуальним залишається питання підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю підприємства.

Теоретичні дослідження в області досягнення високого конкурентного стану підприємства здійснюються широким колом вчених: М. Портер [1], П. Друкер [2], А. Ю. Юданов [3], Д. М. Черваньов та Л. У. Нейкова [4]. Більшість авторів стверджують про необхідність дослідження факторів зовнішнього середовища, аналізу стану конкурентів та виявлення перспективних напрямків розвитку ринку. Разом з тим, не слід залишати поза увагою питання фінансового

забезпечення промислового підприємства для практичної реалізації заходів щодо зростання його конкурентного стану.

Питання оцінювання та прогнозування неплатоспроможності підприємства досліджується багатьма вченими: Н. А. Кизимом, У. С. Благуном, Ю. С. Копчаком [5], В. І. Кошкіним [6], В. О. Василенко [7] та багатьма іншими. Автори пропонують використання різнобічних підходів до оцінювання платоспроможності підприємства на підставі національних та зарубіжних методик.

Мета статті. У структурі економіки України провідне значення належить підприємствам металургійного та гірничозбагачувального комплексу. Зазначені підприємства є експортноорієнтованими, тому гірничозбагачувальні комбінати залишаються постачальниками залізорудної сировини, як на внутрішній, так і на зовнішній ринки. На теперішній час, як на світовому, так і європейському ринках залізорудної сировини загострилась конкуренція боротьба. Це викликано зростанням пропозицій високоякісної залізорудної продукції від гірничодобувних та переробних компаній Австралії, Бразилії, Індії та Росії. Тому єдиним шляхом досягнення відповідних рейтингових позицій на ринку залишається інтенсифікація інвестиційно-інноваційних процесів на гірничозбагачувальних комбінатах України. Це потребує значної величини фінансових ресурсів, брак яких відчувають підприємства. У цьому зв'язку виникає необхідність пошуку зацікавлених інвесторів, чому буде сприяти інвестиційна привабливість гірничозбагачувальних підприємств. Зауважимо, однією із важливих умов інвестиційної привабливості підприємства є високий рівень фінансового стану підприємства, оскільки в іншому випадку жоден інвестор не буде брати ризик втрати вкладених інвестиційних коштів.

У структурі показників фінансового стану провідне значення відводиться платоспроможності підприємства. Позитивний рівень цього показника буде однією із умов

залучення інвестиційних ресурсів для поліпшення стану конкурентоспроможності підприємства на невисокій ризиковій основі.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. В Україні на теперішній час діють три основні офіційні нормативні документи для оцінки неплатоспроможності підприємства [7]:

1) Положення про реєстр неплатоспроможності підприємств і організацій (Методика 1);

2) Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарської діяльності неплатоспроможних підприємств та організацій (Методика 2);

3) Методичні рекомендації з виявлення ознак неплатоспроможності підприємств та ознак дій з приховування банкрутства, фактичного банкрутства чи доведення до банкрутства (Методика 3).

На основі цих документів визначено локальні показники неплатоспроможності та їх нормативні значення. При цьому виділяють поточну критичну та надкритичну неплатоспроможність. З іншого боку, передбачено визначити задовільну та незадовільну структуру балансу й показники стійкої неплатоспроможності.

Існує думка вчених-економістів про те, що не слід ототожнювати поняття «банкрутство» і «неплатоспроможність». Неплатоспроможність характеризує такий фінансовий стан підприємства, коли воно нездатне виконати свої боргові зобов'язання протягом встановленого терміну. Банкрутство – це юридична кваліфікація акту неплатоспроможності [5].

Теоретично сформовані такі підходи щодо оцінювання неплатоспроможності:

- Експериментальні методи;
- Економіко-математичні методи;
- Ситуаційно-інтелектуальні системи;
- Методи оцінки фінансового стану підприємства.

У практиці оцінювання неплатоспроможності використовуються такі моделі:

— Модель ймовірності неплатоспроможності Іркутської державної академії (R – модель ризику);

— Модель оцінки ймовірності неплатоспроможності Р.Сайфуліна та Г. Кадикова;

— Модель прогнозування неплатоспроможності Альтмана;

— Модель прогнозування неплатоспроможності Ліса;

— Модель ймовірності неплатоспроможності Конона і Гольдера;

Система показників Бівера;

— Модель ймовірності неплатоспроможності Таффлера і Тішоу;

— Модель ймовірності неплатоспроможності Фулмера;

— Національні методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності.

Критеріальні показники неплатоспроможності (R і Z) за наведеними методами представлено в таблиці 1.

А результати оцінки ймовірності неплатоспроможності за вищенаведеними методиками ВАТ «Південний ГЗК» наведено в таблиці 2.

На основі інформації таблиці 1 проводиться оцінка стану неплатоспроможності ВАТ «Південний ГЗК». Розрахунки, що представлені в таблиці 2 показують, що використання різних підходів до оцінки стану неплатоспроможності вказують на можливість загрози неплатоспроможності ВАТ «Південний ГЗК». Однак за «Методичними рекомендаціями щодо виявлення ознак неплатоспроможності та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства та доведення до банкрутства» комбінат протягом останніх трьох років залишається неплатоспроможним.

Разом з тим зазначена методика передбачає використання інформації лише форми №1 «Баланс» та двох показників: критичної та надкритичної неплатоспроможності, при цьому показник критичної неплатоспроможності повинен становити не менше 1,5, а надкритичної – не менше 0,1.

Звичайно, такий підхід може мати право на існування. Однак при оцінці не береться до уваги стан прибутку та реінвестованого прибутку.

Таблиця 1

Результати оцінки ймовірності неплатоспроможності за існуючими методами

Модель оцінки	Періоди, роки		
	2008	2009	2010
1. R – модель	Ймовірність неплатоспроможності мінімальна (близька 10%)		
2. Модель Р.С. Сайфуліна та Г.Г. Кадикова	Незадовільний фінансовий стан		
3. Модель Альтмана	Загроза неплатоспроможності у найближчі два-три роки		
4. Модель Ліса	Невисока загроза неплатоспроможності		
5. Модель Конона і Гольдера	Ймовірність затримки платежів		
	90%	70%	50%
6. Система показників Бівера	Близько до неплатоспроможності		
7. Модель Таффлера і Тішоу	Ймовірність неплатоспроможності		
8. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства	Неплатоспроможність		

Таблиця 2

Результати оцінки ймовірності неплатоспроможності за існуючими методами ВАТ «Південний ГЗК»

Модель оцінки	Періоди, роки		
	2008	2009	2010
1. R – модель	Ймовірність неплатоспроможності мінімальна (близька 10%)		
2. Модель Р.С. Сайфуліна та Г.Г. Кадикова	Незадовільний фінансовий стан		
3. Модель Альтмана	Загроза неплатоспроможності у найближчі два-три роки		
4. Модель Ліса	Невисока загроза неплатоспроможності		
5. Модель Конона і Гольдера	Ймовірність затримки платежів		
	90%	70%	50%
6. Система показників Бівера	Близько до неплатоспроможності		
7. Модель Таффлера і Тішоу	Ймовірність неплатоспроможності		
8. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства	Неплатоспроможність		

На основі оцінки поточної платоспроможності робиться висновок, що різниця між сумою фінансових інвестицій та грошових коштів і поточними зобов'язаннями повинна мати позитивне значення. Це не зовсім об'єктивно відображає специфіку діяльності підприємств гірничозбагачувального комплексу.

Отже, приведені показники можуть характеризувати лише структуру балансу об'єктивно. Однак залучення коштів для розвитку інвестицій не виключає й суб'єктивного підходу, що враховує потенційні можливості підприємства та його стратегічні плани.

Для виявлення ймовірності неплатоспроможності розрахункові показники доцільно доповнювати якісною оцінкою. Серед існуючих методів найприйнятнішим є метод Аргенті (А – рахунок). Цей метод сформований у 1979 році професором Аргенті. Він являє собою формалізацію вражень, відчуттів, знань про діяльність підприємства у вигляді експертних оцінок.

Нормативні значення А-рахунку та оцінки експертів, якими є потенційні інвестори та провідні менеджери комбінату, наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Метод А – рахунку для прогнозування ймовірності неплатоспроможності підприємства ВАР «Південний ГЗК»

Недоліки	Бали згідно з методом Аргенті	Бали ВАР «Південний ГЗК»
1	2	3
Директор – автократ	8	2
Голова Ради директорів є директором	4	0
Пасивність Ради директорів	2	0
Внутрішні протиріччя в Раді директорів	2	1
Слабкий фінансовий менеджмент	2	1
Недостатність професійних менеджерів середньої та нижчої ланки	1	0
Недоліки системи обліку: відсутність бюджетного контролю	3	0
Відсутність прогнозу грошових потоків	3	1
Відсутність системи управлінського обліку	3	0
Слабка реакція на зміни	15	2
Максимально можлива кількість балів	43	7
«Прохідний бал»	10	10
Якщо сума більше 10, то недоліки в управлінні можуть призвести до серйозних помилок		
Помилки	Бали згідно з методом Аргенті	Бали ВАР «Південний ГЗК»
Великий рівень позикового капіталу	15	3
Недостатність оборотних коштів	15	2
Наявність великого ризикового проекту	15	0
Максимально можлива кількість балів	45	5
Сума балів, що більше чи дорівнює 25, вказує на ймовірність неплатоспроможності		
Симптоми	Бали згідно з методом Аргенті	Бали ВАР «Південний ГЗК»
Погіршення фінансових показників	4	2
Використання «творчого» обліку	4	2
Нефінансові ознаки: зниження якості, зниження питомої ваги ринку	4	2
Кінцеві симптоми кризи: звільнення, судові позови, негаразди	3	0
Максимально можлива кількість балів	12	6
Максимально можливий А – рахунок	100	21
«Прохідний бал»	25	21
Якщо сума балів більша, ніж 25, то підприємство може стати неплатоспроможним у найближчий час. Чим вище є А-рахунок, тим швидше підприємство стане неплатоспроможним		

Отже, експертні дослідження, що представлені в таблиці 3 показують, що результати оцінки є позитивними і комбінат має потенційну інвестиційну привабливість.

Висновки. Таким чином, на основі проведених досліджень можна зробити такі висновки. На сучасному етапі економічного розвитку промислового підприємства повинні мати високий рівень конкурентоспроможності. Особливо актуальним є це питання для експортноорієнтованих підприємств, серед яких в Україні виділяють гірничозбагачувальні комбінати. Досягнення високих рейтингових позицій та конкурентних переваг потребує залучення інвестиційних ресурсів. Для здійснення цього процесу

використовують чисельні критеріальні підходи, серед яких є показники фінансового стану підприємства де провідне значення відводиться платоспроможності підприємства.

На основі проведених досліджень було зроблено висновок, що інвестування коштів ґрунтується, як на об'єктивних, так і суб'єктивних засадах. Тому оцінка інвестиційної привабливості підприємства повинна носити комплексний зміст, що передбачає використання кількісних і якісних оцінок. Їх використання буде сприяти більш поглибленій обґрунтованості інвестиційних рішень та залученню ресурсів для здійснення інноваційної діяльності з метою поліпшення конкурентного стану підприємств.

Список використаних джерел

1. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ./под ред. В. Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896С.
2. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы: пер. с англ. – М.: Экономика, 1992. – 332С.
3. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика: Учеб.-практ. пособие. – М.: ГНОМ – ПРЕСС, 1998. – 2-е изд. – 384С.
4. Черваньов Д. М., Нейкова Л. У. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. – К.: Т-во «Знання», 1999, - 514С.
5. Кизим Н. А., Благуи У. С., Копчак Ю. С. Оценка и прогнозирование неплатежеспособности предприятий: Монография, – Харьков: Издательский дом «ИНЖЕК», 2004. – 144С.
6. Кошкин В.И. Антикризисное управление. – М.: ИНФРА, 2000. – 512С.
7. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством. – К.:ЦУА, 2003. – 504С.
8. Законодавство про банкрутство: Збірник нормативних матеріалів і аналітичних статей/ за ред. О. М. Бірчокова. – К.: Юстиніан, 2003. – 456С.

УДК 316.334.55(476)

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ И ЭЛЕМЕНТЫ, АДАПТАЦИЯ К БЕЛОРУССКИМ УСЛОВИЯМ

RURAL AREAS DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION: THE BASIC ELEMENTS AND APPROACHES, ADAPTING TO BELORUSSIAN CONDITIONS

Оксана Сергеевна НОСКОВА

к. н. гос. упр., старший научный сотрудник государственного управления Академии управления при Президенте Республики Беларусь

Oksana S. NOSKOVA

PhD in Public Administration, Senior Staff Scientist of Public Administration of Academy of Administration under the President of the Republic of Belarus

Аннотация. Рассмотрены основные подходы к развитию сельской местности в ЕС, определены особенности и основные элементы моделей развития сельской местности ЕС. Выработаны научно-практические рекомендации по развитию отраслей сельской экономики, выявлены приоритетные направления развития занятости в сельской местности Беларуси.

Summary. The basic approaches to rural development are considered, features and basic elements of rural development models are defined. Science-to-practice recommendations concerning to the development of rural economy branches are worked out, priority directions of rural employment development in Belarus are revealed.

Ключевые слова: «развитие сельской местности», модели развития сельской местности, конкурентоспособность аграрного сектора.

Key words: «rural development», models of rural development, competitiveness.

Постановка проблемы. Одной из наиболее актуальных проблем стоящих сегодня перед белорусской и зарубежной экономической наукой является пересмотр подходов к развитию сельской местности. Развитие сельской местности в Европейском союзе (далее – ЕС), затрагивающее многие аспекты социально-экономической и политической жизни государств-членов ЕС, уже давно приобрело системный характер. На современном этапе в контексте модернизации и либерализации экономики вопросы развития сельской местности в Республике Беларусь также приобрели особую значимость. Это обосновано

в первую очередь неудовлетворительным уровнем развития инженерной и социальной инфраструктуры села, сферы услуг, отсутствием привлекательных рабочих мест в сельской местности. Вследствие чего наблюдается миграция сельского населения (преимущественно молодежи и трудоспособного населения) в города, опустение деревень. Эти процессы определяют особенности регионального развития республики. В связи с этим возникает потребность в поиске новых путей развития сельской местности. Исторический опыт развития сельской местности ЕС: от решения

проблемы продовольственной безопасности, до комплексного и диверсифицированного развития села, может оказаться весьма полезным. Адаптация к белорусским условиям накопленных в ЕС знаний и практических навыков в области организационно-экономических аспектов развития сельской местности позволит выстроить собственную систему комплексных мер развития сельского хозяйства и других отраслей сельской экономики, совершенствовать направления развития сельской занятости.

Анализ предыдущих исследований и публикаций. Термин «развитие сельской местности» получил распространение в экономически развитых странах сравнительно недавно. Первоначально он широко использовался в программах помощи наименее развитым странам, с доминирующей долей сельского хозяйства в структуре национального дохода.

Сегодня ведущие международные организации (ФАО, Всемирный Банк, ЮНЕСКО, МОТ и др.) рассматривают развитие сельской местности, как комплекс задач, обладающий достаточной теоретической и научно-методической базой, и на практике представляющий собой отдельное направление государственной политики [1].

Изучению развития сельской местности ЕС посвящены труды многих российских и отечественных ученых: В. М. Баутина, Л. А. Овчинцевой, Б. П. Панкова, В. Г. Гусакова, М. З. Фрейдина, М. К. Жудро, Г. В. Миренковой и др. В рамках данного исследования особый интерес представляют труды европейских авторов: Е. Левчука, Дж. Дэвиса, Ф. Дэльгадо, Дж. Плоега и др.

Целью статьи является исследование моделей развития сельской местности в ЕС с целью адаптации к белорусским условиям, а также разработка научно-практических рекомендаций по развитию отраслей сельской экономики, выявление приоритетных направлений развития занятости в сельской местности Беларуси.

Полученные научные результаты. На протяжении многих лет в ЕС большое внимание уделялось выработке подходов к развитию сельской местности, которые за период своего существования претерпели значительные изменения: от обеспечения продовольственной безопасности на основе интенсификации сельского хозяйства к поддержке диверсификации видов деятельности в сельской местности, развитию многофункциональной сельской экономики, созданию привлекательных рабочих мест и повышению рекреационного и экологического потенциала села [2; 3; 7; 10]. Анализ подходов к развитию сельской местности ЕС позволяет выделить три основные модели развития сельской местности в государствах-членах ЕС:

- отраслевая модель развития сельской местности;
- перераспределительная модель развития сельской местности;
- территориальная модель развития сельской местности.

Отраслевая модель развития сельской местности – основана на модернистской модели, которая была широко распространена в первой половине 1980-х годов, подразумевает развитие сельской местности посредством модернизации сельского хозяйства, поскольку без сильного и конкурентоспособного аграрного сектора сельская местность не имеет потенциала для развития, а сельское население возможности повышения своего благосостояния [4].

Стратегической целью данной модели является повышение конкурентоспособности аграрного сектора за счет увеличения объемов производства и/или интенсификации производства (часто обе возможности соединены с целью достижения наилучшего результата), повышение доходов в аграрном секторе (табл. 1).

Таблица 1

Основные характеристики отраслевой модели развития сельской местности

Цели политики		Повышение доходов в аграрном секторе; Интенсификация сельхозпроизводства
Задачи политики		Стимулирование инвестиций в развитие аграрного сектора; Поддержка доходов сельхозтоваропроизводителей
Роль сельской местности		Совокупность ресурсов для развития сельского хозяйства; Сельская местность = сельское хозяйство; Потенциальный инвестор в развитие сельского хозяйства
Роль отраслей		Ключевая отрасль – сельское хозяйство; Интеграция сельского хозяйства и агробизнеса

Примечание – Источник: [4]

Таким образом, меры государственной поддержки в данном случае ориентированы исключительно на привлечение инвестиций в сельское хозяйство. В рамках отраслевой модели развитию сельской местности как таковой, особенностям ее регионального развития отводится второстепенная роль. Исключение составляет ситуация, при которой сельская местность и город выступают как единый комплекс: сельская местность – поставщик продовольствия, город – потребитель и одновременно поставщик средств производства для сельского хозяйства.

В политике ЕС отраслевая модель всегда имела особое значение, что объясняется несколькими причинами:

- сельская местность занимает 80% от общей территории ЕС;
- многофункциональность сельского хозяйства. Оно выполняет не только производственную, но и ресурсную, экологическую, рекреационную и ряд других функций;
- современные глобализационные процессы оказывают непосредственное влияние на аграрный сектор ЕС, что обосновывает необходимость его структурной адаптации к изменениям международной аграрной политики (реформа ЕСХП, вступление в ЕС новых государств, заключение торговых соглашений в рамках ВТО).

Направления поддержки и развития

в отраслевой модели можно отнести к «классическим». Они были введены в ЕС директивами, принятыми в рамках структурной перестройки в 1972 году, впоследствии получившими развитие и адаптацию. Эта модель своего рода «фундамент» всех последующих подходов к развитию сельской местности.

Перераспределительная модель развития сельской местности получила распространение в 1970-е и 1980-е годы прошлого столетия, официально была признана в концепции «Будущее развитие сельского мира» (The future of rural society) [5]. Вместе с этим эта модель нашла отражение в многочисленных программах развития сельской местности государств-членов ЕС, которые рассматривают развитие сельской местности как комплекс вопросов, связанных с развитием наиболее слабых (отсталых) сельских регионов.

Суть этой модели составляет положение о региональных особенностях сельской местности (природные, социально-экономические и др.) и, прежде всего, отсталость в уровне развития по сравнению с городом обосновывают необходимость перераспределения имеющихся ресурсов в пользу сельской местности. Стратегическая цель данной модели заключается:

- в перераспределении финансовых средств (выплат) сельхозтоваропроизводителям, осуществляющим свою деятельность в «слабых

(отсталых) регионах», имеющих земельные участки площадью не менее 3 га. Сегодня, очевидно, что этот вид поддержки стал настолько популярен, что сохранился в законодательстве ЕС до сих пор;

– в необходимости диверсификации доходов работников аграрного сектора, поскольку для большинства регионов сельской местности характерна моноспециализация и узость сфер приложения труда населения. При этом акцент делается на традиционные виды деятельности для сельской местности (агротуризм, конный спорт, переработка сельхоз продукции и пр.).

Таким образом, направления поддержки и развития в перераспределительной модели применяются государствами-членами ЕС для развития холмистых и горных регионов, сокращения разрыва в уровне их социально-экономического развития в сравнении с равнинными регионами, где инженерная, социальная инфраструктура, сфера услуг наиболее развиты (табл. 2).

Определение понятия «слабый (отсталый) регион», требующий постоянных дотаций в силу своих природных и социально-экономических особенностей, было введено структурной политикой ЕС в 1975 году в соответствии с директивой социально-структурного развития

ЕС № 268, которая выделила три типа регионов:

- горные регионы;
- неблагоприятные регионы, находящиеся под угрозой обезлюдения;
- регионы, характеризующиеся специфической неблагоприятной обстановкой.

Таким образом, можно сделать вывод, что перераспределительная модель развития сельской местности выполняет не только функцию выравнивания регионального развития, но и функцию интеграции ресурсов сельской местности с «классическими» направлениями политики поддержки сельского хозяйства.

Начавшиеся во второй половине 1980-х годов процессы региональной дифференциации в социальной и экономической сферах государств-членов ЕС, кризис отраслевой модели, появление новых теоретических подходов к развитию сельской местности привели к радикальному изменению представлений о роли и необходимости развития сельской местности.

Сформировавшаяся в результате территориальная модель развития сельской местности исходит из того, что сельская местность это основа самого процесса развития в силу меняющейся роли аграрного сектора для экономики стран ЕС. В рамках данной модели сельская местность рассматривается как совокупность элементов,

Таблица 2

Основные характеристики перераспределительной модели развития сельской местности

Цели политики		Снижение воздействия неблагоприятных природных и социально-экономических факторов; Сокращение различий между слабыми (отсталыми) и развитыми равнинными регионами
Задачи политики		Компенсационные выплаты слабым (отсталым) регионам; Стимулирование инвестиций в развитие аграрного сектора; Диверсификация источников доходов работников аграрного сектора
Роль сельской местности		Центральное место отводится слабым (отсталым) регионам (холмистые, горные регионы, депрессивные регионы и пр.); Особое внимание критериям определения «слабый (отсталый) регион»
Роль отраслей		Ключевая отрасль – сельское хозяйство; Развитие диверсификации видов деятельности в сельской местности

Примечание – Источник: [5]

затрагивающих те аспекты, которые придают новый смысл сельскому хозяйству и другим отраслям экономики в контексте развития сельской местности. В основу этой модели положена теория о неэндогенном развитии сельской местности, т.е. стимулировании использования потенциала внутренних и внешних факторов для развития [8].

При этом основным внутренним фактором, стимулирующим развитие сельской местности, является модернизация и развитие сельского хозяйства. Диверсификация видов деятельности в сельской местности и развитие несельскохозяйственной занятости выступает как внешний фактор, активизирующий потенциал развития сельской местности. В таблице 3 приведены основные элементы территориальной модели развития сельской местности.

Здесь аграрный сектор выступает как основной внутренний фактор развития поскольку, по мнению ряда ученых, обладает способностью генерировать и управлять процессами развития сельской местности, конкурировать с другими отраслями за привлечение ресурсов. В защиту этого предположения можно сказать, что в последние годы «классическая» модель сельхозтоваропроизводителя в ЕС

кардинально изменилась. Современный сельхозтоваропроизводитель приобрел такие навыки как ведение бизнеса по принципу «экономия от совмещения», управление внутренними ресурсами развития, использование передовых и экологически безопасных производственных технологий, диверсификация производственной деятельности.

В тоже время территориальная модель не исключает стимулирования использования потенциала развития диверсификации видов деятельности в сельской местности. Поскольку, как утверждают западные ученые, диверсификация видов деятельности в сельской местности, инвестиционная привлекательность сельской местности, ее способность в сокращении миграционных процессов «сельская местность – город» в значительной степени зависят от способности конкретного региона сельской местности создавать альтернативные источники доходов населения [9; 10].

Как показала практика, основополагающую роль в развитии диверсификации видов деятельности в сельской местности играет многофункциональность сельской местности. Стремительная урбанизация в государствах-

Таблица 3

Основные элементы территориальной модели развития сельской местности

Цели политики	Стимулирование использования потенциала сельского регионального развития; Диверсификация видов деятельности в сельской местности
Задачи политики	Поддержка диверсификации видов деятельности в сельской местности; Региональное экономическое развитие; Развитие инженерной, социальной инфраструктуры, сферы услуг; Стимулирование инвестиций в развитие аграрного сектора
Роль сельской местности	Сокращение разрыва между сельскими регионами и городом в уровне социально-экономического развития
Роль отраслей	Стимулирование использования потенциала развития сельского хозяйства (внутренний фактор развития) и потенциала развития диверсификации видов деятельности в сельской местности (внешний фактор развития)

Примечание – Источник: [8]

членах ЕС открыла перед сельской местностью новые возможности для развития. Перенос промышленного производства в сельскую местность, повышение требований населения к качеству окружающей среды, относительно дешевая стоимость жилья в сельской местности оказали положительное влияние на рост привлекательности жизни в сельской местности. Сельские регионы, расположенные в непосредственной близости к городам, приобрели новые функции. Все это позволило диверсифицировать сельскую экономику и снизить значимость аграрного сектора в формировании занятости и доходов сельского населения [10].

Выводы. Анализ подходов к развитию сельской местности ЕС позволяет отметить, что проблеме развития сельской местности в ЕС всегда уделялось большое внимание, на протяжении длительного периода времени направления государственной поддержки развития села претерпевали изменения: обеспечение продовольственной безопасности, развитие и модернизация аграрного сектора, создание благоприятных условий для достойного уровня жизни сельского населения, развитие диверсификации видов деятельности во всех сельских регионах ЕС. Современные подходы к развитию сельской местности ЕС строятся на потребностях общества и направлены на защиту сельского жизненного пространства и повышение уровня жизни его жителей, а также улучшение качества продуктов питания и защиту окружающей среды. Особое внимание уделяется поддержке наиболее слабых (отсталых) сельских регионов и территориальному сотрудничеству.

Учитывая специфику региональных и местных условий Республики Беларусь (схожих с региональными особенностями стран-членов ЕС), полагаем, что сегодня необходимо изменить современные подходы к формированию и реализации стратегии развития сельской местности, которая не должна сводиться к монопроизводственной модели. Она должна

включать несколько перспективных моделей для условий Беларуси, причем в разных регионах в качестве базовых могут быть применены разные модели – в зависимости от тех целей, которые ставятся в каждом конкретном случае (регионе).

При выработке практических рекомендаций по развитию отраслей сельской экономики, определении приоритетных направлений развития занятости в сельской местности Беларуси обоснованно адаптировать накопленный опыт ЕС в области организационно-экономических аспектов развития сельской местности.

Разработанная схема приоритетных направлений диверсификации видов деятельности в сельской местности (рисунок 1), отражает основные направления формирования на селе новых рабочих мест в несельскохозяйственных сферах. Полагаем целесообразным выделить два основных направления диверсификации видов деятельности в сельской местности Беларуси: производственную диверсификацию и диверсификацию коммерческой деятельности.

В основе производственной диверсификации заложен расширение ассортимента производимой продукции или оказываемых производственных

услуг предприятием. Так, в рамках данного направления можно выделить сельскую торговлю, а в ее пределах создание центров промыслов и ремесел, магазинов фирменной торговли, создание цехов по первичной переработке сельскохозяйственной продукции, реализация продукции растениеводства по системе «Собери сам». Последнее может применяться сельхозпредприятием при возделывании фруктовых и ягодных культур.

В рамках производственной диверсификации обоснованно также развитие новых отраслей сельского хозяйства, дополняющих традиционные отрасли специализации (зерновое хозяйство, скотоводство, свиноводство). К таким отраслям относятся разведение животных и птицы нетрадиционных видов (олени, ламы, перепела, куропатки, фазаны и т.п.), возделывание лекарственных растений (мята перечная, душица, эхинацея и т.п.), внедрение органического земледелия. При этом под органическим (экологическим) земледелием понимается форма ведения сельского хозяйства, в рамках которой происходят сознательная минимизация использования синтетических удобрений, пестицидов, регуляторов роста растений, кормовых добавок, генетически модифицированных организмов и активное применение эффекта севооборотов, органических удобрений (навоз, компосты, пожнивные остатки, сидериты и др.), различных методик обработки почвы и т. п.

Вторым приоритетным направлением диверсификации видов деятельности в сельской местности является диверсификация коммерческой деятельности, которая имеет своей целью освоение новых видов деятельности, не связанных с производственным опытом предприятия.

В качестве таких видов коммерческой деятельности на селе является осуществление деятельности, связанной с физкультурно-оздоровительными, рекреационными услугами,

сельским туризмом, арендой.

Значение несельскохозяйственной деятельности в развитии сельской экономики сложно переоценить, поскольку именно она призвана поддерживать здоровую конкурентную среду на рынке труда в сельской местности, препятствовать его монополизации, создавать новые рабочие места и повышать доходы сельского населения.

С точки зрения целесообразности выделения приоритетных направлений развития производственной и коммерческой диверсификации в сельской местности это имеет принципиальное значение, поскольку позволяет объективно описывать существующие сложности в сельской местности на региональном уровне и может послужить основой для принятия всесторонне взвешенных решений по укреплению социально-экономической ситуации в сельской местности.

Полагаем, что разработанную схему приоритетных направлений развития диверсификации видов деятельности в сельской местности, целесообразно использовать органам государственного управления при совершенствовании существующего механизма формирования и регулирования рынка труда в сельской местности. В соответствии с этим важную роль приобретают местные органы власти, поскольку успех в реализации направлений диверсификации видов деятельности в сельской местности достигается при тесной взаимосвязи местных органов управления с населением, предпринимателями и бизнесменами, осуществляющими свою деятельность на территории данного региона.

Список использованных источников:

1. Delgado, F. C. Gli approcci economici allo sviluppo rurale: una breve rassegna storica / F.C. Delgado// la Questione Agraria. – 1997. – №65. – P. 33-74.

2. Morata, F. «Governance» europea e

politiche pubbliche / S. Fabbrini, F. Morata // L'Unione Europea. Le politiche pubbliche. – Roma: Editory Laterza, 2002. – P. 3–28.

3. Fabbrini, S. Conclusione. Il «policy-making» dell'Unione Europea in prospettiva comparata / S. Fabbrini, F. Morata // L'Unione Europea. Le politiche pubbliche. – Roma: Editory Laterza, 2002. – P. 336–366.

4. Murdoch, J., Pratt, A. C. Rural studies, Modernism, Postmodernism and the «Post-rural» / J. Murdoch, A. C. Pratt // Journal of Rural Studies. – 1993. – Vol. 9. – №4. – P. 411–427.

5. The future of rural society: Commission communication transmitted to the Council and to the European Parliament on 29 July 1988 // Bulletin of the European Communities, Supplement – 4/88. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1988. – 67 p.

6. Mantino, F. L'applicazione della Riforma dei Fondi Strutturali nelle aree rurali italiane / F. Mantino, A. Pesce // Rivista di Politica Agraria. – 1996. – № 6. – P. 3–17.

7. Ploeg, J. D. Rural Development: from Practices and Policies towards Theory. Special issue on The Socio-economic Impact of Rural Development: Realities and potentials / J.D. Ploeg, H. Renting, G. Brunori, K. Knickel, J. Mannion, T. Marsden, K. De Roest, E. Sevilla-Guzman, F.

Ventura // Sociologia Ruralis. – 2000. – vol. 40. – № 4. – P 391–408.

8. Lowe P. Concetti e Metodi nelle Politiche Europee de Sviluppo Rurale / P. Lowe // Politiche, Governance e Innovazione per le Aree Rurali / A. Cavazzani, G. Gaudio, P. Lowe, S. Sivini. – Napoli, 2006. – Chapter 3. – P. 105–136.

9. De Benedictis, M. Agricoltura familiare in transizione: Studi e ricerche / M. De Benedictis. – Roma, Istituto nazionale di economia agraria, 1995. – 545 p.

10. Saraceno, E. Rural Development Policies and the Second Pillar of the Common Agricultural Policy / E. Saraceno // The University of Dublin [Electronic resource]. – Dublin, 2012. – Mode of access: <https://www.tcd.ie/Economics/staff/amthews/FoodCourse/CourseMaterials/Readings/saraceno.pdf>. – Date of access: 09.01.2012

11. Ploeg, J. D. Oltre La Modernizzazione. Processi di sviluppo rurale in Europa / J. D. Ploeg. – Catanzaro: Rubbettino, 2006. – 546 p.

12. Iacoponi, L., Brunori, G., Rovai, M. Endogenous Development and the Agroindustrial District / L. Iacoponi, G. Brunori, M. Rovai // Beyond Modernisation. The Impact of Endogenous Rural Development / editor Ploeg J.D. – Assen, 1995. – 301 p.

УДК 336.71

РЕФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ВАЛЮТНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ФІНАНСОВОЇ АРХІТЕКТУРИ

REFORMING OF THE INTERNATIONAL EXCHANGE SYSTEM UNDER CONDITIONS OF NEW FINANCIAL ARCHITECTURE FORMATION

Наталія Миколаївна ПАНТЄЛЄЄВА

*кандидат технічних наук, доцент, докторант
доцент кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи
УБС НБУ (м. Київ),
nnp-k@mail.ru*

Nataliya M. PANTIELIEIEVA

*Ph.D. in Technical Sciences Associate Professor of Financing Department,
Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking
of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. У статті розглянуто сучасні тенденції реформування міжнародної валютної системи в умовах формування нової фінансової архітектури. Дослідження проводиться відносно структурних принципів валютної системи, які визначені як основні напрями реформування, за характеристиками – стабільність, ефективність, симетричність, здатність до реалізації. Розглянуті ініціативи щодо процесу дедоларизації, повернення до золотого стандарту, створення наднаціональної валюти та багатовалютного стандарту.

Summary. Modern tendencies in reforming the international exchange system under conditions of new financial architecture formation are examined in the article. The research deals with structural principles of exchange system, that are defined as main reforming directions, by the characteristics of stability, effectiveness, symmetry and realization ability. The initiatives concerning the process of dedollarization, return to gold standard, creation of single supranational currency and multicurrency standard are considered. The role of Central banks in reforming national exchange mechanisms is defined.

Ключові слова: *нова фінансова архітектура, міжнародна валютна система, реформування міжнародної валютної системи, наднаціональна валюта, золотий стандарт.*

Key words: *new financial architecture, international exchange system, reforming of the international exchange system, single supranational currency, gold standard.*

Постановка проблеми. Кризи 90-х років означили необхідність, а глобалізація й інтеграційні процеси світового фінансового ринку, фінансова криза 2007-2009 років надали новий потужний поштовх прискорення процесу

формування нової фінансової архітектури. Остання фінансова криза вказала на відсутність ефективних заходів глобального регулювання, труднощі в управлінні глобальною ліквідністю, нестійкість валютних курсів тощо. Система діючих інститутів,

які створені в першій половині минулого століття та які досі не змінювали принципи своєї роботи, показали неспроможність вирішувати фінансові проблеми та проводити ефективні рішення на глобальному рівні [1-4]. Втрата довіри до цих інститутів сформувала в експертному товаристві думку щодо необхідності запровадження нових принципів ефективності, оновлення змісту, принципів комунікацій та прийняття рішень для побудови нової фінансової архітектури, де вагоме значення відводиться валютній системі за умови її реформування [5, с.4-6]. Глобальна економіка накопичила достатньо протиріч діючої валютної системи на основі резервних валют, серед яких: залежність від внутрішньої політики емітента резервної валюти; різке зростання попиту на резерви з боку країн, що розвиваються, як засобу захисту від криз; відсутність механізмів узгодженої дії між країнами з позитивним торговельним балансом і країнами-емітентами резервної валюти; спекулятивні операції. Загострення протиріч порушує дієвість структурних принципів міжнародної валютної системи, відновлення яких потребує запровадження різноманітних методів, у тому числі реформування для забезпечення валютної стабілізації.

Багато спеціалістів та офіційних осіб вважають, що формування нової міжнародної валютної системи являє собою не радикальний, а довгий та складний процес безперервного вдосконалення, який визначає й активізує її нові принципи для утворення повноцінно функціонуючої системи при структурній єдності й органічній взаємодії всіх її елементів, але за умови міжнародного консенсусу на благо більшої справедливості, раціональності та загального добробуту. Тому, на сьогодні вкрай актуальним є визначення основних напрямів і механізму реформування міжнародної валютної системи, здатної забезпечити стабільність і розвиток глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика трансформаційних процесів,

формування нової глобальної фінансової архітектури, реформування міжнародної валютної система вже вийшла за межі суто наукових і є темою для активного обговорення серед дослідників, економістів, міністрів фінансів і голів центробанків, офіційних осіб і політиків багатьох країн світу. Інтерес до цієї проблематики щоразу набуває нової сили під тиском усе більш важких для суспільства наслідків кризових явищ. Важливе значення для формування теоретичних засад даної проблематики мають роботи відомих зарубіжних учених: Бансала В., Грінспена А., Дорнбуша Р., МакКіннона Р., Маршалла Дж., Мецлера А., Полака Ж., Сороса Дж., Стігліца Дж., Тобіна Дж., Фрідмена М., Фішера С. та ін. Теоретичні засади набули розвитку та значно розширені дослідженнями російських дослідників, зокрема Глаз'єва С., Делягіна М., Іноземцева В., Моїсеева С., Смилова Д., Красавіної Л. та ін., в напрямку формування й адаптації національних валютних механізмів до інтеграційних процесів. Проблемним аспектам інтеграції національної економіки в світовий фінансовий простір і пошуку нових підходів національної стратегії грошової та валютної політики присвячені роботи Андрущенко В., Білоруса О., Барановського О., Боринця С., Будкіна В., Гаврилюка О., Гальчинського А., Геєця В., Даниленка А., Журавки Ф., Єпіфанова А., Козьменка С., Луцишин З., Лук'яненка Д., Міщенко В., Науменкової С., Пахомова Ю., Петрика О., Поручника А., Румянцевої А., Смовженко Т., Шаповалова А., Щербакової О., Крутлик С., Єременко О. та інших. Незважаючи на значну кількість публікацій, теоретичні засади та методологічні підходи щодо реформування міжнародної валютної системи, проблеми формування національних і регіональних валютних систем, інституціональних структур відповідно до нової фінансової архітектури поки ще не сформовані та потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій реформування міжнародної валютної

системи в умовах формування нової фінансової архітектури.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Визначення концептуальних підходів реформування міжнародної валютної системи (МВС), можливе на основі аналізу етапів її еволюції через чинники, які викликають і відображаються в змінах її структурних принципів. Саме зміна будь-якого структурного принципу означає початок змін валютної системи й її станів у процесі розвитку, а виникнення та загострення протиріч при цьому процесі є сигналом недосконалості системи та необхідності реформування. Класифікаційними ознаками структурних принципів МВС, відповідно до яких визначаються її тенденції розвитку та напрями реформування, є вид світових грошей, вид світових резервів, режим валютного курсу, інституціональна структура.

Еволюцію розвитку МВС не можливо розглядати у відриві від етапів еволюції світової економіки, кожен етап якої збільшує темпи її розвитку майже вдвічі та триває близько 70 років, де формування системи проходить 50, а процес активного функціонування – 20 років [6, с.123]. Початок формування нової системи завжди супроводжується збільшенням циклічності економічних криз. На кожному етапі еволюції світової економіки утворюється новий тип МВС, який також проходить дві фази – формування і активного функціонування. На сьогодні можна визначити три еволюційних етапи світової економіки, відповідно до яких визначають типи МВС – система золотого стандарту (Парижська та Генуезьська валютні системи), система Бреттон-Вудса, Ямайська валютна система (табл. 1). Нині Ямайська валютна система діє на фазі формування нового третього етапу еволюції світової економіки, яка ще не є завершеною. Йде усунення протиріч на відповідність новим вимогам, які ще більш загострились внаслідок фінансової кризи.

Площадкою обговорення концептуальних підходів реформування МВС і досягнення

міжнародного консенсусу є саміт G8 і G20. Протягом 2009-2011 років питання нової фінансової архітектури та міжнародних інститутів не увійшли до кола головних питань обговорення. Поряд з цим, слід відмітити, що саміт G20 у Лондоні в квітні 2009 р. все ж увійшов в історію за значимістю ініціатив-пропозицій. Серед яких найбільш вагомими є створення нової світової валюти (Казахстан, Китай), реформа глобальних інститутів і контроль над світовим фінансовим ринком (Росія), використання декількох валют як додаткових резервних (ініціативи ЄС по відношенню до юаня) [7].

До історичної події, яка означила початок нової епохи, експерти віднесли опубліковану в 2009 р. доповідь голови Центробанку Китаю Чжу Сяочуан «Реформа міжнародної валютної системи», де відмічено, що країна, яка є емітентом резервної валюти, може в короткостроковій перспективі отримати користь з особливого статусу своєї валюти, але в довгостроковій перспективі це шкодить збалансованому та стабільному розвитку її власної економіки.

Чжу Сяочуан закликав Міжнародний валютний фонд (МВФ, Фонд) зробити перші кроки до створення «надсуверенної резервної валюти, яка не прив'язана до окремих країн і зберігає стабільність в довгостроковій перспективі, усуваючи недоліки, внутрішньо властиві емісії національних валют, заснованих на кредиті».

Китайський центральний банк представив нещадний аналіз і запропонував основні форми дедоларизації [10; 11]:

- зменшення долі долара в золотовалютних резервах провідних країн світу;
- виведення долара з економік критичного числа суверенних держав (законодавче закріплення заборони на використання долара як платежу);
- відмова від долара в сфері міждержавної торгівлі;
- відмова від долара як універсальної шкали виміру вартості товарів на різних ринках;
- розширення валютних зон стійких валют (євро, юань...);

Таблиця 1

Характеристика етапів еволюції міжнародної валютної системи

Структурні принципи	Етапи еволюції світової економіки		
	1825 – 1875 – 1895 рр.	1895– 1945– 1965 рр.	1965 – 2015–2035 рр. (прогнозно)
	Еволюція валютних систем		
	Золотий стандарт	Бреттон-Вудса	Ямайська
	1867 – 1922 рр. 1930 – 1944 рр.	1944 – 1976 рр.	1976 до теперішнього часу
Вид світових грошей	Золото та фунт стерлінгів	до 1945 р. – золото та долар США, фунт стерлінгів, франк; з 1945-1965 рр. – долар США	Стандарт спеціальних прав запозичень (СПЗ) / SDR (Special Drawing Rights)
Вид світового резерву	Золото та фунт стерлінгів	до 1945 р. – золото та долар США, фунт стерлінгів; з 1945-1965 рр. – золото та долар США	Стандарт спеціальних прав запозичень (СПЗ)
Режим валютного курсу	з 1867 р. – режим вільно плаваючих валютних курсів з урахуванням ринкового попиту та пропозиції, обмежений «золотими точками»; з 1922 р. – відновлено режим вільно плаваючих валютних курсів	Фіксований	Вільний вибір режиму валютного курсу Змішана система – діють вільно плаваючий та керовано-плаваючий курси
Інституційна структура	Наднаціональні інститути регулювання відсутні	Міжнародний валютний фонд Міжнародний банк реконструкції та розвитку	Формування регіональних валютних зон і наднаціональних інститутів – Європейська валютна система, СБРР, Азійський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Європейський фонд фінансової стабільності

Джерело: складено автором на підставі опрацювання [1; 6; 21]

– «відв’язування» національних валют від долара;

– перспектива створення нових наддержавних валют і валютних зон, наприклад, створення Unasur – Союзу південноамериканських націй за принципами Євросоюзу, валютного союзу арабських держав Персидської затоки (GCC);

– вступ амеро, як радикальної форми де-доларизації світової економіки (самозахист внутрішнього американського ринку в умовах колапсу доларової системи).

Слід відмітити, що вже декілька років поспіль президент Казахстану Н. Назарбаєв послідовно виступає за відмову в довірі американському долару як міжнародної резервної валюти. На зустрічі глав держав Шанхайської організації співпраці (ШОС) у травні 2011 р. в Астані він заявив: «На жаль, сьогодні у світі так і не вирішується проблема дефекту світової валютної фінансової архітектури. Нам потрібна здорова наднаціональна валюта, і, бажано, щоб вона була забезпечена золотом. Існуюча валютно-фінансова

система не відповідає принципам законності та демократичності, вповільнює зростання, спотворює макроекономічні принципи, заважає вирішувати глобальні проблеми» [12]. Достатньо жорсткої критики набули: долар США – нелегітимний де-юре міжнародний платіжний засіб; недемократична діяльність американської влади як емітента світової валюти; не цивілізований у нинішньому вигляді міжнародний валютний ринок при верховенстві долара США та не контрольована світовою спільнотою система емісії; відповідальність і надійність валюти. Назарбаєв Н. запропонував створення нової наднаціональної валюти під егідою ООН, а на період розробки «дорожньої карти» для нової наднаціональної валюти – використовувати регіональні валюти.

Означені пропозиції викликали широку дискусію серед експертів і вчених, позиції яких інколи є досить протилежні. Представники МВФ погоджуються, що ідея нової світової резервної валюти є цікавою, проте потребує проведення фундаментальних досліджень. Російський економіст, політик і публіцист Делягін М. Г. вважає, що рівень інтеграції, досягнутий світовою економікою, перевищує можливості сучасної системи управління, але «абсолютно недостатній для того, щоб ввести якісно нову світову резервну валюту, яка не буде національною валютою тієї або іншої країни світу» [13]. Офіційне керівництво Росії цілком підтримує ідею реформування, створення нової світової резервної валюти, необхідності проведенні досліджень і надає пропозиції, більшість з яких мають відношення вже до причин майбутніх криз, зокрема [14]:

– реформування міжнародної валютно-фінансової системи з метою зміцнення її стабільності та врегулювання глобальних дисбалансів у світовій економіці з проведенням досліджень щодо: а) диверсифікація переліку валют, що використовуються в якості резервних зі створенням специфічних регіональних систем, які сприяють зниженню волатильності обмінних

курсів цих резервних валют; б) формування наднаціональної резервної валюти, емісія якої буде здійснюватися міжнародними фінансовими інститутами, зокрема визначить можливість і необхідність проведення заходів, які дозволять SDR (Special Drawing Rights або Спеціальні права запозичення) стати визнаною всією світовою спільнотою «суперрезервною» валютою;

– регулювання макроекономічної та бюджетної політики з розробкою відповідних стандартів, визнаних на міжнародному рівні;

– стимулювання внутрішнього попиту в національних економіках у період кризи;

– регулювання та нагляду, враховуючи необхідність згладжування протиріч між наднаціональним характером інструментів, інститутів фінансового ринка та національним характером діяльності регуляторів;

– реформування міжнародних фінансових інститутів з урахуванням середньострокових і довгострокових завдань та відповідно до нової структури світової валютно-фінансової системи;

– фінансування розвитку;

– розробка, впровадження на національній та міжнародній основі спеціальних програм підвищення фінансової грамотності населення, що надасть можливість забезпечити стійкість його фінансового добробуту в довгостроковій та короткостроковій перспективі.

Позиція України представлена поглядами видатних вітчизняних учених. Найбільш авторитетний експерт, професор Гальчинський А. С. стверджує, що системна перебудова валютної системи буде досить тривалим і трудомістким процесом внаслідок її консерватизму [15]. Директор Інституту економіки та прогнозування НАН України В. М. Геєць прогнозує, що створення нової світової валюти займе 5-10 років та відмічає, що Україна не здатна вплинути на її створення [16]. Професор Науменкова С. В. звертає увагу, що в умовах зростання сукупних ризиків, загострення суперечностей функціонування фінансової системи впливає з фундаментальних

особливостей побудови світової резервної системи, де національна одиниця однієї країни використовується як головна резервна валюта. Вона вказує на диспропорції щодо участі окремих країн у процесах формування світових потоків капіталу і їх реальним внеском у покриття можливих ризиків [17, с.59]. Це підтверджується наявністю розривів щодо частки окремих країн у створенні світового ВВП, формуванні світового ринку капіталу та золотовалютних резервів. Так, європейські країни з ринками, що розвиваються, контролюють 1,7% обсягу світового ринку капіталу при 11,5% від обсягу золотовалютних резервів. Країни Азії контролюють 10,2% обсягу світового ринку капіталу при 34,7% від обсягу золотовалютних резервів. У цей час як США контролює 26,3% обсягу світового ринку капіталу при 0,98% від обсягу золотовалютних резервів [17, с.60-61].

Як бачимо одностайна позиція щодо необхідності реформування, визнання слабкості, суперечливості та невідповідності новим вимогам глобальної економіки, дає можливість визначити критерії, яким повинна відповідати та забезпечувати оновлена внаслідок реформування валютна система, а саме:

– стабільність – система повинна підтримувати глобальну стабільність, зменшувати ризики, запобігати або обмежувати негативні зовнішні ефекти; мати інструменти управління волатильністю валютних курсів; надавати значну автономію урядам і центральним банкам для використання інструментів національної політики, при цьому забезпечуючи надання, у разі потреби, міжнародної ліквідності;

– ефективність – система повинна мінімізувати необхідність накопичення офіційних резервів, сприяти ефективному розподілу капіталу в світі, забезпечувати відповідність реальних валютних курсів з фундаментальними показниками;

– симетричність (принцип рівності) – система повинна забезпечити рівну участь країн щодо вирівнювання платіжного балансу, уникнення

надання одній країні привілеїв, які звільняють від міжнародної відповідальності;

– здатність до реалізації – система повинна бути життєздатною з урахуванням часового діапазону та додаткових умов, забезпечувати можливість збереження регіональної свободи для організації співпраці між країнами, підтримувати орієнтацію грошово-кредитної політики на внутрішню стабільність.

Реформування МВС щодо структурних принципів базового стандарту та валютного режиму може розгортатись за одним з можливих варіантів, перелік яких на основі аналізу документів G20 сформовано незалежним аналітичним центром «Інститут посткризового світу» в рамках дослідницького проекту «Фінансова архітектура посткризового світу: ефективність рішень» (2009, Росія). На думку експертів майбутня міжнародна валютна система може бути заснована на [5, с.13]: системі, що припускає створення єдиної світової резервної валюти, якою виступають Спеціальні права запозичення (СПЗ або SDR, Special Drawing Rights); системі, що заснована на регіональних валютах і регіональних емісійних центрах; моновалютної системи на основі долара; бівалютної системи на основі долар-євро; багатовалютної системи на основі відносно великої кількості основних резервних валют; золотому стандарті; багатотоварному стандарті. Проте деякі з означених варіантів на сьогодні однозначно є неперспективними або суперечать тенденціям сучасної економіки, наприклад моновалютна система на основі долара, багатотоварний стандарт.

Відповідно до структурного принципу базового стандарту МВС припускає створення наднаціональної валюти. Критеріями якості наднаціональної валюти є здатність виконання функцій – інтернаціональної міри вартості, міжнародного платіжного та розрахункового засобу, конкурентоспроможності та прийняття на світовому фінансовому ринку.

В Ямайській валютній системі функції базового

стандарту закріплені за Спеціальними правами запозичень МВФ (СПЗ або SDR) – першого в історії нововведення, яке впроваджено на основі міжнародної угоди.

СПЗ – умовна грошова одиниця, впровадженна країнами-членами Міжнародного валютного фонду; інструмент, що дозволяє створювати валютні резерви. Саме процеси інтернаціоналізації, недостатність долару США та золота як основних міжнародних засобів платежу обумовили випуск у 1970 р. СПЗ.

Одне з основних завдань покладених на СПЗ – це використання нового колективного засобу розрахунків як основи міжнародного валютно-кредитного механізму. При цьому передбачалося, що СПЗ стануть альтернативою золоту, долару США, а також іншим національним валютам, що виконують функцію міжнародного резервного та платіжного засобу. Також відмічалась можливість його стабілізуючої дії на світову економіку, зменшення наслідків порушень рівноваги платіжних балансів, можливості поширення диспропорцій на національні економіки. Проте де-факто СПЗ не отримали визнання на світових ринках, не стали міжнародним платіжним і резервним засобом. У якості позитивного значення СПЗ відмічають закріплення принципу можливості використання декількох валют та їх вільного вибору в якості резервних, що стало передумовою для формування багатовалютного стандарту.

Станом на 1 січня 2011 року чотирьом валютам, що відповідають критерію для включення в кошик оцінки вартості СПЗ і з урахуванням значущості їх ролі в міжнародній торгівлі та фінансах, МВФ присвоїв наступні ваги: долар США 41,9 %, євро 37,4%, фунт стерлінгів 11,3%, японська ієна 9,4% проти 44%, 34%, 11%, 11% у порівнянні з 2005 р. відповідно. Доля СПЗ у світових валютних резервах становить 3% (2011 р.) та ніколи не перевищувала 5% [18].

На думку незалежного російського експерта

Д. Голубовського, щоб побудувати повноцінну світову фінансову систему, СПЗ має бути не кошиком валют, а повним аналогом того, чим колись було золото у світовій економіці. Тільки за умови закріплення міжнародним законодавством СПЗ як єдиного легального та переведення всіх міжнародних розрахунків на них можна отримати їх практичне наповнення у вигляді міжнародного товарообігу [19; 20].

Професор Красавіна Л. М. дотримується взагалі протилежної думки та вважає недоцільним реанімувати СПЗ, яка «...виявилась нежиттєздатною в якості прообразу наднаціональної валюти. Потрібне концептуальне оновлення ідеї наднаціональної валюти з урахуванням глобалізації економіки.» [21, с.55]. При цьому вказується на необхідність врахувати досвід операційної техніки емісії та функціонування СПЗ, особливо ЕКЮ, що був базою для впровадження євро.

Барі Айхенгрін, професор економіки Каліфорнійського університету в Берклі, відмічає, що тепер СПЗ втрачають привабливість в якості офіційних резервів тому, що це по-перше облікова одиниця, за допомогою якої МВФ надає кредити своїм членам, по-друге їх не можна використовувати в інших угодах за участю центральних банків та урядів, для інтервенцій на ринках іноземної валюти або інших операцій. Процес емісії СПЗ складний та не існує ринку, на якому встановлюється їх курс [22].

Змінити таке положення достатньо складно але цілком можливо. Для цього необхідно створити ліквідний ринок відповідно до вимог СПЗ. Така спроба відбулася в 1970-х роках у вигляді обмеженого випуску комерційними банками боргових зобов'язань та облігацій деномінованих у СПЗ, але спроба була невдала, подолати переваги долару не вдалося. Сьогодні на роль новатора серйозно претендує Китай, який може випустити власні облігації, деноміновані в СПЗ, та схилити до подібних дій інші країни G20. При цьому особлива роль відводиться МВФ за його принциповою згодою і технологічною підтримкою, який по-

винен виступити організатором формування ринку СПЗ, мати повноваження щодо прийняття рішення про їх випуск, бути готовим купляти та продавати СПЗ усім учасникам у вузькому коридорі курсової різниці. За таких обставин МВФ повинен стати глобальним центральним банком і міжнародним кредитором останньої інстанції в кризових ситуаціях. Але це потребує значних витрат, які слід вважати інвестиціями в більш стабільну міжнародну систему.

На думку Барі Айхенгріна реальна можливість стати єдиною наднаціональною валютою і альтернативою СПЗ мають облігації, що прив'язані до динаміки глобального ВВП, дохідність яких змінювалася б в залежності від темпів світового зростання. Ідея ВВП-облігацій належить професору Йельського університету Роберту Шиллеру, відповідно до якої центральні банки можуть отримати дієвий інструмент на шквалт глобального широко диверсифікованого портфелю активів, що буде компенсувати інфляцію і знецінення валют, оскільки виплати за облігаціями будуть залежати від номінального ВВП. Проте на даний час цей резервний актив не отримав підтримки МВФ та національних урядів [22]. Але подібні інструменти з прив'язкою до зростання ВВП національних економік уже запроваджені, наприклад в Аргентині – це ВВП-сертифікати в рамках програми реструктуризації боргів. Іншим прикладом є Програма PSI (Інструмент для підтримки економічної політики) для подолання боргової кризи Греції, яка може провести скорочення її боргу на 107 млрд євро, передбачає залучення приватних інвесторів через обмін бондів і скорочення їх номіналу. Крім того, PSI включає спеціальний інструмент (*separate security*), дохідність за яким залежить від динаміки економіки Греції, а саме майбутнього зростання ВВП. По ньому виплачуватиметься до 1%, якщо зростання перевищить поточний прогноз.

Іншим структурним принципом валютної системи є валютний та курсовий режим. Валютна система не може залишатися незмінною та

повинна відображати економічні зміни сучасного світу, який є багатополярним.

Сучасні тенденції свідчать, що найбільш вірогідним є формування МВС за багатовалютним стандартом з поступовим переходом від трьохрівневої до дворівневої системи, де на верхньому – глобальному рівні буде домінувати обмежена кількість резервних валют, а на другому – регіональному рівні ряд валют прийнятих в якості резервних у регіональних валютних зонах. Валютна регіоналізація може бути виражена у формі системи конкуруючих регіональних валютних зон, кожна з яких буде мати свою резервну та розрахункову валюту. Підтвердження цього можна бачити вже зараз у тенденціях щодо переходу до багатовалютної системи, зокрема до бівалютної системи долар-євро, а також у можливості розвитку нових регіональних валютних зон, наприклад «Амеро», «Афро», «Золотий динар», АКЮ, «Південноамериканський проект», «Рубль» тощо.

Багатовалютний режим дозволить забезпечити стабільність – через здатність до пом'якшення «дилеми Трифіна», обмеження деяких причин тривалих дисбалансів, що призводять до криз, зменшення зовнішніх негативних ефектів їх поширення; ефективність – за рахунок зменшення накопичення дорогих і ризикованих офіційних валютних резервів, збільшення стимулів до розміщення капіталу в межах кожного валютного блоку тощо; реалізованість – позитивний ефект буде накопичуватись поступово за умови плаваючого валютного курсу ведучих валют і вільного руху капіталу, а також більш гнучкої політики валютного курсу інших країн або регіональної прив'язки; рівність – зменшення асиметричності за рахунок вільного плаваючого курсу ключових валют.

Багатовалютність буде сприяти формуванню конкурентного середовища у валютній сфері. Структура багатовалютного стандарту, яка існує зараз безумовно буде розширена. Можна впевнено стверджувати, що в нього ввійдуть

долар, євро, японська йена, фунт стерлінг, але їх доля буде визначатись економічним і валютним потенціалом країн-емітентів. Він може бути розширений іншими валютами внаслідок розвитку існуючих і формування нових фінансових центрів, регіональних валютних зон. Проте формування структури багатовалютного стандарту повинно проходити не шляхом нормативного закріплення валют, а природного відбору внаслідок конкурентної боротьби.

Тиск конкуренції вже відчуває долар з боку євро та юаня, він втрачає статус резервного, тому економісти й експерти США висловлюють занепокоєність і наполягають на розробці різноманітних заходів щодо порятунку американської грошової системи та збереження лідируючої позиції долару. В зв'язку з чим, привертають увагу проблеми Єврозони та політична ситуація в Північній Африці.

На думку Барі Айхенгрін: «Америці залишається саме більше п'ять років, а, скоріше, навіть менше, щоб привести в порядок свій бюджет. Якщо ж зберегти колишні тенденції, то США можуть виявитися в ролі сьогоднішньої Греції. І, у будь-якому випадку зважаючи на зниження економічної ролі США у світі, долар не може більше залишатися єдиною світовою резервною валютою. Наслідком цього стане поява нової міжнародної фінансової системи – можливо, навіть «більш стабільна», ніж нинішня» [23]. Відомий американський економіст Нейтан Льюїс, автор книги «Золото: гроші минулого та майбутнього», впевнено стверджує, що повернення до золотого стандарту – єдиний спосіб припинити проведення ФРС США політики легких грошей [24]. Це свідчить, що реформування міжнародної валютної системи буде проходити не тільки із зовні, але також під впливом рішень і дій всередині США.

В якості варіанту порятунку американської грошової системи розглядається повернення «здорових» грошей через встановлення зв'язку між долларом і золотом. Важливим сигналом стало

прийняття золотого стандарту на законодавчому рівні в американському штаті Юта та вимога близько півтора десятка американських штатів зробити золото та срібло законними платіжними засобами у відповідь на знецінення національної валюти та неконтрольовану емісію грошей ФРС [25]. У широкій дискусії найбільш практичним вважається план бізнесмена та вченого Льюїса Лермана, який представлено у вигляді книги «Істинний золотий стандарт: План грошової реформи без офіційних резервних валют», що 5 жовтня 2011 року презентована на конференції у Вашингтоні [26]. План Лермана передбачає п'ять кроків протягом п'яти років: одностороннє відновлення золотого грошового стандарту; чеканка Казначейством та авторизованими приватними монетними дворами так званих «монет, обов'язкових до прийому в якості засобу платежу в будь-якій сумі, вільними від різних податків»; проведення міжнародної валютної конференції, котра «забезпечить раніше підготовлену відміну офіційної резервної валютної системи на базі долару, а також консолідацію та рефінансування іноземних офіційних доларових резервів»; визнання золота «єдиним засобом, за допомогою якого країни здійснили розподіл платіжних дефіцитів, що залишилися», а також «єдиним офіційним валютним резервним активом», при цьому консолідація та рефінансування офіційних валютних резервів «приведе до стабілізації валютних курсів» [27]. Лерман Л. стверджує, що «оновлена міжнародна валютна система встановить і підтримує стабільні валютні курси, а також вільну та справедливую торгівлю, засновану на взаємному вільному обміні основних валют на золото» [28]. Проте реінкарнація золотого стандарту повною мірою не відбудеться. Перешкодою цього може стати будь-яка ознака повернення капіталу в долар, а також необхідність самообмеження.

Тож важливим питанням для МВФ є вивчення диверсифікації переліку валют, що можуть бути використані в якості резервних у багатовалютному стандарті з урахування сучасних тенденцій та

розвитку регіональних валютних зон.

Реформування МВС неможливо без глибокого аналізу концепції міжнародної курсової політики. Різноманіття режимів валютного курсу, протиріччя в класифікаціях фактично існуючих режимів, відсутність узгодженості між класифікаціями де-юре та де-факто означило для країн, що розвиваються, проблеми вибору оптимального режиму, прогнозування та регулювання, вирішення яких повинно спиратись на положення теорії валютного курсу та сучасну практику (табл. 2). Достатньо повно розвиток теорії валютного курсу та еволюція принципів його моделювання надано в роботі М. О. Панілова, де представлено широкий погляд на розвиток позитивних теорій валютного курсу та проведено їх класифікацію [30].

Незважаючи на закріплення вільного вибору режиму валютного курсу, МВФ, в рамках консультацій до Статті IV/2в «Зобов'язання відносно валютного режиму», наполегливо рекомендує країнам-членам перехід до плаваючого режиму. Головний аргумент – більше можливостей використовувати інструменти грошово-кредитної політики для досягнення внутрішньої та зовнішньої рівноваги. Тому, цілком закономірною була тенденція до зменшення частки країн-членів Фонду з фіксованим курсом на користь плаваючого.

Аналіз режимів валютного курсу де-факто в період 1991-2001 років показав зменшення країн з фіксованим курсом до 55,9% у 2001 р. проти 76,4% у 1991 р. Проте з 1996 р. по 2001р. збільшилась кількість країн з жорсткою прив'язкою (з 16,2% до 25,8%) та зменшилась кількість країн з м'якою прив'язкою (з 50,3% до 30,1%). У 2009-2010 рр. зменшилась кількість країн з плаваючим курсом (плаваючого та вільно плаваючого) з 42,02% до 35,98%, суттєво збільшилась кількість країн з фіксованим курсом з 6,91% до 12,70% [18; 32-34]. Це є свідченням того, що зсув валютного механізму від крайніх точок фіксованого та плаваючого режимів продовжується.

У більшості країн драйвером зміни режиму валютного курсу був не запланований перехід, а кризи. Остання фінансова криза дещо похитнула переваги плаваючого курсу, означила необхідність багатofакторного аналізу умов його формування для усунення проявів негативних наслідків цього режиму. За умови планового переходу країнам, що обирають режим гнучкого валютного курсу, для успіху потрібно створити ємкий і ліквідний валютний ринок, розробити політику валютних інтервенцій, встановити новий номінальний «якір», переглянути основи грошово-кредитної політики таким чином, щоб її можна було скорегувати при відмові від фіксованого

Таблиця 2

Еволюція режимів валютного курсу за класифікацією МВФ

За класифікацією 1982 р.	За класифікацією 2005 р.
1. Валюти з фіксованим курсом:	1. Відсутність національного платіжного засобу (офіційна або формальна доларизація)
- Фіксація до однієї валюти	2. Валютний союз
- Фіксація курсу до валютного кошику	3. Валютне правління
2. Валюти з обмеженим гнучким курсом:	4. Традиційна фіксація до якірної валюти або валютного композиту
- Обмежений гнучкий курс по відношенню до однієї валюти	5. Повзуча прив'язка
- Обмежений гнучкий курс у рамках спільної політики	6. Фіксація у рамках горизонтального коридору
3. Валюти з плаваючим курсом:	7. Фіксація у рамках похилого (повзучого) коридору
- Коригований валютний курс	8. Жорстко кероване плавання без зумовленого діапазону коливань
- Кероване плавання	9. Незалежне плавання
- Незалежно плаваючий валютний курс	

Джерело: складено автором на основі [29,30,33,34]

валютного курсу, обмежити валютні ризики в усіх секторах економіки. Тому, на нашу думку вибір і перехід до плаваючого режиму повинен бути більш зваженим.

МВФ, ураховуючи результати незалежної оцінки якості його діяльності щодо нагляду за курсовою політикою протягом 1999-2005 рр. [31], повинен підвищити якість аналізу і ефективність рекомендацій країнам-членам. Загально – доцільно зберегти закріплений в Ямайській системі принцип вільного вибору режиму валютного курсу.

МВФ протягом останніх років знаходиться в центрі подій світового суспільства щодо повернення світової економіки до стійкого стану. Проте дії Фонду в кризовий період оцінюються як неефективні, зокрема: не вирішено задачу щодо раннього попередження кризових явищ, пасивність і незначна антикризова діяльність, неефективність кредитів, відсутність ефективної системи нагляду за валютними курсами тощо. Внаслідок чого під тиском жорсткої критики МВФ почав поступово просуватися в реформуванні власної структури управління, підвищення легітимності й ефективності.

Зміни в діяльності МВФ у кризовий та посткризовий період можна структурувати за наступними напрямками: нова основа кредитування, переорієнтація на захист соціальних та інших пріоритетних витрат, реформування фінансових інструментів для надання допомоги країнам з низькими доходами, подальший розвиток реформ квот і прав голосу [35].

Нова основа кредитування МВФ включає перегляд основ кредитування та подальше реформування для посилення потенціалу Фонду щодо подолання криз. Протягом 2009-2010 років МВФ введено нові кредитні механізми [18, с.26-27; 32]:

1. Кредитні транші та механізм розширеного кредитування:

– Гнучка кредитна лінія (2009 р.) –

інструмент використання кредитних траншей для задоволення всіх потреб, пов'язаних з фінансуванням платіжного балансу, потенційних або фактичних;

– Превентивна кредитна лінія (2010 р.) – інструмент для країн з надійними економічними детермінантами і обґрунтованою економічною політикою.

2. Механізми у рамках Трастового фонду скорочення бідності та сприяння економічному зростанню, призначені для країн-членів з низькими доходами:

– Розширений кредитний механізм (2010 р.) – більш довгострокова допомога в подоланні труднощів фінансування платіжного балансу, що носять структурний характер; забезпечення стійкого економічного зростання при скороченні бідності;

– Механізм кредиту «стенд-бай» (2010 р.) – для задоволення короткострокових потреб, пов'язаних з фінансуванням платіжного балансу, превентивних потреб;

– Механізм прискореного кредитування – для задоволення термінових потреб, пов'язаних з фінансуванням платіжного балансу та викликаних зовнішніми шоками, стихійними лихами, коли програма у рамках кредиту верхнього траншу не є необхідною або доцільною.

Домовленості щодо використання нових кредитних механізмів, що затверджені в 2010 р., для 13 країн-членів склали 142244,5 млн СПЗ, структура розподілу яких надана на рис. 1.

Україна також увійшла до цього переліку країн-членів. Нова програма співпраці з МВФ, що вступила в дію в липні 2010 р. передбачає отримання Україною кредиту «стенд-бай» на суму 10000,0 млн СПЗ (\$15,5 млрд) на 2,5 роки під ставку 3,5% річних. Перший транш Україна отримала в розмірі 1,25 млрд СПЗ (\$1,89 млрд, 2010 р.). Для отримання другого траншу в 1 млрд СПЗ (\$1,5 млрд) Україна повинна була виконати чотири обов'язкових умови: проведення пенсійної реформи; корегування тарифів на газ, теплопос-

нем пріоритетності та термінами їх проведення (негайні, на короткострокову та довгострокову перспективу). Значної критики зазнають вимоги МВФ на фінансове кредитування, які вимагають введення соціальних обмежень, у той час коли світове суспільство поставило за мету розбудову соціально-орієнтованої глобальної економіки. Тому, рекомендації МВФ періоду 2008-2011 років деяким країнам-членам фонду щодо збереження або збільшення витрат на соціальні потреби, скорочення бідності та захист найбільш вразливих верст населення, які пропонуються в рамках програм, що підтримуються ресурсами МВФ, є ознакою позитивних змін.

Криза спонукала МВФ до реформування своєї політики по відношенню до країн з низькими доходами, а саме різкого збільшення обсягів пільгового кредитування в рамках Трастового фонду на скорочення бідності та сприяння економічному зростанню, спрощення умов, підвищення ступеня пільговості та захист витрат на соціальні потреби. В 2011 р. Фонд взяв зобов'язання про надання кредитів 17 кра-

їнам-членам на суму 1130,3 млн СПЗ. Станом на 30.04.2011 р. загальна сума непогашених пільгових кредитів 64 країн-членів складала 4,9 млрд СПЗ [18, с.27,29]. Ураховуючи, що останнім часом збільшилась кількість стихійних катастроф, у червні 2010 р. Фонд створив Трастовий фонд для послаблення тягара заборгованості після катастроф країнам, які відповідають визначеним критеріям. Такі країни отримують полегшення носі поточних платежів по заборгованості впродовж двох років після катастрофічної події. В 2010 р. фінансування з Трастового фонду на

тачання; заходи, що дозволять компенсувати введення більш низьких у порівнянні з очікуваними тарифами; відмінити вимоги обов'язкового викупу рекапіталізаційних облігацій, що на думку МВФ, знижує незалежність НБУ. В 2011 р. НБУ виконав усі критерії за програмою кредитування, які відносяться до його компетенції. Проте транші МВФ Україна не отримала внаслідок порушення узгоджених з Фондом термінів проведення пенсійної реформи та підвищення тарифів. Це поставило під загрозу діючу домовленість по кредитній програмі «стенд-бай».

Джерело: побудовано на основі опрацювання даних [32]

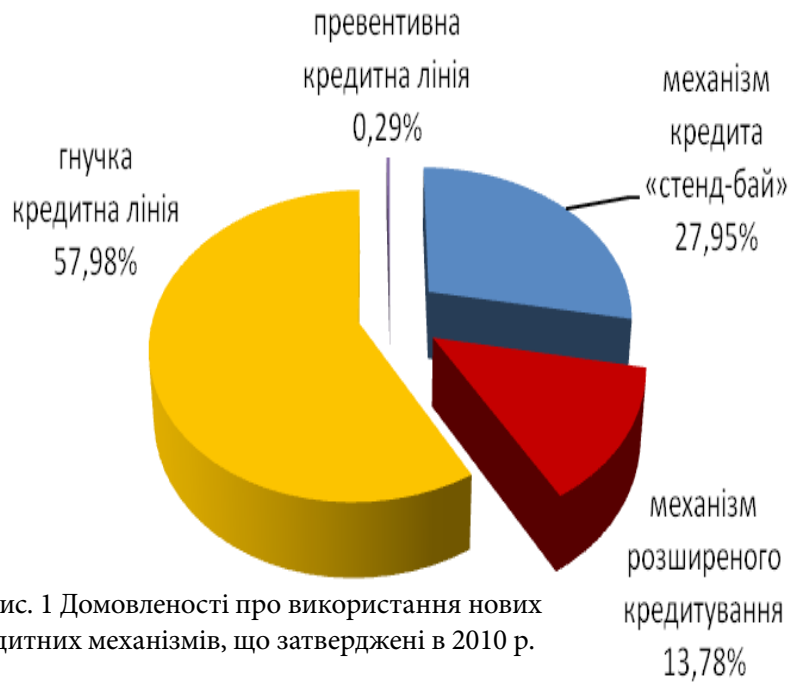

Рис. 1 Домовленості про використання нових кредитних механізмів, що затверджені в 2010 р.

МВФ надає фінансову підтримку, технічну допомогу та широкі консультації країнам-членам фонду щодо забезпечення зростання національних економік, фінансової стабільності, реалізації антикризових програм. У відповідь, на підставі всебічної оцінки, МВФ пропонує країнам до виконання низки заходів щодо забезпечення прогресу грошового ринку та ринку капіталу, бюджетно-податкової сфери, звітності, статистики, реформування окремих галузей економіки тощо. В рамках Програм оцінки фінансового сектора визначаються заходи за ступе-

спрощення обов'язків заборгованості склало 178 млн СПЗ (\$268 млн) [18, с.30].

У грудні 2010 р. прийняті реформи системи управління МВФ у рамках чотирнадцятого загального перегляду квот, відповідно до якої будуть збільшені квоти 54 країнам-членам, серед яких найбільше збільшення позиції у фонді отримують Китай (з 3,721% на 6,394%), Корея (з 1,346% на 1,8%), Індія (з 1,912% на 2,751%), Бразилія (з 1,396% на 2,316%) та Мексика (з 1,45% на 1,869%). Питома вага квоти України зменшиться з 0,631 на 0,422%, але вона істотно збільшиться з 1372,0 млн до 2011,8 млн СПЗ, що розширить межі доступу до ресурсів Фонду [36, с.13].

Висновки. Серед пріоритетних напрямів формування нової фінансової архітектури, що забезпечують її стабільність і безпеку особливого значення набуває валютне реформування.

Напрями реформування міжнародної валютної системи визначаються її структурними принципами. За всіма ознаками процес формування єдиної наднаціональної валюти буде тривалим, потребує докладання значних зусиль та інституціональних перетворень, зокрема створення авторитетного емісійного центру, за умови досягнення міжнародного консенсусу.

Валютний режим системи повинен формуватися на багатовалютному стандарті, в зв'язку з чим необхідно провести диверсифікацію переліку основних валют. Потрібно визначити поряд з основними валютами статус золота як міжнародного резервного активу, яке також може виступати як міжнародний орієнтир стану фінансового ринку відносно інфляції, дефляції та майбутнього курсу валют. СПЗ повинні бути розширені включенням у першу чергу золота та китайського юаня, зважаючи на те, що Китай все більш стає складовою частиною глобальної економіки. Концепція міжнародної курсової політики повинна дотримуватись вільного вибору режиму валютного курсу.

Реформування міжнародної валютної системи висуває за необхідне визначення пріоритетних

напрямів трансформації регулюючих механізмів щодо більшої гнучкості курсів основних валют, прийняття правил і нагляд за обмеженнями на рух капіталу та політикою валютного курсу, вдосконалення існуючих механізмів надання глобальної ліквідності в кризові періоди, інституціональної співпраці в управлінні глобальною ліквідністю тощо.

Список використаних джерел

1. Моисеев С. Р. Реформа глобальной финансовой архитектуры // Финансы и кредит, 2001. – №8. – С.17-24

2. Новая финансовая архитектура. Увидят ли руководители стран «G-20» в ней Украину? // Сайт газеты День, №208, суббота, 15 ноября 2008 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/257043/>

3. Россия – креатор новой глобальной финансовой архитектуры // Еженедельное информационно-аналитическое обозрение 08.11.2008 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2008/11/08/rosfinarkhitec6/>

4. Архитектура для новой мировой финансовой системы, 29 июня 2011 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.goldenfront.ru/>

5. Резюме доклада по материалам международного исследования «Финансовая архитектура посткризисного мира: эффективность решений» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.postcrisisworld.org/files/book_small_all.pdf

6. Чистилин Д. К. Самоорганизация мировой экономики. Евразийский аспект. / Д. К. Чистилин – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 237 с.

7. Гриняев С. Н. Апрельский (2009 г.) саммит G20 в Лондоне и его основные итоги. Аналитический доклад [Электронный ресурс] / С. Н. Гриняев, А. Н. Фомин – Режим доступа: <http://www.csef.ru/pdf/533.pdf>

8. Саммит G20: запрет на «валютные войны» и создание Глобальной сети финансовой

безопасности [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rus.newsru.ua/finance/12nov2010/g20.html>

9. Жан-Клод Пекле Реформа валютной системы запущена [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/world/20090330/248178.html>.

10. МВФ выпустил обескураживающий обзор [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.forextimes.ru/>

11. Центробанк Китая инициировал реформу международной валютной системы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.banki.ua/news/>

12. Назарбаев Н. Когда будет создана новая мировая резервная валюта? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.profi-forex.org/news/>

13. Аналитика-экономика: вектора трансформации мировой валютно-финансовой системы <http://respublikabelarus.com/crisis-news/5156-analitika-ehkonomika-vektora-transformacii-mirovojj-valyutno-finansovojj-sistemy>

14. Россия предложила миру новую финансовую архитектуру [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://medvedev.viperson.ru/>

15. Гальчинський А. Нас ждет поэтапное преобразование действующей валютной системы, и сейчас речь может идти лишь о промежуточных решениях / А. Гальчинський // Дзеркало тижня, 28 березня – 4 квітня 2009. – №11(739). – С.6-7.

16. Украина не способна повлиять на создание мировой валюты [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://delo.ua/finance/eksperty-ukraina-ne-sposobna-p-99746/>

17. Науменкова С. В. Системы регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн. Навчальний посібник. / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2010. – 170 с.

18. МВФ. Годовой отчет 2011. Обеспечение справедливого и сбалансированного роста [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/>

19. Перспективы мировой финансовой архитектуры [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://bizvision.ru/news/585>

20. Голубовский Д. Заменит ли новая мировая валюта /SDR/ американский доллар? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.otcheta.net/news.php?id=13069>

21. Красавина Л. Н. Концептуальные подходы к реформированию мировой валютной системы / Л. Н. Красавина // Деньги и кредит, 2010. – № 5. – С.48-57.

22. Барри Айхенгрин: доллар, евро и юань поделят мир [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/opinion/news/>

23. Барри Айхенгрин (Barry Eichengreen) Почему господство доллара подходит к концу («The Wall Street Journal», США) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://rus.ruvr.ru/2011/03/04/46949808.html>

24. Нейтан Льюис. Золото: деньги прошлого и будущего (Gold: The Once and Future Money). – Издательство: ООО «Графика.ру», 2011. – 294 с.

25. Америка: обратно к золотому стандарту [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.economy.az/archives/53921>

26. В Вашингтоне будет представлен план возвращения Америки к золотому стандарту. 5 октября 2011 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.goldenfront.ru>

27. Lehrman L. Plan To Return America To the Gold Standard Set To Be Offered at Washington [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.nysun.com/national/plan-to-return-america-to-the-gold-standard-set/87495/>

28. Назад к золоту. Интервью Нейтана Льюиса //Деловой журнал РБК, 09.2011 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magazine.rbc.ru/2011/09/12/finance/562949981459620.shtml>

29. Красавина Л. Н. Тенденции и перспективы реформы мировой валютной системы / Л. Н. Красавина // Век глобализации, 2011. – № 1. – С.29-43

30. Панилов М. А. Развитие теории валютного курса и эволюция принципов его моделирования

// Аудит и финансовый анализ, 2009. – №4. – С.5-30

31. Независимый отдел оценки МВФ. Рекомендации МВФ по курсовой политике <http://www.ieo-imf.org/ieo/files/completedevaluations/>

32. МВФ. Годовой отчет 2010/ Содействие сбалансированному мировому подъему [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.imf.org/>

33. IMF Exchange Rate Policy Advice. Findings and Recommendations <http://www.ieo-imf.org/ieo/files/whatsnew/>

34. Annual Report of the Executive Board for the Financial Year Ended April Appendix Table II.9 De

facto classification of exchange rate arrangements and monetary policy frameworks, end-April 2009 <http://www.imf.org/external/pubs>

35. Меняющийся МВФ – ответ на кризис [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/rus/changingr.pdf>

36. Круглик С. Переглядквоту Міжнародному валютному фонді / Сергій Круглик, Олексій Єременко // Вісник НБУ, Червень 2011. – С.11-15 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/>

STATE AND PERSPECTIVES OF USING THE INDUSTRIAL PROPERTY OBJECTS IN PRC AND UKRAINE

Inna Yuriivna KOCHUMA

PhD, Associate Professor of Economics Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

innainnainna08@rambler.ru

Khuan MINZHUN

Postgraduate, National Aviation University

Summary. This article deals with the comparative characteristics of using the industrial property objects in PRC and Ukraine; the necessity of improving its legislation ensuring is highlighted.

Key words: *industrial property, industrial property object (IPO), patent, copyright, industrial design right, patent cooperation.*

The Problem Statement. The globalization processes, one of the manifestations of which is transnational production, the rapid growth of TNCs' impact on national economies actualizes the tasks to revitalization of scientific and technical progress, information re-orientation of society, rapid development of science and scientific research, scientific work, the widest possible use of its results in all areas, in the first turn in productive. It is generally accepted that the development of the intellectual sphere is today a crucial factor in improving the technological competitiveness and investment attractiveness of the country. To achieve a technological superiority is possible by using of intellectual activity results, i.e. the industrial property objects (hereinafter IPO).

In this connection problems of increase their management efficiency become more and more important. In this sense economy of China may be a good example for Ukraine. It develops rapidly now and undergoes structural changes exactly on the basis of active public policy in the sphere of innovative activities and protection of intellectual property.

Analysis of the last researches and publications. Much attention in the world and Ukrainian scientific literature is paid to the problems of intellectual essence, including industrial one, to the property and various aspects of its use and protection. In particular they found their reflection in the works

of A. V. Parkhomenko, V. D. Parkhomenko, I. V. Zhylyayeva, O. O. Pidoprygora and others. At the same time it is possible to draw the conclusion that efficient means of effective management of industrial property have not been offered yet and it dictates strong necessity of continuation of researches in given direction.

The aim of the article is on the basis of analysis of the modern state of the use of industrial property objects in China and Ukraine; to find out basic tendencies that were formed in the sphere of its use, management and motivation of recommendations concerning the necessity of improvement of government control mechanisms in this sphere.

Grounds of the received scientific results. Industrial property (IP) – one of the types of intellectual property that can be defined as the results of scientific and technical work which can be used to the society advantage in any people' activity [1]. Right of industrial property in the objective meaning is a set of legal norms regulating public relations that are formed in the process of creation, processing and using of the results of scientific and technical work. In the subjective meaning the right of industrial property is determined as the right which is available to the author of any result of scientific and technical activity according to the legislation.

Thus industrial property can be defined as a product of intellectual work in technical and economic

activities that gives to its proprietor an opportunity to produce goods that advantageously differ in their consumer qualities from their analogues at the market. The objects of industrial property are: inventions, signs for commodities and services, industrial prototypes, useful models, brand names, names of places of commodities origin, know-how.

The developed countries' experience shows that corporate structures (especially multinationals) play, first and foremost, the leading role in creating Industrial Property Rights (IPRs), their sales and use to produce innovative products. Therefore, establishing, effective functioning and developing of national intellectual property protection system are impossible without harmonized legislative and regulatory basis concerned to international treaties [3].

The most obvious indicator of the country's scientific and technical potential is national applicants' inventive activity. It should be noted that in Ukraine, the dynamics of the submitted applications for IPRs to some extent iterates total economic dynamics (Fig. 1). Actually, during the financial crisis of 2009 the increasing number of applications in the course of growth and decline is being noticed. In Ukraine a similar trend was observed in 1990s.

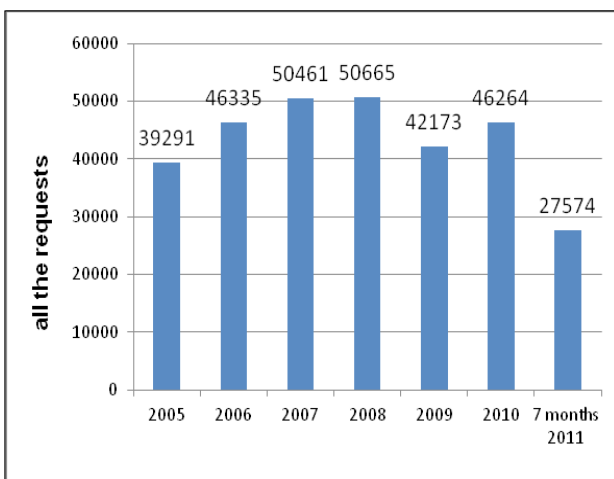

Fig. 1. Dynamics of the number of applications for Industrial Property Rights in Ukraine (2005-2010) Source: [4].

Unlike Ukraine, the steady increasing in applications for IPRs (see Fig. 2) is inherent for the People's Republic of China (PRC), despite the favorable or unfavorable external market conjuncture,

because, on one hand, the fact of decline in GDP in this country has not been caused to by the global financial economic crisis, and only slow down in its growth has been taken. On the other hand, the PRC government draws on the primacy of innovation activity in the country.

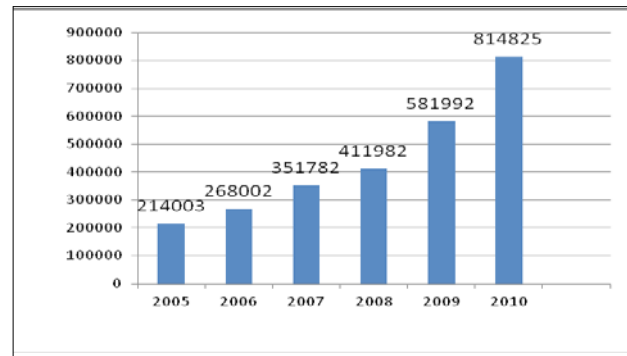

Fig. 2. Dynamics of the number of applications for Industrial Property Rights in People's Republic of China (2005-2010) Source: [4].

However, it should be noted that even in the best period of economic growth, the growth of applications for IPRs in Ukraine were much lower than in PRC. Thus, if in 2010 the number of applications in People's Republic of China increased by more than 38%, in Ukraine – only 3.97% (Fig. 2). This is despite the fact that Ukraine has been higher values of education and number of people with higher education per capita it is steadily growing number of Candidates' and Doctors' Degrees (from 77,442 in 2005 to 99,874 in 2010) than in China [4].

This is despite the fact that the total number of scientists and research organizations in Ukraine during this period was being decreased (from 105,512

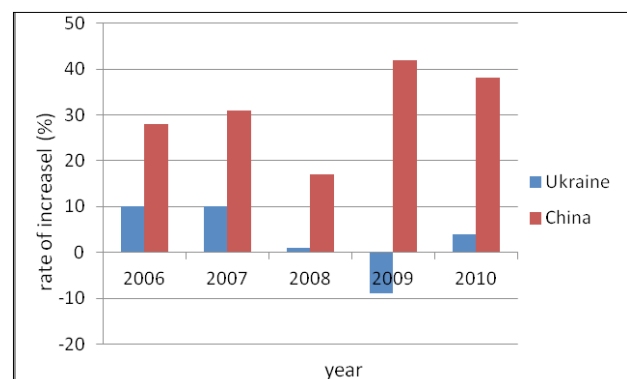

Fig. 3. The rate of growth in the number of applications for industrial property in Ukraine and China (2006-2010). Source: Calculated on the basis of [4].

persons in 2005, to 89,534 persons and in 2010 – from 1510 persons to 1303 persons accordingly) [4].

In general, in the course of independent years the total number of Ukrainian scientists was reduced by 2.5 times and nowadays it is being declined (Fig. 3). This is a consequence of low prestige of scientific work, because of its low level of payment, and the outflow of scientists abroad, including China.

If such a gap in the growth rate of applications for industrial property will continue, this gap will become irreversible in the near future. Although in Ukraine the amount of scientific and technical work has increased in real prices, their share in GDP has declined from 1.16% in 2000 to 0.9% in 2010. At the same time, during the same period the number of enterprises engaged in innovation has reduced from 18 to 13.8%. [5].

The number of companies introducing innovation has decreased (from 14.8% in 2000 to 11.5% in 2010). And if there was a rapid increase in public funding of innovation (nearly quadrupled) in 2006, it is rapidly reducing (from 336.6 million in 2008 to 87 million in 2010) now [4].

Ukraine and China have about the same rate of applications for industrial property per capita (table 1) but it can be explained by the fact that Ukraine has the opposite demographic situation (the population is declining in Ukraine and increasing in China) rather than positive changes in this sphere.

Table 1
Registration of applications for industrial property objects (IPO) per capita (2005-2010).
Source: Calculated on the basis of [3; 4 ; 9]

	Ukraine	China
2005	0,00027	0,000161
2006	0,000299	0,000204
2007	0,000332	0,000267
2008	0,000337	0,000031
2009	0,000307	0,000438
2010	0,000320	0,000605

In general over the last 18 years (1992-2011) in Ukraine was registered 564397 applications for industrial property objects (IPO). For the last 11

months one had accepted 27574 applications. Among them: 3101 applications for inventions (including 2134 according to the national procedure and 9203 applications according to the PCT, 6445 applications for useful models, 942 applications for industrial design rights, 17083 – signs for goods. The general number of documents concerning IPO protection registered for the last 7 months 2011 was 27574 (Fig. 4) [1].

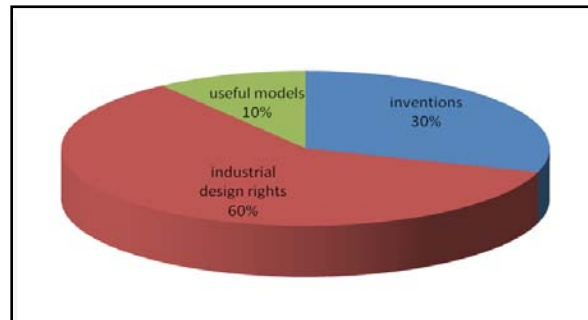

Fig. 4. Distribution of IPO among inventions, industrial design rights and useful models in Ukraine (2010) Source: Calculated on the basis of [4]

In China more than 288, 000 IPO were registered in 2010. Among them: 135, 000 patents for invention, 344, 000 patents for useful models, 335, 000 patents for industrial design rights [9]. The structure of applications for IPO in PRC in 2010 is shown in Fig.5

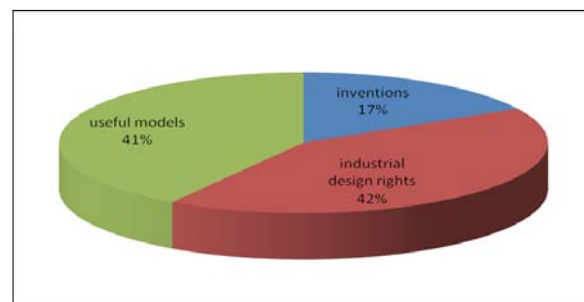

Fig. 5. Distribution of IPO among inventions, industrial design rights and useful models in PRC. Source: Calculated on the basis of [9]

We notice that in contrast to China, in Ukraine the greater part (60%) of all the applications are due to useful models and only 10% for industrial design rights. 30% of all the applications for IPO in Ukraine is for inventions. In PRC to the IPO belong 41%

applications, and to the inventions belong 17% [4].

The dynamics of an application submission in the countries with developed systems of industrial property protection (Table 3 [6]) shows the strategic role of patents for business practice of the companies in these countries, taking into account the possibility of ensuring the international patent rights protection in 128 countries.

According to the number of applications among 50 leading world companies (15 of which are shown in table 4 [7]) over a third is occupied by the companies of the USA, 13 places are taken by the companies of Japan, and 7 places – by the companies of Germany. The world tendency of patents proves that the most predominating spheres are such branches as information-communication technologies and biotechnologies which

Table 3

International applications according to the PCT based on the place of incorporation of an applicant

Country	2006	2007	2008	2009	2010
The USA	41296	41028	43350	46697	49555
Japan	14063	17414	20263	24841	26906
Germany	14326	14662	15218	16002	16929
China	1018	1295	1706	2493	3910
Ukraine	75	58	89	59	65

Table 4

Leading companies-applicants according to PCT in 2010

2010 Rating	Turnabout	Name of applicant	Country of origin	Number of applications in comparison with 2006	Growth 2010 in 2009
1	0	Koninklijke Philips Electronics N.V.	The Netherlands	2495	3
2	0	Matsushita Electric Industrial Co., Ltd.	Japan	2344	324
3	0	Siemens Aktiengesellschaft	Germany	1480	81
4	0	Nokia Corporation	Finland	1036	137
5	0	Robert Bosch GmbH	Germany	962	118
6	2	3m Innovative Properties Company	The USA	727	122
7	0	Basf Aktiengesellschaft	Germany	714	58
8	11	Toyota Jidosha Kabushiki Kaisha	Japan	704	305
9	-3	Intel Corporation	The USA	690	-6
10	-1	Motorola, Inc.	The USA	637	57
11	6	Mitsubishi Denki Kabushiki Kaisha	Japan	616	178
12	9	Qualcomm Incorporated	The USA	608	229
13	24	Huawei Technologies Co., Ltd.	China	575	326
14	-1	Telefonaktiebolaget Lm Ericsson (Publ)	Sweden	572	61
15	9	Fujitsu Limited	Japan	571	213

According to the number of applications among 50 leading world companies (15 of which are shown in table 4 [7]) over a third is occupied by the companies of the USA, 13 places are taken by the companies of Japan, and 7 places – by the companies of Germany.

have been rapidly developing for last 10 years. Ukraine also witnesses the activation of submitting applications for the inventions in such technical areas as computer equipment, aviation-missile, means of automation, communication equipment, etc. [5].

The world tendency of patents proves that the most predominating spheres are such branches as information-communication technologies and biotechnologies which have been rapidly developing. As far as the applications are concerned the most active companies in the developing countries were Chinese («China Network Communications Group Corporation», «Shanghai Tyre & Rubber Co.», «Xiamen Xingyatai Plastic Industry Co.»), Korean («ESTsoft Corp.», «TMAX SOFT CO.»), Singapore («Asia Pacific Breweries») and Moroccan companies.

Chinese companies are using more potential of industrial property. Thus, according to the estimation of the Chinese telecommunications company «Huawei Technologies» representative [9], the corporate strategy in the sphere of industrial property management plays a leading role in the research and development of the company. In 2010 «Huawei» invested 2,5 billion US dollars in research and development. Since 2002 «Huawei» has been among the first in the list of Chinese enterprises that have submitted national patent applications and has occupied the fourth place among PCT users in developing countries. Taking into account PCT advantages, the corporation intends to submit 200-500 applications annually.

It is worth pointing out that industrial property should be used as a strategic resource of the enterprise that plays an important role in successful competition on the markets, primarily for the companies of the corporate sector of economy. Setting IPO to balance is a significant issue. It is of special importance for joint stock companies, as the value of returns on capital depends on the efficiency of IPO rights disposal.

To solve most above-mentioned problems in Ukraine is considered to be necessary the economic levers improvement of intellectual property protection, that requires: a) to work out the system of economic stimuli of commercialization of the patented scientific and technical achievements; b) to create the fund to promote patenting of inventions abroad on self-supporting basis; c) to envisage in the state budget the proper financing of charges on infrastructure development of intellectual property protection.

The question concerning the definition of expediency and opportunity of accession of our state to the European Patent Convention and Ukraine's membership in the European Patent Organization (EPOrg) appeared before Ukraine within the framework of European integration.

For this it is necessary to provide the adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation in this sphere and to provide simplification, acceleration, maximum of convenience to the applicants of acquisition procedures of the rights to IPO. It is also necessary to ensure maximum formalization for subdivisions of state system of legal protection of the intellectual property procedures for expert examination of applications for industrial property and all legal relations system with the persons who receive services on the acquisition, realization and protection of rights to objects of intellectual property.

It should also examine the issue of Ukraine's accession to the new international treaties, in particular to the European Patent Convention, to the Lisbon agreement on the protection of geographical indications etc.

The state must spare the special attention to creating conditions for training of scientific personnel in the field of intellectual, including industrial property, financial and methodical providing.

Conclusions. The value of industrial property for innovative development at the macro and micro levels is determined by the presence of interdependence between the level of patent and licensing activity and innovative activity of entrepreneurs. This deterrent to corporate structures is underdeveloped system of industrial property markets and IPRs, as evidenced by the results of comparative analysis of patent and licensing activity at the macro level.

Analysis of the situation regarding the number of registered Industrial Property Rights in China and Ukraine demonstrates the relevance of new mechanisms to stimulate the activity of businesses and individual inventors towards the creation of objects of industrial property management companies focused corporate sector on innovation

with an understanding of values intangible assets as a basis for competitiveness and strengthen market positions.

The government policy requires changes regarding to the disposal of Industrial Property Management companies that are the part of corporate sector, co-

owner (shareholder) owned by the state. Special attention should be given to the use of economic instruments of indirect nature due to the urgent need to develop markets IPRs, given the experience of individual countries and companies leading the world market.

References

1. Державний департамент інтелектуальної власності /www.sdip.gov.ua.
2. Підпригора О. А., Підпригора О. О. Право інтелектуальної власності України: Навч. посібник для студентів юрид. вузів і фак. ун-тів. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 336 с.
3. Федулова. Л. І. Корпоративні структури в національній інноваційній системі України – К.: вид-во УкрІНТЕІ, 2007. – 812с.
4. Офіційний сайт Держкомстату України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /ukrstat.gov.ua
5. Український інститут промислової власності (УКРПАТЕНТ). <http://www.ukrpatent.org/ua/index.html?fp=41&s=print>.
6. Офіційний ВЕБ-ПОРТАЛ державної служби інтелектуальної власності України. <http://www.sdip.gov.ua/ua/table7>.
7. Intellectual Property – A Power Tools for Economic Development. WIPO. – 2002. – 377р. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.wipo.int/about-wipo/en/dgo/wipo_pub_888.pdf.
8. The People's Bank of China /www.pbc.gov.cn.
9. China economic information network/www.cei.gov.cn.
10. National Bureau of Statistics of China/[www/stats.gov.cn](http://www.stats.gov.cn).

УДК 330.35: 330.341.1

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF INNOVATIVE MODELS OF ECONOMIC GROWTH

Наталія Володимирівна ТУВАКОВА

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії

Львівського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: tuva1@ukr.net

Natalia V. TUVAKOVA

PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory Department, Lviv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank on Ukraine (Kyiv)

Анотація. В статті зроблено аналіз класичних і неокласичних теорій економічного зростання та виявлено чинники, що дозволяють їх адаптувати до сучасних умов.

Summary. In the article the analysis of classical and neoclassical theories of economic growth is carried out and the factors that allow adapting them to the modern conditions are defined.

Ключові слова: *теорії економічного зростання, інноваційна модель розвитку економіки, фактори виробництва, продуктивність праці, науково-технічний прогрес, наукова еліта.*

Key words: *theories of economic growth, innovative model of economic development, factors of production, labor productivity, technological progress, scientific elite.*

Постановка проблеми. Існує три найтипівші моделі відтворювального економічного процесу: (I) ресурсна модель без високотехнологічного виробництва (природні ресурси > виробництво > гроші); (II) інноваційна модель (трансформація грошей на дослідження в знання > трансформація знань у майстерність працівників та інновації > перетворення інновацій у товар > гроші); (III) інтелектуально-донорська модель (скорочений варіант моделі (II), з якого вилучена стадія виробництва).

Як свідчить практичний досвід світових країн з різним рівнем і ефективністю економічного розвитку, найбільш ефективною є друга модель

економічного відтворення. Проте в Україні сьогодні домінують перша і третя моделі: ресурсна без високотехнологічного виробництва (I) та інтелектуально-донорська (III). Згадані моделі у стратегічній перспективі мають порівняно низький рівень ефективності, оскільки вони призводять до виснаження ресурсів країни, до витоку факторів виробництва національної економіки за кордон і унеможливають забезпечення високих показників рівня добробуту населення. З огляду на економічні реалії, потенційні внутрішні можливості й зовнішні умови, в Україні необхідно невідкладно розпочати реалізацію стратегії випереджаючого розвитку економіки на основі

активізації інноваційних чинників (II модель). Реалізація цього завдання обумовлює необхідність дослідження теоретичних засад формування інноваційної моделі економічного зростання, для чого, на нашу думку, доцільно провести ретроспективний аналіз відомих економічних моделей розвитку та їх адаптацію до сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми теорії економічного зростання на основі науково-технологічного прогресу знайшли своє відображення у працях видатних зарубіжних та українських учених Р. Вернона, Р. Гаррода, М. Кондратьєва, М. Познера, П. Ромера, М. Туган-Барановського, Р. Солоу, Й. Шумпетера. Загалом теоретичні дослідження зростання науково-технічного потенціалу та ролі інновацій як головних факторів економічного зростання розпочалися ще у XVII столітті. Сучасні інтерпретації класичних інноваційних теорій знайшли своє відображення у дослідженнях зарубіжних, головним чином, американських науковців Р. Солоу, Г. Менша, Дж. Досі, Г. Роседжера, І. Ансоффа, С. Фрімана. Еволюція теоретичних положень полягає у поступовому переході від технічної до техноекономічної, а сьогодні – до соціотехноекономічної парадигми, яка базується на уявленні про розвиток як про нерівномірний хвилеподібний процес. Основу цього процесу становлять інноваційно-технологічні зміни та соціально-інституційне середовище. Стратегічні системні заходи інноваційного розвитку економіки України висвітлені у працях вітчизняних та російських науковців Л. Антонюк, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Лапко, В. Новицького, В. Соловйова, Л. Федулової, Ю. Яковця.

Утім, вагомі результати, одержані українськими науковцями, не заперечують необхідність подальших теоретичних і прикладних досліджень, пов'язаних з обґрунтуванням стратегічних рішень і тактичних заходів щодо визначення основних чинників формування сучасної інноваційної

моделі економічного зростання. Актуальність таких досліджень зростає внаслідок уповільнення темпів економічного зростання в Україні.

Метою статті є дослідження теоретичних засад формування базової моделі інноваційного розвитку економіки України на основі сучасної інтерпретації класичних інноваційних моделей.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Теорія економічного зростання, як відомо, виникла в 30-40-х рр. XVII ст. присвячена визначенню умов стійкого рівноважного зростання, тобто зростання за умов повного використання факторів виробництва, коли їх сукупне значення збільшується такими ж темпами, як і обсяги виробництва. Визначальними факторами економічного зростання є кількість та якість природних, трудових ресурсів, обсяги основного капіталу, технології.

Спроба розширити умови короткострокової кейнсіанської рівноваги на довший часовий період та вияснити, якими будуть умови для системи, що розвивається, здійснена в моделі Харрода-Домара [1, с. 484-502]. Основним результатом моделі є те, що за даних технічних умов виробництва темп економічного зростання визначається величиною граничної схильності до заощаджень, а динамічна рівновага може існувати в умовах неповної зайнятості. Одним із найважливіших висновків моделі є необхідність активного запровадження дієвих механізмів такої державної політики, яка при вірогідних короткострокових відхиленнях від траєкторії розвитку здатна забезпечити збалансованість економіки. Відсутність чіткого регулювання призводить до підвищення рівня безробіття, гострої нестачі робочої сили, депресії чи так званого «перегріву» економіки [2]. Необхідно зауважити, що участь держави у регулюванні економіки повинна базуватися на принципі взаємної солідарності між суб'єктами (гравцями) ринку, а не на безпосередньому втручанні у їх діяльність.

Неокласичні моделі економічного зростання корегують обмеження кейнсіанських моделей і

точніше описують особливості макроекономічних процесів. На думку вітчизняних науковців, модель економічного зростання Р. Солоу якнайкраще дає змогу дослідити як основні фактори виробництва – праця, капітал та технологічні зміни впливають на динаміку обсягів виробництва за умови, що економічна система перебуває у рівноважному сталому стані [3, с. 17-18]. Нестабільність динамічної рівноваги є більшою мірою наслідком відсутності взаємозамінності факторів виробництва. Перевагою моделі Р. Солоу є розмежування цих факторів і поетапне, відокремлене дослідження впливу кожного з них на процес довгострокового зростання національного доходу країни.

У своїй моделі Р. Солоу показує, як фактори пропозиції – капітал, праця і науково-технічний прогрес впливають на темпи приросту обсягу виробництва, тобто на економічне зростання. Саме зростанням кількості вищезгаданих факторів переважно пояснюють економісти збільшення кількості виробленої національною економікою продукту. Якщо ж замість зростання обсягу виробництва розглянути зростання

середньої продуктивності праці $\frac{Y}{L}$, то факторами економічного зростання можуть бути два чинники: зростання капіталоозброєності праці і науково-технічний прогрес. Рівновага на ринках економічних благ формується в результаті взаємодії між пропозицією товарів і попитом на них. Р. Солоу у своїй моделі пропозицію товарів описує виробничою функцією $Y = F(K, L)$, яка підкреслює, що обсяг виробленого національного продукту залежить від кількості залученого капіталу та праці. Така кількість капіталу на одного працівника, за якої обсяги інвестицій та амортизації дорівнюють одне одному, називають стаціонарним обсягом капіталу ($\Delta k = 0$). Економіка, що досягла стаціонарного стану, залишатиметься в ньому. Економіка, яка не перебуває у стаціонарному стані, намагається його досягти. Стаціонарний обсяг капіталу досягається

за умови рівності чистого граничного продукту капіталу та темпів зростання населення. Обсяг інвестицій має бути таким, щоб відшкодувати зношений капітал, забезпечувати капіталом нових працівників та працівників, ефективність праці яких підвищує НТП. Отже, коли економіка досягла стаціонарного стану, то підвищення рівня життя громадян країни можна пояснити лише науково-технічним прогресом [4, с. 130-137].

Тому єдиним джерелом довгострокового зростання доходу на одного працюючого і, відповідно, рівня споживання є науково-технічний прогрес. Тоді, якщо економіка досягає сталого рівноважного стану, темп підвищення продуктивності праці залежить тільки від темпу базових технологічних змін.

Потрібно враховувати, що сукупна продуктивність факторів може змінюватися під впливом багатьох чинників: вдосконалення методів організації виробництва; підвищення рівня освіти працівників; збільшення витрат на охорону довкілля або підвищення безпеки праці. Інакше кажучи, загальний фактор продуктивності включає сукупність факторів, що змінюють співвідношення між динамікою виробництва та динамікою затрат праці й капіталу.

Роль інновацій та технологій у економічному зростанні була досліджена у працях австрійського економіста Й. Шумпетера, який запропонував застосування ділового циклу з чотирьох фаз, які проходить економічна система в процесі безупинного економічного зростання: пік (процвітання); спад (рецесія); дно (депресія); піднесення (розширення та прискорений розвиток економіки шляхом відновлення основних фондів на новій технологічній основі за рахунок впровадження інновацій). Й. Шумпетером обґрунтовано також актуальні положення про інноваційно-технологічну діяльність як універсальну функцію будь-якої суспільної формації, «фактор творчого руйнування», «нестабільної стабільності» як головної рушійної сили розвитку економічної системи. Неодмінними

складниками середовища цієї системи є ринок, господарська та особиста свобода підприємця-інноватора, тоді як відносини власності не є визначальними.

З середини 80-х років ХХ століття з'явилася низка теоретичних моделей, в яких науково-технічний прогрес виступає в якості одного з ендогенних факторів економічного зростання (П. Ромер, Р. Лукас, Г. Гроссман, Е. Хелпман, Н. Стоукі та інші). Особливої уваги заслуговує «нова теорія зростання», сутність якої виявлена у ендогенному характері найважливіших виробничо-технічних нововведень. П. Ромер та Р. Лукас пропонують пояснення механізмів економічного зростання у згаданих моделях як зростаючу суспільну віддачу, що отримується від коштів, вкладених у науково-технічний прогрес та людський капітал. Йдеться про те, що результати від таких інвестицій отримують не лише безпосередні учасники процесу, але й суспільство загалом.

Варто зазначити, що більшість моделей, направлених на теоретичне обґрунтування вузького аспекту, відштовхуються від неокласичних та базових моделей ендогенних технологічних зрушень [5, с. 37-40]. Для прикладу, Б. Джованович класифікує моделі ендогенного технічного прогресу за типами ресурсів зростання знань: (1) наукові дослідження та розробки – розвиток і виробництво технології як продукту; (2) навчання; (3) тренінг (перекваліфікація) – діяльність спрямована на розвиток особистості; (4) практичне навчання – поява знань та технологічних змін у процесі виробничої діяльності.

У сучасній економіці зовнішні фактори обумовлюють поглиблення відмінностей між розвиненими країнами (де мають місце значні інвестиції у НДіДКР та людський капітал) та країнами, що розвиваються. Згідно з П. Ромером, «за умов стабільної ціни на новітні технології, темпи економічного зростання залежать лише від обсягу людського капіталу, зосередженого у сфері отримання нових знань». Теорія П. Ромера

дозволяє пояснити явище швидкого економічного зростання країн «азійських тигрів» у кінці 90-х років минулого сторіччя та появу нових лідерів на світовому технологічному ринку. Так, країни, що перебували серед слаборозвинених і характеризувалися низькими темпами економічного зростання, нестачею технологій та дешевою робочою силою, здійснили низку реформ, які спричинили кардинальні зміни у їх розвитку. Скерування фінансових ресурсів та управлінських можливостей на підвищення рівня освіти наявного людського капіталу в таких країнах, як Індія, Китай, Республіка Корея, забезпечило не лише спроможність абсорбції іноземних технологій, але й можливість сформувати власний конкурентоспроможний технологічний ринок.

Щодо економічних поглядів представника інституціоналізму Т. Веблена, то його теорія побудована на низці протиріч між «бізнесом» та «індустрією». Під індустрією Т. Веблен розумів сферу матеріального виробництва, що базується на машинному обладнанні, а під бізнесом – своєрідну систему кругообігу (спекуляції на біржі, торгівля, кредити). Надаючи промисловості важливішої ролі у майбутньому, як сфері, що представляє підприємців, менеджерів та інженерно-технічний персонал, прагнучи до технологічного покращення виробництва, Т. Веблен підкреслює, що до влади прийде технологічна інтелігенція, або «технократія». У своїй теорії він зосереджує увагу на тому, що країною мають керувати представники промисловості, орієнтовані не на отримання якомога більшого прибутку, а на вдосконалення технологій виробництва та покращання технічних результатів [6].

Процес переходу до технократизму Т. Веблен розглядав з позиції кардинальних змін, точніше, революційним шляхом. Проте він не врахував того, що вірогідне надання влади промисловцям призведе до втрати політичної підтримки держави, що, своєю чергою, стане причиною економічної кризи та значного економічного спаду. Останнє твердження, певною мірою,

відображає ситуацію, що склалася на сучасному етапі в Україні. Відсутність консолідованої співучасті між владою, бізнесом та громадськістю призводить до помилкової стратегії економічного зростання і довгострокової стагнації економіки країни. Ідеї Т. Веблена докладніше було розвинуто американським економістом і соціологом Дж. Гелбрейтом. У праці «Нове індустріальне суспільство» (1961 р.) було введено новий термін в економічній науці – «техноструктура». Йдеться, зокрема, про прошарки суспільства, які включають вчених, конструкторів, спеціалістів з технологій, управління, фінансів, тобто більшості спеціальностей, необхідних для ефективного функціонування крупної корпорації. Стверджується, що ціль, яку ставить перед собою техноструктура, є не отримання прибутку, а постійне економічне зростання, що забезпечує стабільність у країні.

Висновки. Важливим висновком, зробленим на підставі ретроспективного аналізу моделей економічного зростання, є те, що провідну роль у досягненні економічного зростання відіграє науково-технологічний прогрес. Розглядаючи сучасні моделі економічного зростання, звернемо

Список використаних джерел

1. Современная экономическая мысль / Под ред. С. Вайнтрауба. М. – 1981. – 580 с.
2. Харрод Р. К теории экономической динамики / Классики кейнсианства. Сер. «Экономическое наследие». – М.: Экономика, 1997. – 628 с.
3. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук Ю. М. Бажала. – К.: Ін-т економ. прогнозування НАН України, 2002. – 320 с.

увагу на той факт, що за умови, коли не буде знайдено способів постійного прискорення науково-технічного прогресу, зростання кількості, якості та ефективності передачі технологій, решта одноразових заходів лише тимчасово прискорять економічне зростання, після чого його темпи знову залежатимуть від кількості робочої сили та наявного незмінного науково-технічного фактора. Україна зможе перетворитися на високотехнічну державу з інноваційною моделлю економічного зростання за умови адекватності промисловості науково-технічним досягненням постіндустріального суспільства.

Світовий досвід підтверджує ефективність інноваційної моделі розвитку на основі використання результатів інтелектуальної діяльності. Головне національне багатство розвинутих країн – це нова інтелектуальна еліта: наукові працівники, підприємці, менеджери, фінансисти, висококваліфіковані інженери, інші спеціалісти сфери високих технологій, розповсюдження інформації та нових знань. Саме вони формують середній клас, який є основою соціальної стабільності та базовим чинником сучасної інноваційної моделі розвитку економіки.

4. Макроекономіка : навч. посібник / авт. кол.; за ред. Т. С. Смовженко і Г. Я. Стеблій. – К. : УБС НБУ, 2008. – 463 с.
5. Шараев Ю. В. Теория экономического роста: Учебное пособие для вузов. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 254 с.
6. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. – К.: Основи, 2000. – 241 с.

УДК 336.71.078.3

ІНСТРУМЕНТИ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ НА КОНСОЛІДОВАНІЙ ОСНОВІ

BANK SUPERVISION TOOLS ON A CONSOLIDATED BASIS

Сергій Вікторович БАШЛАЙ

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

E-mail: bash_serg@ukr.net

Serhiy V. BASHLAI

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Banking Department, State Higher Educational Institution «Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine»

Анотація. Застосування інструментів нагляду на консолідованій основі повинне забезпечувати належний аналіз складу та змісту діяльності банківської групи, оцінку фінансового стану банків – учасників групи та рівня ризиків. Відповідні зміни в законодавстві закріпили за НБУ певні засоби впливу на діяльність банків, капітал, якість активів, ліквідність, рівень прийнятих ризиків.

У статті наведені результати вивчення міжнародного законодавства та досвіду, визначені економіко-правові умови вітчизняної реальності та систематизовані дослідження наукових здобутків щодо питань забезпечення ефективного банківського нагляду.

Ці аспекти були покладені в основу визначення науково-методологічних засад сутності та порядку застосування інструментів консолідованого характеру, як логічного продовження формування в банківській сфері України системи ризик-орієнтованого нагляду.

Summary. Application of the supervision tools on a consolidated basis must provide a proper analysis of the structure and contents of the banking group, the evaluation of the financial state of banks-participants of the Group and the level of risk. Appropriate changes in legislation have underpinned certain influence of the NBU on the activities of banks, equity, quality, liquidity, the level of risk.

The results of the study of international legislation and practices are cited in the article. Economic and legal conditions of domestic reality and the systematic study of scientific achievements in effective banking supervision are defined.

These aspects laid the foundation for defining scientific-methodological fundamentals of the substance and application of the consolidated character tools as the logical continuation of the risk-oriented supervision system formation in Ukraine's banking sector.

Ключові слова: банк, регулювання, нагляд, банківська група, нагляд на консолідованій основі, ризик, інструменти нагляду.

Key words: bank, regulation, supervision, banking group, supervision on a consolidated basis, risk, supervision tools.

Для України в останні роки характерною тенденцією стали високі темпи росту показників фінансового сектору, в цілому, і його банківського сегменту, зокрема. Відносна фінансова стабільність діяльності компаній та життєдіяльності населення, створення фундаментальної правової бази в сфері регулювання фінансових відносин на ринкових та корпоративних засадах (прийняття Цивільного та Господарського кодексів (від 16.01.2003 р.); законів: «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. та «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р.), лібералізації валютно-інвестиційних відносин та ряд інших факторів сприяли активізації фінансово-кредитних відносин в Україні. Навіть з урахуванням впливу світової фінансової кризи банківський сектор в 2006-2010 рр. досяг росту основних показників свого функціонування. Загальні обсяги активів, зобов'язань, власного капіталу, доходів банків України зросли майже в 3 рази; в 1,5 рази зросла частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків; більш ніж в 2 рази збільшилися залишки коштів клієнтів на депозитних рахунках та збільшився обсяг сукупного кредитного портфелю [6]. Фінансові небанківські установи активно позиціонували себе на ринку, в першу чергу, шляхом створення з банками спільних фінансових структур та отримуючи від них відповідну фінансову підтримку. Банки, в свою чергу, через дочірні та асоційовані страхові (виконуючи при цьому роль страхових агентів і брокерів) і інвестиційні компанії реалізовували страхові продукти та закріплювалися на фондовому ринку.

Результатом подібної кооперації, частіше за все, стає певна фінансова група. В світовій практиці подібні об'єднання називають фінансовими конгломератами. Об'єднуючи своїми формуваннями банківську, інвестиційну та страхову діяльності такі фінансові групи часто концентрують ризик, що не може бути відповідним чином визначений засобами органів галузевого нагляду.

Саме нагляд на консолідованій основі повинен

забезпечити об'єктивну оцінку стійкості банку та пов'язаних з ним установ, враховуючи всі ризики на які наражається фінансова група і не залежно від того визнає вона себе такою чи ні. Тобто, основною метою консолідованого нагляду є оцінка стабільності банку з урахуванням фінансового стану діяльності інших учасників групи.

З метою створення реального механізму захисту інтересів вкладників банків та інвесторів небанківських фінансових установ, забезпечення стабільності вітчизняної фінансової системи здійснення уповноваженими органами нагляду на консолідованій основі потребує вивчення змісту та методологічних засад застосування належних інструментів.

Постановка проблеми. Спираючись на вже проведені дослідження, матеріал цієї статті має розвинути теорію регулювання банківської діяльності в частині нагляду на консолідованій основі; розкрити загальний зміст засобів його здійснення; визначити ризики діяльності банківських груп в Україні та обґрунтувати можливості застосування НБУ відповідних інструментів їх виявлення та попередження негативного впливу; вказати на підходи щодо подальшого реформування системи банківського нагляду України з урахуванням останніх законодавчих змін і необхідності в забезпеченні контролю над діяльністю нових банківських об'єднань.

Предметом проведеного та викладеного в статті дослідження є сукупність заходів із забезпечення державного нагляду на ринку фінансових послуг України (шляхом впровадження нагляду за групами, до складу яких входять банки), побудованих на основі теоретичних досліджень та практичному досвіді країн з активно функціонуючими та структурно диверсифікованими фінансовими ринками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та здійснення ефективного банківського нагляду як на індивідуальній (соло) так і груповій (консолідованій) основах

не раз ставали предметом дослідження в працях наступних вітчизняних науковців: В. Міщенко, В. Крилової, І. Д'яконової, Т. Смовженко, І. Школьник, О. Барановського, С. Аржевітіна, Н. Швець, О. Мірошніченко, М. Сенаторова та ін. Наведені в статті результати дослідження, в значній мірі спираються на висновки, оприлюднені в своїх роботах іноземними експертами та вченими: О. Тарасовою, С. Дубковим, В. Поздишевим, О. Борисовою, А. Кумановським, Ф. Личтенбергом, Т. Дж. Келлі, У. Кноке, а також матеріали офіційних публікацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, Європейського Центрального Банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського банку Реконструкції та Розвитку.

Мета статті – вивчення міжнародного законодавства та досвіду, визначення економіко-правових умов вітчизняної реальності та систематизовані дослідження наукових здобутків щодо питань забезпечення ефективного банківського нагляду.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Питання організації діяльності банківських груп і нагляду за ними, в першу чергу, пов'язані з темою фінансової стійкості банків, які, в свою чергу, і визначають стабільність вітчизняної фінансово-кредитної системи, в цілому. Відтак, стійкість та стабільність функціонування банківської системи, попередження системних банківських криз традиційно є найважливішими завданнями державних уповноважених органів у сфері регулювання фінансового сектору. Результати вивчення наукових праць ряду авторів [2, 4, 9] дозволяють визначити стійкість банківської системи, як стан, при якому відсутні системні проблеми платоспроможності та ліквідності банків, діяльність останніх відбувається з дотриманням визначених пруденційних вимог та нормативів, забезпечується прозора динаміка відсоткових ставок (кредитних, депозитних) та безперебійність грошових розрахунків, а також досягається ефективно (вчасне виявлення,

достовірна оцінка, обмеження впливу) управління ризиками.

Механізм забезпечення такого стану, в першу чергу, включає набір інструментів, що використовуються державним органом для забезпечення безперебійного функціонування банківської системи країни і передбачає економічні, регулятивно-наглядові та стабілізаційні заходи дій. Засобами економічних інструментів держава створює загальноекономічні умови функціонування банківської системи. Інструменти регулятивно-наглядового характеру спрямовані на підтримку стійкого фінансового стану банків, вирівнювання різких коливань в діяльності кредитного ринку. Стабілізаційні (антикризові) інструменти державного механізму передбачені з метою попередження, швидкої та мінімально затратної локалізації кризових явищ і їх наслідків для економіки країни.

Еволюція регулятивно-наглядової діяльності держави, інструменти якої почали розроблятися та застосовуватися практично з часів Великої депресії та банківської кризи в США, привела до появи чотирьох базових підходів її реалізації (інституційного, функціонального, інтегрованого та змішаного). Однак, незалежно від того, який підхід взято за основу, основні інструменти реалізації наглядових функцій уповноваженими органами різних держав, практично, однакові і передбачають такі дії:

- встановлення та нагляд за дотриманням регулятивних вимог (економічні нормативи діяльності, якість системи корпоративного управління та управління ризиками, вимогу до керівництва та ін.);

- постійний дистанційний моніторинг, вивчення звітності та аналіз фінансового стану банку;

- періодичне проведення тематичних чи комплексних перевірок діяльності банку на місці (інспектування чи вивчення висновків зовнішніх аудиторів);

- застосування заходів впливу до

банку (попередження, штрафи, обмеження та відкликання ліцензії, введення зовнішнього управління банком та ін.).

Починаючи з другої половини ХХ століття, інноваційний прогрес, лібералізм та глобалізація фінансових ринків суттєво ускладнили та підвищили рівень ризиків у банківській сфері. Почали виникати фінансові та банківські кризи, що все частіше набували системного та загальносвітового характеру. За підрахунками експертів за період з кінця 70-х років ХХ ст. і по теперішній час системні банківські кризи відбулися більш ніж у 80-и країнах світу, а в деяких – декілька разів [1, 4].

В умовах глобалізації світового ринку капіталу, активних процесів злиття та корпоративного об'єднання в банківській і небанківській фінансових сферах, ускладнення їх інституційних структур, появи нових фінансових продуктів та форм організації фінансового бізнесу посилюються та видозмінилися ризики банківської діяльності.

У сучасних умовах функціонування банки України часто стають установою (учасником) більш складної структури, до якої можуть входити інші банки і небанківські кредитні установи, а також компанії та нефінансові структури – резиденти та нерезиденти країни [10]. З'являються об'єднання установ, які функціонують у різних галузях фінансового ринку з метою збільшення сукупного впливу на ринок – фінансові конгломерати. Така форма організації фінансового бізнесу наділена очевидними перевагами: широта впливу, зростання конкурентоспроможності фінансових послуг групи, забезпечення диверсифікації, підтримка платоспроможності та ресурсозабезпеченості учасників групи, підвищення ефективності діяльності та досягнення синергетичного ефекту.

Результати вивчення світового досвіду дозволяють стверджувати, що згадані фінансові групи зустрічають додаткові та генерують самі цілий ряд нових ризиків: істотно розширюється спектр складових ризику (на групу може

розповсюджуватися вплив ризиків діяльності окремих фінансових установ – учасників групи); ускладнюється процедура контролю щодо достатності капіталу та забезпечення необхідної платоспроможності як всієї групи, так і окремих її учасників; зменшується прозорість фінансової структури; зростає вірогідність виникнення конфлікту інтересів у межах групи; погіршується результативність фінансової діяльності через зловживання економічною могутністю.

Реалістична оцінка відповідності банку наглядовим стандартам повинна враховувати всі кредитні та фінансові інституції, в яких він бере участь або які є дочірніми (асоційованими) щодо нього. У цьому полягає ідея здійснення нагляду на консолідованій основі. Прийнятий Верховною Радою України Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі» покликаний удосконалити підходи до здійснення державного нагляду на фінансовому ринку шляхом обмеження ризиків, на які наражаються банки – учасники відповідних груп [7].

Упровадження цієї форми нагляду за банківськими установами України має сприяти ефективному виконанню ряду регулятивно-наглядових завдань: забезпеченню захисту інвесторів та приватних вкладників коштів від недобросовісних учасників банківського ринку; організації професійного регулювання, об'єктивного контролю та підтримці належної фінансової стійкості банків; визначенню можливості та розробці напрямків співпраці між державними регуляторами різних фінансових сфер щодо формування та реалізації політики з регулювання фінансового ринку України та уникнення міжвідомчих конфліктів; уніфікації наглядових та звітних процедур з метою забезпечення інформаційної прозорості з органами банківського нагляду інших країн.

Визнання факту функціонування в Україні банківських груп та прийняття законодавчих положень щодо порядку регулювання та нагляду

за ними заклало стартові вимоги до подальшої роботи над розробкою систем оцінки, обмеження та управління специфічними ризиками їх діяльності. Для реалізації наглядових функцій уповноваженим органам (НБУ, ДКЦПФР та Держфінпослуг) безумовно доведеться звертатися до застосування відповідних інструментів, які умовно прийнято поділяти на дві групи – економічні та адміністративні (директивні) [3, 5, 8].

Застосування НБУ економічних інструментів має забезпечувати: обмеження прийняття банківськими групами істотних ризиків; стимулювання розробки в банківській групі системи внутрішнього контролю та моніторингу концентрації ризиків; підвищення якості інвестицій та ефективності діяльності банківської групи (учасників); максимізацію доходу, нарощування капіталу та ефективний розподіл джерел фінансового забезпечення.

На підставі визначених Законом України [7] змісту здійснюваного в Україні банківського нагляду на консолідованій основі (п. 2) і передбачених вимог до діяльності банківських груп (банківських підгруп) та з урахуванням досвіду країн і банківських систем, де вже діють положення такої форми нагляду, можна сформулювати перелік економічних інструментів.

По-перше, регулятор встановлює вимоги до розміру регулятивного капіталу банківської групи і його достатності на основі визначення нормативного капіталу групи з урахуванням особливостей вітчизняного законодавства та з метою отримання об'єктивних даних про його фактичний (реальний) обсяг.

По-друге, НБУ має право встановлювати вимоги до банківської групи (підгруп) щодо економічних нормативів з метою обмеження концентрації ризиків (кредитного, операційного, ринкового).

По-третє, передбачається впровадження практики системи лімітів та обмежень стосовно певних видів діяльності (у тому числі, на території

інших держав), що може бути реалізована шляхом часткового обмеження чи заборони операцій банку з учасниками банківської групи та інсайдерами.

У свою чергу, адміністративні інструменти спрямовані на обмеження ризиків банку на етапі виникнення банківської групи, входження банків до її складу та застосування заходів впливу до учасників об'єднання у випадку невиконання ними вимог регулятивно-наглядового органу.

Враховуючи визначені підходи вітчизняного законодавства, до групи інструментів директивного характеру можуть бути віднесені такі вимоги: щодо порядку формування банківської групи та входження до її складу банків; з розкриття інформації про склад та структуру банківської групи, пов'язані з нею особи, які не визнані як такі, що входять до неї; стосовно складання і подання банківськими групами консолідованої та субконсолідованої фінансової звітності; до учасників банківських груп стосовно наявності у них відповідних систем корпоративного управління та їх ефективності; щодо організації систем управління та внутрішнього контролю ризиками банківської групи.

Також положеннями згаданого закону передбачено право НБУ застосовувати заходи впливу до банківських груп та їх учасників у разі порушення ними законодавства і нормативно-правових актів, зокрема, встановлювати для зазначених груп підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо здійснення окремих видів операцій. По відношенню до банківських груп та їх учасників також можуть бути застосовані заходи впливу такі як заборона проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи; вимога до банків щодо відчуження часток участі в статутному капіталі дочірніх компаній, асоційованих компаній, які є членами банківської групи, розірвання угод, через які ці особи були включені до складу групи.

Висновки. Проведені дослідження економіко-правових передумов запровадження в Україні

нагляду на консолідованій основі та визначення сутності і змісту відповідних інструментів механізму його здійснення дозволяють зробити такі висновки. Необхідність консолідованого нагляду обумовлена не тільки розширенням фінансової діяльності банківських установ України, але і ростом масштабів міжнародних банківських операцій та структур, через які вони здійснюються. В побудові ефективної регулятивно-наглядової системи Україна може і буде користуватися накопиченим світовим досвідом. Однак його адаптація має відбуватися, зважаючи на той факт, що сучасний стан розвитку банківської діяльності в Україні є досить специфічним як з економічних, так і правових позицій. В підтвердження цієї думки можна привести три тези. По-перше, варто визнати, що в країні існують різного роду фінансові та змішані групи (банківського, фінансового, торговельного, промислового секторів економіки), а невизначеність їх статусу може стати потенційним джерелом системного ризику. По-друге, в країні існують правові передумови залишатися в статусі неформальних

фінансових чи банківських груп, що значно ускладнює можливості органів нагляду активно впроваджувати передбачені законодавством не тільки інструменти консолідованого, але і солю нагляду. По-третє, застосування концепції нагляду на консолідованій основі потребує суттєвого методологічного та методичного забезпечення, в протилежному випадку вона буде залишатися в зародковому стані, практично на рівні попередньої ідеї.

Питаннями які, вочевидь, потребують подальших вивчень і науково-методологічних викладень, у першу чергу, є: уніфікація засад регулювання банківського та небанківського секторів фінансового ринку; узгодження між регуляторами порядку обміну інформацією щодо учасників фінансових груп, які перебувають у сфері їх регулювання; остаточний вибір форми взаємодії між наглядовими органами ринку фінансових послуг та статусу кожного із них по відношенню один до одного та суб'єктів ринку (колегіальне делегування функцій чи створення мегарегулятора фінансового ринку).

Список використаних джерел

1. Аржевітін С. Побудова системи нагляду за фінансовою сферою [Текст] / Станіслав Аржевітін // Вісник НБУ. – 2009. – № 1. – С. 46-49.

2. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis? [Текст] / Олександр Барановський // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 3-10.

3. Д'яконова І. Інституційна структура банківського нагляду: уроки для України [Текст] / І. І. Д'яконова // Банки та банківські системи країн світу. – 2008. – № 1. – С. 33-39.

4. Дубков С. Еволюція надзор за діяльністю банків во второй половине XX – начале XXI в. [Текст] / Сергей Дубков // Банковский вестник. – 2009. – № 1. – С. 14-20.

5. Міщенко В. Підвищення ефективності банківського регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні [Текст] / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 4-10.

6. Основні показники діяльності банків

України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі: закон України від 19 травня 2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3394-17>.

8. Тарасова О. Механізм консолідованого надзора за банківською діяльністю и его інструменти [Текст] / Ольга Тарасова // Банковский вестник. – 2009. – № 6. – С. 30-38.

9. Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду [Текст] / Наталя Швець // Вісник НБУ. – 2011. – № 2. – С. 34-37.

10. Школьник І. Міжнародні фінансові конгломерати у банківському секторі України [Текст] / Інна Школьник // Вісник НБУ. – 2010. – № 2. – С. 4-10.

УДК 004.021, 004.27

СТАНДАРТИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКУ

MANAGEMENT STANDARDS OF BANK INFORMATION SECURITY

Христина Омелянівна ЗАСАДНА

*к.ф.-м.н., доцент кафедри комп'ютерних технологій
Львівського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)
E-mail: zasadna@lbi.wubn.net*

Khrystyna O. ZASADNA

*PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of Computer Technologies
Department Lviv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of
Ukraine (Kyiv)*

Анотація. Розглянуто трактування терміну «інформаційна безпека банку». Обґрунтовано важливість створення системи стандартизації в сфері інформаційної безпеки в банках України з урахуванням міжнародних стандартів захисту інформації.

Summary. This article discusses interpretations of the term «bank information security». It also emphasizes the importance of standardizing the sphere of information security in Ukrainian banks based on international information security standards.

Ключові слова: інформаційна безпека банку, стандарти інформаційної безпеки, інформаційні технології.

Key words: bank information security, information security standards, information technology.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття характеризується швидким розвитком системи дистанційних банківських послуг та розташованих поза банком систем електронних платежів. Оскільки відмовитися від їх використання неможливо, треба передбачити, оцінити та застрахувати всі види небезпек, які виникають при наданні фінансових послуг, пов'язаних з використанням комп'ютерних та телекомунікаційних мереж. Розроблені методи та засоби захисту інформації в каналах зв'язку є складовою частиною інформаційної безпеки банку.

Складові інформаційної безпеки банку мають перш за все властивості, притаманні інформаційній безпеці інформаційних систем загалом: конфіденційність, цілісність, доступність – триада CIA [1]. Як об'єкт захисту інформаційні

системи (також банківські) можна розділити на три частини – апаратне забезпечення, програмне забезпечення та комунікації і для захисту кожної з цих частин використовують різні стандарти інформаційної безпеки [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До недавнього часу серед науковців не існувало однозначного тлумачення терміну «інформаційна безпека банку», пояснювали цей термін як юристи, так і працівники банківських установ. Наведемо кілька його трактувань.

М. Зубок розрізняє інформаційну безпеку банку як один із видів безпеки банківської діяльності – це забезпечення гарантованого захисту інформаційних ресурсів банку від внутрішніх і зовнішніх посягань [2].

Доктор юридичних наук Марущак А. І. розглядає інформаційну безпеку банківських установ у

контексті трьох складових: безпеки інформаційних ресурсів (збереження від несанкціонованого розповсюдження, використання і порушення конфіденційності взаємозв'язаної, упорядкованої, систематизованої і закріпленої на матеріальних носіях інформації, яка належить банківській установі); безпеки інформаційної інфраструктури (стан захищеності електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку банківської установи, яка забезпечує цілісність і доступність інформації, що в них обробляється), та безпеки «інформаційного поля» (несистематизовані потоки інформації, що оприлюднюються різноманітними учасниками інформаційних відносин) [3]. Тут же описані найбільш суттєві загрози інформаційній безпеці банківських установ та заходи ліквідації цих загроз.

Кандидат юридичних наук Бодюл Є. М. під інформаційною безпекою банку розуміє стан захищеності інформації щодо власників, керівництва, клієнтів банку, технологій та інформаційних ресурсів банку від внутрішніх і зовнішніх загроз. А під політикою інформаційної безпеки банківської установи – науково обґрунтовану систему поглядів на визначення основних напрямів, умов і порядку практичного рішення задач інформаційного захисту банківської справи від протиправних дій. Автор також зазначає, що забезпечення інформаційної безпеки є невід'ємною складовою частиною діяльності комерційного банку та визначає мету і завдання системи інформаційної безпеки [3].

Кандидат юридичних наук Сліпченко В. І. визначає інформаційну безпеку банку як організацію гарантованого захисту його інформаційних ресурсів, відповідну професійну підготовку працівників у галузі інформаційних технологій, що забезпечує захист інформаційних ресурсів та інформаційних потоків від несанкціонованого доступу до них. Він також вважає, що політика інформаційної безпеки банку повинна відображати принципи та методи захисту інформації з обмеженим доступом [3].

Мета статті полягає у дослідженні створення системи стандартизації в сфері інформаційної безпеки в банках України з урахуванням

міжнародних стандартів захисту інформації.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Інформаційна безпека передбачає забезпечення захисту інформації та інфраструктури, що здійснює її підтримку, від будь-якого випадкового або ж зловмисного втручання, в результаті якого інформація може бути втрачена, нанесені збитки її безпосереднім власникам та інфраструктурі, що підтримує її зберігання й існування. Інформаційна безпека виконує завдання, пов'язані з прогнозуванням і запобіганням можливим подібним діям, а також зводить до мінімуму можливий збиток [4].

Інформаційна безпека банку – система організаційних і технічних засобів, які забезпечують конфіденційність, збереження інформації, її захищеність від несанкціонованого доступу, псування, вилучення, порушення повноти й цілісності – з одного боку, і ефективне функціонування механізмів поповнення, оновлення, аналізу необхідних для діяльності банку відомостей, доступність цієї інформації для авторизованих (таких, що мають право доступу) користувачів – з іншого. Інформаційна безпека банку тісно пов'язана із загальною безпекою банку, дотриманням банківської та службової таємниці. Особливим напрямом інформаційної безпеки банку є забезпечення захисту банківських інформаційно-обчислювальних мереж, систем електронних платежів, комп'ютерних баз даних від несанкціонованого проникнення, а також від технічних перебоїв і неполадок [5].

Узагальнюючи наведені вище трактування терміну «інформаційна безпека банку», можна зробити такі висновки. Інформаційна безпека банку – це особлива складова частина його загальної безпеки. Захист паперового та електронного документообігу в банку має свої особливості, зокрема, паперовий документообіг проконтролювати складніше, ніж електронний, але методи захисту паперового документообігу вже усталені. Одночасно з швидким впровадженням у банківській сфері систем електронного документообігу та послуг дистанційного обслуговування клієнтів виникло питання захисту цих послуг, а акценти інформаційної безпеки банку змістилися у напрямі

захисту електронних послуг банків. Тому служби інформаційної безпеки банків активно зайнялися питаннями дотримання правил опрацювання інформації засобами інформаційних технологій (програмні засоби адміністрування прав користувачів, їх ідентифікацію, автентифікацію та авторизацію, засоби технічного, апаратно-програмного та криптографічного захисту, захист інформації, що поступає з мережі Інтернет), хоча вони передбачають також дотримання організаційних заходів адміністративного характеру. Термін «інформаційна безпека» використовується у нормативно-правових актах НБУ, які стосуються захисту систем електронного документообігу та електронних платежів. Так, у Постановах Правління НБУ вживаються терміни «інформаційна безпека під час роботи з електронними банківськими документами», «виконання вимог щодо правил інформаційної безпеки в банках України, їх філіях, органах державної влади, небанківських установах», «конфіденційність та цілісність електронної інформації, автентифікація учасників СЕП та учасників інформаційних задач», «організаційні заходи інформаційної безпеки» [6, 7].

Зміст терміну «інформаційна безпека банку» розкрито в стандарті НБУ [8]. Інформаційна безпека – збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації; крім того можуть враховуватися інші властивості, такі, як автентичність, відстежуваність, неспростовність та надійність. Для банків України відстежуваність, неспростовність, надійність та автентифікація користувачів та інформаційних ресурсів є обов'язковими вимогами інформаційної безпеки [8].

Безумовно, основна увага в питаннях інформаційної безпеки банку повинна приділятися дотриманню нормативно-правових актів НБУ з питань організації та управління інформаційною безпекою. А це як правові заходи – закони, укази, положення, постанови, правила, стандарти, інші нормативні документи; так і організаційні заходи – розробка правил обробки інформації, підбір персоналу, організація режиму доступу до приміщень, де розміщена автоматизована система, заходи щодо захисту

системи та інформації, що обробляється та ін. [5].

Стандарт – це зразок, модель, еталон, який використовується для порівняння. В багатьох країнах стандарт – це нормативний документ, який встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації, прийняті стандарти мають статус законів. Необхідність застосування тих чи інших стандартів залежить від сфери діяльності та конкретних потреб підприємства. За категоріями стандарти поділяють на Міжнародні, Регіональні, Національні (Державні, Галузеві), організацій, підприємств, товариств. Стандарти управління інформаційною безпекою давно впроваджені в банківських системах економічно розвинутих країн світу, Європи, в Росії та Білорусії. В Росії та Білорусії прийнято стандарти ISO/IEC 27002:2005 – ГОСТ Р ИСО\МЭК 17799-2005, ГОСТ 27001:2006, ГОСТ 13335-1:2006, ГОСТ 13335-3:2007, СТО БР ИББС-1.0-2010, РС БР ИББС-2.0-2007, СТО БР ИББС-1.1-2007, СТО БР ИББС-1.2-2010. РС БР ИББС-2.1-2007 та ін. Розробниками міжнародних стандартів є Міжнародна Організація із Стандартизації ISO, Міжнародна Електротехнічна Комісія IEC та Британський інститут стандартів BSI, вони формують спеціалізовану систему всесвітньої стандартизації [1].

На сьогодні в питаннях інформаційної безпеки прийняті, зокрема, такі міжнародні стандарти.

1. Серія ISO 27000 «Міжнародні стандарти для системи управління інформаційною безпекою»:

– ISO/IEC 27000:2009. Визначення і основні принципи;

– ISO/IEC 27001:2005. Інформаційні технології – Методики безпеки – Системи менеджменту інформаційної безпеки – Вимоги (BS 7799-2:2005);

– ISO/IEC 27002:2005. Інформаційні технології – Методики безпеки – Практичні правила управління інформаційною безпекою (попередній код ISO/IEC 17799:2005);

– ISO/IEC 27003:2010. Настанова з впровадження системи управління інформаційною безпекою;

– ISO/IEC 27005:2008. Інформаційні технології – Методики безпеки – Управління ризиками інформаційної безпеки (на основі стандарту BS 7799-3:2006);

– ISO/IEC 27006:2007. Інформаційні технології – Методики безпеки – Вимоги до організацій, що провадять аудит і сертифікацію систем менеджменту інформаційної безпеки;

– ISO/IEC 27011:2008. Керівництво з менеджменту інформаційної безпеки для телекомунікацій;

– ISO/IEC 15408. Загальні критерії оцінки безпеки інформаційних технологій.

2. Серія ISO 13335 «Міжнародні стандарти безпеки інформаційних технологій»:

– ISO13335-1:2004. Інформаційні технології – Керівництво по управлінню ІТ безпекою – Концепції і моделі для управління безпекою інформаційних і телекомунікаційних технологій;

– ISO13335-3:1998. Інформаційні технології – Керівництво по управлінню ІТ безпекою – Методи управління ІТ безпекою;

– ISO13335-4:2000. Інформаційні технології – Керівництво по управлінню ІТ безпекою – Вибір механізмів захисту;

– ISO13335-5:2001. Інформаційні технології – Керівництво по управлінню ІТ безпекою – Керівництво по управлінню мережевою безпекою.

НБУ послідовно впроваджує міжнародну політику в сфері забезпечення інформаційної безпеки банків. Постанова Правління НБУ № 474 [9] зобов'язує всі українські банки до 1 жовтня 2011 року привести у відповідність свої системи менеджменту інформаційної безпеки до вимог стандарту ISO/IEC 27001. Згідно з цією постановою з дня її опублікування набирають чинності два галузеві стандарти: Стандарт організації України. Настанова «Методи захисту в банківській діяльності. Система управління інформаційною безпекою. Вимоги» (ISO/IEC 27001:2005, MOD) та Стандарт організації України. Настанова «Методи захисту в банківській діяльності. Звід правил для управління інформаційною безпекою». Перший стандарт є прийнятий зі змінами стандарт ISO/IEC 27001:2005. Другий стандарт є прийнятий зі змінами міжнародний стандарт ISO/IEC 27002:2005 [8, 10].

Важливим документом є також «Методичні рекомендації щодо впровадження системи управління інформаційною безпекою та методики оцінки ризиків відповідно до стандартів

Національного банку України від 01.03.2011» [11]. У цьому документі сказано, що система управління інформаційною безпекою є сучасним процесом забезпечення безпеки інформаційних ресурсів організації, яка побудована на кращих світових практиках. Стандарти Національного банку України основані на міжнародних стандартах ISO 27001 та ISO 27002 з додаванням вимог із захисту інформації, зумовлених конкретними потребами сфери банківської діяльності і правовими вимогами, які вже висунуто в нормативних документах Національного банку України. Відповідність системи управління інформаційною безпекою стандартам Національного банку України СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 1.0:2010 та СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 2.0:2010 гарантує банку відповідність міжнародним стандартам ISO 27001 та ISO 27002. Необхідність впровадження в банках України стандартів з управління інформаційною безпекою продиктована вимогами Базельського комітету Basel II з управління та зменшення операційних ризиків банків. Ці Методичні рекомендації розроблені на основі міжнародного стандарту ISO/IEC 27003:2010 з урахуванням особливостей банківської діяльності, стандартів та вимог Національного банку України з питань інформаційної безпеки. Система інформаційної безпеки повинна забезпечити безпечність та надійність функціонування бізнес-процесів / банківських продуктів банку [11].

Висновки. Інформаційна безпека є сьогодні однією з актуальних тем, особливо для банків та інших фінансово-кредитних установ. Впровадження нових стандартів НБУ з управління інформаційною безпекою дозволить підвищити рівень безпеки клієнтів банку, запровадити механізми управління операційними ризиками, виявляти критичні ризики та зменшити ймовірність їх реалізації, забезпечити розуміння питань інформаційної безпеки працівниками. Впровадження стандартів [8, 10] – це важливий крок у створенні системи стандартизації в сфері інформаційної безпеки в банках України з урахуванням міжнародних стандартів захисту інформації.

На думку фахівців ТОВ «Агентство активного аудиту» впровадження в банках України

стандартів з управління інформаційною безпекою дозволить:

- знизити та оптимізувати вартість побудови та підтримки системи інформаційної безпеки;
- постійно відстежувати та оцінювати ризики з урахуванням цілей бізнесу;
- ефективно виявляти найбільш критичні ризики та уникати їх реалізації;
- розробити ефективну політику інформаційної безпеки та забезпечити її якісне виконання;
- забезпечити розуміння питань інформа-

ційної безпеки керівництвом банку та всіма працівниками банку;

- забезпечити підвищення репутації та ринкової привабливості банків;
- забезпечити захист від рейдерських атак [12].

ТОВ «Агентство активного аудиту» розробило й опублікувало План дій щодо впровадження вимог галузевих стандартів інформаційної безпеки СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 1.0:2010 та СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 2.0:2010, його можна знайти в мережі інтернет за адресою [12].

Список використаних джерел

1. Електронний ресурс [сайт]. – Режим доступу: – <http://uk.wikipedia.org>.
2. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посіб. / М. І. Зубок. – К. : КНЕУ, 2002. – 190 с.
3. Протидія злочинам, які вчиняються з використанням комп'ютерних мереж: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Севастополь, 1-2 жовтня 2010 року) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи НБУ». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010.
4. Електронний ресурс [сайт]. – Режим доступу: – <http://kaspersky-antivirus.kiev.ua/resheniya/infosecur.html>.
5. Енциклопедія банківської справи України/Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін.– К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
6. Постанова Правління НБУ від 02.04.2007 № 112 «Правила організації захисту електронних банківських документів з використанням засобів захисту інформації Національного банку України» [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
7. Постанова Правління НБУ від 16.08.2006 № 320 «Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті». [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

8. СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 2.0:2010 «Методи захисту в банківській діяльності. Звід правил для управління інформаційною безпекою» (ISO/ IES 27002:2005, MOD). [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

9. Постанова Правління НБУ від 28 жовтня 2010 року N 474 «Про набрання чинності стандартами з управління інформаційною безпекою в банківській системі України». [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

10. СОУ Н НБУ 65.1 СУІБ 1.0:2010 «Методи захисту в банківській діяльності. Звід правил для управління інформаційною безпекою» (ISO/ IES 27001:2005, MOD). [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

11. Лист Департаменту інформатизації НБУ від 03.03.2011 № 24-112/365/ – [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

12. [Електронний ресурс] // [сайт]. – Режим доступу: – <http://www.auditagency.com.ua>.

УДК 336.7

ЯКІСТЬ БАНКІВСЬКОГО ПРОДУКТУ: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ

BANKING PRODUCT QUALITY: ECONOMIC CONTENT AND PRACTICE OF FORMING

Наталія Олександрівна СТЕФАНЧУК

студентка V курсу кафедри банківської справи

Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Natalia O. STEFANCHUK

The fifth year student Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Науковий керівник: Мирослава Емілівна ЛЮЗНЯК

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи

Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

Myroslava E. LYUZNYAK

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Banking Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Визначено актуальні проблеми діяльності банківських установ в умовах конкурентного ринку та проведено критичний аналіз банківської практики щодо підходів до управління якістю банківських послуг у контексті підвищення ефективності банківського бізнесу. Досліджено зміст категорії «якість банківського продукту» з позицій клієнта та банку.

Summary. Actual problems of banking establishments' activities in a competitive market are defined. Critical analysis of banking practice concerning the approaches to banking services quality management in the context of banking business efficiency improvement is conducted. Contents of the category «banking product quality» are investigated from the standpoint of the customer and the bank.

Ключові слова. *Банківський продукт, якість банківського продукту, управління якістю банківського продукту, рушійні чинники якості банківського продукту.*

Key words: *banking product, banking product quality, banking product quality management, driving factors of banking product quality.*

Постановка проблеми. В процесі глобалізації та в умовах складної конкурентної боротьби все більше уваги приділяється не лише цінovій конкуренції, а насамперед конкуренції якості

товарів та послуг. У сучасних умовах провідні банківські установи намагаються організувати свою роботу, що носить більш сервісний характер. Критерій якості продажу банківських продуктів

та надання послуг клієнтам стає пріоритетним. Тому значущою складовою успіху діяльності банківських установ є управління якістю банківських продуктів та послуг.

Ринок банківських послуг є важливою складовою глобальної економіки, що забезпечує функціонування та розширене відтворення національних та світової господарських систем. Рушійним важелем взаємодії цих систем можуть слугувати банківські продукти, які можуть створювати підстави для розвитку національних економік. Пам'ятаючи про основну мету комерційних банків (отримання прибутку), керівництво банківських установ розуміє, що успішна діяльність комерційного банку пов'язана не тільки із здатністю професійно будувати свою внутрішню політику, але і пристосуватися до зовнішніх умов із максимальною для себе користю, передбачати тенденції розвитку ринку й отримувати конкурентні переваги.

Саме конкуренція на ринку банківських послуг і є рушійною силою для створення затребуваних банківських продуктів. З метою отримання конкурентних переваг і/або закріплення за собою іміжду банку-новатора банківські установи застосовують маркетингові технології. Усвідомлення переходу конкурентних відносин на новий – якісний, а не ціновий, рівень та готовність залучення нових, раніше невідомих, методів підвищення якості банківських послуг має всі підстави для більш поглибленого дослідження у контексті визначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням проблем та суперечностей розвитку банківських продуктів займалися багато відомих вітчизняних та зарубіжних вчених таких як Дзюблюк О., Макконнелл К.Р., Гриценко О., Примостка Л., Абдикеев Н.М., Данько Т.П., Ільдеменов С.В., Кисельов А.Д., Акерлоф Дж., Шиллер Р. та інші. Водночас подальшого розгляду потребує проблематика впровадження банківських продуктів та їх затребуваність на ринку.

Об'єктом дослідження є економічні відносини з приводу реалізації банківської діяльності.

Предметом дослідження виступають теоретико-практичні аспекти процесу формування якості банківських продуктів.

Мета цього дослідження полягає у з'ясуванні економічного змісту категорії «якість банківського продукту», проведенні порівняльного аналізу маркетингових систем управління якістю та наданні рекомендацій щодо підвищення якості обслуговування українських банків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Банк, на відміну від підприємств інших галузей економіки створює свій власний специфічний продукт у вигляді грошових ресурсів і послуг, які забезпечують суспільне виробництво та обіг. У літературі неоднаковою мірою трактується суть банківського продукту [1-3].

В. М. Кочетков і А. В. Нікітін вважають, що банківський продукт – це «виконання банком певних дій в інтересах клієнтів» [1, с.11]. Це надто широке визначення може стосуватись також як банківських операцій, так і банківських послуг. Окрім того, на думку вищезазначених авторів, до банківських продуктів належать: операції банку щодо формування банківських ресурсів; кредитні послуги; інвестиційні операції; інші банківські послуги (організація розрахунково-касового обслуговування, операції з іноземною валютою, трастові операції, послуги щодо зберігання цінностей, консультаційні послуги, інформаційні послуги, аудиторські послуги, послуги з інженерно-економічної експертизи, надання гарантій).

Л.Ф. Романенко пропонує таке визначення банківського продукту: «Однорідні послуги, надані клієнтам на ринку банківських послуг і об'єднані за певними ознаками, становлять банківський продукт» [2, с. 82].

В.В. Кисельов під банківським продуктом розуміє будь-яку банківську послугу або операцію, яку здійснив банк [3, с. 280].

Довгий час категорія «банківський продукт» не мала чіткого визначення, проте у процесі наукового пошуку науковці виокремили елементи, які стали складовими цього поняття.

Базовий елемент банківського продукту – технологія, яка визначає тип продукту. Такими технологіями є поточні рахунки, депозити та ощадні рахунки, кредити (овердрафт, автокредит, іпотека, кредитна лінія).

Також банківські продукти включають в себе карткові рахунки (мається на увазі різновид поточних операцій і доступ до коштів, які використовуються через платіжні картки).

Платіжні карти стали одним з інструментів дистанційного банківського обслуговування: за їх допомогою виконуються операції по рахунках. Крім того, поширеною послугою останнім часом став інтернет-банкінг: послуга, яка дозволяє дистанційно проводити банківське обслуговування клієнтів.

Аналізуючи різні підходи науковців до трактування суті банківського продукту запропонуємо своє бачення цього поняття: банківський продукт – невід’ємна складова діяльності банків, основним завданням якої є задоволення потреб потенційних та реальних клієнтів, а також надання можливості банкам забезпечити максимальні доходи через реалізацію таких продуктів на ринку.

Але що вкладається в поняття якості банківського продукту на сьогоднішній день? Звертаючись до основ функціонування сучасної банківської системи у світі, варто зазначити, що до 70-х років двадцятого століття діяльність банківських установ розглядалася у межах портфельної теорії (Г. Марковіц, У. Шарп, К. Коуен, Ф. Хаммер), відповідно до якої банк з урахуванням допустимого рівня ризику прагне сформулювати таке співвідношення активів, яке б дозволило максимізувати прибуток за умови підтримання певного рівня коефіцієнту ліквідності. Але, починаючи з 70-х років, у зв’язку зі зміною економічних умов існування перевагу отримала

теорія існування банківської фірми, згідно з якою центр управління банком перемістився з інвестиційного портфелю на досягнення високої конкурентоспроможності на основі маркетингової концепції. Таким чином ринок банківських послуг трансформувався з ринку виробника (банку) у ринок споживача (клієнта). Доказом такої трансформації є суттєвий ріст споживчого ринку банківських послуг, і в результаті особливого і суттєвого значення в організаційній структурі банку набули відділи маркетингу та стратегічного розвитку [4].

Мається на увазі, що при розробці банківського продукту мають задовольнятися як банківські потреби, так і обов’язково досягатися цілі клієнта (виходячи з яких він зважився на звернення до банківської установи та використання банківського продукту) та при цьому бути очевидно вигідними для пересічної господарської одиниці. При формуванні банківського продукту обов’язково необхідно зважати на те, як його сприймає клієнт.

Виходячи з цього, можна трактувати поняття «якість банківського продукту» з точки зору клієнта і з точки зору банку. З погляду клієнта, критеріями якості банківського продукту є: швидкість обслуговування, строківість здійснення операцій, наявність помилок, режим і години роботи банку, якість консультування, комунікабельність працівників тощо. З погляду банку, критеріями якості його продукту є: швидкість внутрішніх робочих процесів, обсяг витрат на виправлення помилок, продуктивність праці, рівень мотивації, ступінь банківського ризику та ін. [5, с.408]. На думку автора, до критеріїв якості, крім зазначених, слід віднести і такі: спроможність продукту забезпечувати чистий дохід банку, враховуючи затрати на надання банківських послуг, здатність такого продукту в повній мірі задовольняти потреби клієнтів, конкурентоспроможність банківського продукту, швидкість реагування потенційних клієнтів на впроваджені на ринок продукт банку,

можливість охопити якомога більшу цільову аудиторію за рахунок впровадження продукту на ринок банківських послуг, здатність ефективно реагувати на вхідні та вихідні бар'єри. Вхідні бар'єри – це перешкоди для проникнення на ринок нових конкурентів; вихідні бар'єри – це перешкоди для спроб банківської установи, діючої на ринку, вивести з нього уже існуючі продукти або піти зі «старого» ринку. Ці критерії якості банківського продукту розглядаються з позиції банку. З погляду клієнта, окрім запропонованих [5], ними можуть бути: зручність користування банківським продуктом, надійність банківської установи, якість консультування (глибина, активний чи пасивний характер), особиста сторона відносин з банком, гарантованість здійснення та повнота виконання, багатоваріантність форм, доступність, комплексність, дотримання банківської таємниці, доступність ціни за оплату послуги, інформаційно-технологічне забезпечення банку та ін.

Загалом, підвищення якості послуг є довгостроковим та постійним завданням у процесі постійної боротьби за клієнтів. Тому слід застосовувати комплексний та системний підходи щодо впровадження концепції управління якістю [6, с.56].

Враховуючи поділ критеріїв якості банківських продуктів на цінові та нецінові зупинимось на останніх. Так, доцільним, на думку автора, є вивчення основних напрямків та методів застосування концепції управління якістю банківських послуг на прикладі тих заходів, що застосовують деякі банки. Основою для порівняння візьмемо основні групи нецінових критеріїв якості продуктів банку: мережа відділень, кваліфікація працівників, організаційна структура діяльності банків та спектр їхніх послуг. Прикладом для порівняння слугуватимуть найбільші банки України (ПриватБанк, Укресім-банк і Ощадбанк) та банк Росії (Сбербанк).

Сайт блогу Сбербанку Росії [7] зазначає, що до 2015 року банк буде мати нове обличчя. Так, відбувається впровадження програми

переформування мережі, яка до кінця зазначеного терміну повністю змінить банк. Важливими є нововведення у сфері організації обслуговування клієнтів. Відбувається поділ процесів продажу та обслуговування (транзакцій). Для цього в нових офісах організуються дві основні зони обслуговування клієнтів – зона транзакційних операцій, а також зона консультування і продажів.

У нових офісах організується цілодобова розширена зона самообслуговування. Всередині підрозділу встановлюються інтернет-кіоски та інфо-кіоски для того, щоб клієнти могли самостійно отримати потрібну їм інформацію, а також скористатися системою «Сбербанк ОнЛ@йн». Зустрічати клієнтів у підрозділах нових форматів буде адміністратор залу. Він допоможе їм зорієнтуватися в офісі банку і дасть коротку консультацію. У нових офісах передбачені й інші нововведення: багаторівнева система навігації, дитячі куточки, соціальна інфраструктура та ін. Широко буде застосовуватися система електронної черги. В цілому, підрозділи нових форматів створюють всі необхідні умови для здійснення активних продажів, комфортного і якісного обслуговування клієнтів.

На другому етапі програми розроблені формати офісів були протестовані. Перший пілотний підрозділ базового формату було відкрито в Москві на Кольоровому бульварі в грудні 2009 року одночасно з початком компанії по ребрендингу Сбербанку. У 2010 році було реалізовано ще 21 пілотний проект, в яких взяли участь 7 територіальних банків. Проведені в рамках пілотних проектів маркетингові дослідження показали, що нові формати підрозділів сприймаються клієнтами позитивно, незалежно від сегмента, до якого вони належать. Переформатовані офіси розглядаються ними як нові, відмінні від «старого» Сбербанку, вони сприяють формуванню іміджу сучасного, інноваційного, комфортного і солідного банку.

Отже, досить легко помітити, що для Сбербанку важливим аспектом у розвитку своєї діяльності є

акцент на покращенні вже існуючих банківських продуктів, тобто відбувається переформування мережі банку, розробляються нововведення, покращується зона самообслуговування для клієнтів, а також надається важливого значення якісному, комфортному обслуговуванню клієнтів персоналом банку.

Як було зазначено, для порівняння серед українських банків було обрано три найбільші за активами за даними НБУ станом на кінець I кварталу 2011 року (у порядку зменшення обсягів активів): Приватбанк, Укрексімбанк та Ощадбанк [8].

Аналогом Сбербанкув Україні є АТ «Ощадбанк». Йому належить третє місце за обсягами активів. Це одна з найбільших фінансово-банківських установ в Україні. Банк має найбільшу мережу установ – близько 6000, тут працює майже чверть банківського персоналу України [9].

Стратегія банку спрямована на максимальний державний розвиток роздрібного бізнесу та створення умов для повного банківського обслуговування корпоративних клієнтів.

Сьогодні послугами банку користуються всі категорії населення, що зумовлює провідну позицію банку на ринку роздрібних банківських послуг України. Банк зосереджує свої зусилля на створенні сприятливих та вигідних умов обслуговування клієнтів, розширенні переліку банківських послуг, збільшенні присутності на ринку продуктів та послуг.

Розуміючи соціальну важливість присутності саме державного банку в найвіддаленіших кутках країни та його роль у реалізації державних програм, банк зосереджує свої зусилля на створенні сприятливих умов для обслуговування всіх верст населення, забезпеченні соціальних та компенсаційних виплат громадянам, наданні повного спектру банківських та інших операцій. Зважаючи на соціальну спрямованість, банк націлений на збереження широкої присутності в усіх регіонах України.

Основною конкурентною перевагою

Ощадбанку є той факт, що йому дісталася велика мережа відділень від Ощадбанку СРСР. Однак, з точки зору клієнта, незручністю користування послугами Ощадбанку є наявність значних черг. Наприклад, у дні отримання пенсії або перерахування зарплати, коли спостерігається збільшення обсягів проведення таких операцій Банком. Також слід відзначити, що, не зважаючи на намагання Ощадбанку зберегти свою присутність в усіх регіонах України, кількість банкоматів є незначною. Так, станом на серпень 2011 року їх кількість становила лише 1 235 од.

Однак Банк намагається максимально задовольнити потреби та очікування своїх клієнтів, вдосконалює свої продукти, забезпечуючи їх унікальними опціями, які гарантують комфорт та додаткові переваги для його клієнтів. Серед останніх новин слід відзначити початок Ощадбанком емісії карток MasterCard Gold та MasterCard Platinum за програмою MasterCard Selective. У рамках емісії преміальних карток, окрім таких нововведень як послуга «Консьерж-сервіс», термінова заміна картки протягом 48 годин у разі її втрати тощо, найближчим часом Банк додасть до пакета послуг страхування при виїзді за кордон, картку для відвідування VIP-залів аеропортів, можливість випуску додаткової картки для розрахунків в Інтернеті та для членів родини. Ощадбанк сподівається, що нові стандарти обслуговування дадуть змогу йому утримати збільшити клієнтську базу сегменту преміальних карток у 2012 році.

Друге місце за обсягами активів посідає АТ «Укрексімбанк» – це відкрите акціонерне товариство, 100% акцій якого належить державі в особі Кабінету Міністрів. Банк незмінно входить до групи найбільших банків України, а також має найпоширенішу в Україні мережу банків – кореспондентів (понад 800 банківських установ у різних країнах світу) [10].

Одним із основних напрямів діяльності Банку є кредитування реального сектору економіки, насамперед експортоорієнтованого.

Укрексімбанк має розгалужену мережу, філії та відділення якої представлені в усіх областях та великих містах України.

Банк пропонує широкий спектр послуг приватним клієнтам, малому та середньому бізнесу, корпоративному бізнесу, а також фінансовим установам.

Укрексімбанк активно розвиває продаж банківських послуг електронними каналами та є одним з лідерів у сфері Інтернет-банкінгу в Україні. А з 3 жовтня 2011 року Укрексімбанк відкрив клієнтам доступ до удосконаленої системи Інтернет-банкінгу (Enter EXIM™).

Враховуючи напрями діяльності Банку, основними групами критеріїв якості банківських продуктів, на які орієнтується Укрексімбанк у процесі своєї діяльності, залишаються: розгалужена мережа філій та відділень як на території України, так і за її межами; високий професіоналізм менеджменту та кваліфікація персоналу; широкий спектр послуг.

Перше місце за активами в Україні належить ПриватБанку. На сьогодні Банк входить до числа найбільших системних банків України і є одним з визнаних лідерів банківської системи країни. Володіючи генеральною ліцензією Національного банку України на проведення банківських операцій, ПриватБанк здійснює весь спектр послуг з обслуговування корпоративних і фізичних клієнтів відповідно до міжнародних стандартів. ПриватБанк пропонує клієнтам великий набір інструментів для збереження і накопичення грошей.

Інноваційна політика ПриватБанку орієнтована на впровадження на українському ринку принципово нових, передових банківських послуг, котрі надають клієнтам нові можливості управління своїми фінансами. ПриватБанк першим в Україні запропонував своїм клієнтам послуги «мобільного» банкінгу, а також послуги з продажу через мережу своїх банкоматів і POS-терміналів електронних ваучерів провідних операторів мобільного зв'язку і IP-телефонії. Також

ПриватБанк першим в Україні запропонував своїм клієнтам класичний варіант системи Інтернет-банкінгу «Приват24». На сьогодні ПриватБанк є визнаним лідером вітчизняного ринку платіжних карток (близько 86% загального обсягу емітованих платіжних карток в Україні станом на кінець III кварталу 2011 року). Також ПриватБанку належить найкрупніша в Україні мережа обслуговування платіжних карток.

Крім того, банк нарощує мережу відділень в Україні – станом на листопад 2011 року банк налічує 3 357 офісів та відділень. Значно зросла кількість терміналів самообслуговування, POS-терміналів та банкоматів [11]. Крім того, для жителів України, які перебувають за кордоном, ПриватБанк продовжує активно розвиватися в інших країнах. Працює в 12 країнах світу, включаючи Кіпр, Італію, Португалію, Грузію, Росію, Латвію, Казахстан, Великобританію, Іспанію, Німеччину та Китай.

Таким чином, Приватбанк, будучи на сьогодні найбільшим банком України, з метою охоплення якомога більшої частки ринку у своїй діяльності орієнтується більше на розширення мережі відділень та офісів з повним спектром банківських послуг, а також на створення нових, передових банківських продуктів, які ще не були запропоновані клієнтам іншими банками у свій час.

Чітко виражена орієнтація Приватбанку на маркетинг у процесі здійснення своєї діяльності і відрізняє його від двох попередньо згаданих банків – Ощадбанку та Укрексімбанку, які мають конкретну спеціалізацію.

Отже, нині зміцнення репутації банку в очах клієнтів важливіше за швидке зростання активів. Актуальною залишається проблема підвищення ефективності банківських послуг, першорядну значущість отримують поліпшення якості банківського обслуговування і використання сучасних методів управління, розширення асортименту банківських послуг, що надаються.

Висновки. Сучасний фінансовий ринок

характеризується посиленням конкуренції між банківськими установами, появою конкурентів в особі інших фінансових посередників, впровадженням нових та модифікацією традиційних банківських послуг, швидким розвитком інформаційних технологій, підвищенням потреб та вимог клієнтів до якості банківського обслуговування.

Таким чином, досліджувана проблема зводиться не до того, що потрібно контролювати та підвищувати якість запропонованих банківських послуг чи ні, а до того, яким чином зробити цей

процес у сучасних умовах найбільш ефективним та оптимальним для банків. Приділяючи значну увагу не тільки паперовим операціям, а й відносинам з сегментами ринку, банк підвищить свій рейтинг, а значить залучатиме все більше клієнтів. Впровадження таких систем управління якістю банківських товарів та послуг сприятиме прискоренню процесу адаптації їх до міжнародних норм якості, забезпечить результативність діяльності та конкурентоспроможність вітчизняних банків.

Список використаних джерел

1. Кочетков В. М., Нікітін А. В. Маркетинг у банку: Конспект лекцій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 88 с.
2. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг: Підручник. – Київ: ЦНЛ, 2004. – 344 с.
3. Киселев В. В. Управление банковским капиталом (теория и практика). – М.: Экономика, 1997. – 256 с.
4. Павленко Р. В. Сучасні банківські продукти як чинники соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/zpren/2011_7/15SBR.pdf
5. Паласевич М. Б. Банківський інвестиційний продукт: його суть та особливості // Науковий вісник, 2005. – с. 401-409.
6. Бондаренко А. Ф. Управління якістю банківських послуг [Текст] / А. Ф. Бондаренко, К. М. Бистрицька // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 2. – С. 55 - 60.
7. Лобанова Е. Новое лицо Сбербанка / Опубликовано 31.08.2011/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний сайт Сбербанка, блог: <http://sberblog.ru/2011/08/478/>
8. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Державного ощадного банку України. – Режим доступу: <http://www.oschadnybank.com/ua/>
10. Офіційний сайт Державного експортно-імпортного банку України. – Режим доступу: <http://www.eximb.com/ukr/>
11. Офіційний сайт Приватбанку. – Режим доступу: <http://privatbank.ua/>

УДК 336.71:336.77(100)

СВІТОВИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ УМОВ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

WORLD EXPERIENCE OF MONITORING OF BANK LENDING CONDITIONS

Наталія Григорівна СЛАВ'ЯНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Центру наукових досліджень Національного банку України (м. Київ)

E-mail: slav@bank.gov.ua

Natalia G. SLAVYANS'KA

PhD in Economics, Associate Professor, Deputy Director of the Research Center of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. В статті проаналізовано світовий досвід організації центральними банками вибіркового обстеження умов банківського кредитування.

Summary. In this paper the global experience of central banks sample surveys of bank lending conditions is analyzed.

Ключові слова: банки, центральний банк, кредити, кредитний ринок, вибіркові обстеження.

Key words: banks, central bank, loans, credit market, sample surveys.

Постановка проблеми. Вихід економіки України з кризи характеризується позитивною динамікою процесів кредитування. Це є об'єктивним процесом відновлення економіки, збільшення кредитоспроможності економічних суб'єктів. Так, за станом на 01.08.2011 року банками надано кредитів на суму 800,6 млрд грн, тоді як на початок 2009 року їх розмір становив 792,2 млрд грн.

Відновлення кредитування здійснюється переважно в національній валюті: станом на 01.08.2011 р. банками надано кредитів у національній валюті в розмірі 434,5 млрд грн. або 54,3% кредитного портфеля, а за станом на 01.01. 2009 р. обсяг кредитів у національній валюті складав 311,4 млрд грн або 39,9%.

Збільшується обсяг кредитування суб'єктів господарювання (551,7 млрд грн за станом на 01.08.2011 проти 472,6 млрд грн за станом на

01.01.2009). Відновлюється також кредитування фізичних осіб у національній валюті. З початку року обсяги такого кредитування зросли на 14,7% та за станом на 01.08.2011 становили 65,1 млрд грн [6].

Однак незважаючи на деяке поживлення, банківське кредитування все ще залишається занадто слабким, щоб стати реальним каталізатором економічного зростання в Україні. За показником співвідношення активів банків до ВВП Україна в декілька разів відстає від країн з розвинутою ринковою економікою. Вкрай низьким, порівняно з масштабами економіки, є обсяг кредитів приватного сектору до ВВП, які надає українська банківська система – 64,9%, що у 3 рази менше аналогічного показника Великобританії, в 2 рази – Швеції, майже в 1,3 рази – Словенії. Основними причинами, що стримують зростання кредитування, є:

– незадовільний фінансовий стан більшості суб'єктів господарювання. Це, в свою чергу, збільшує кредитні ризики банків в умовах наявності у них значного обсягу проблемних позик, який утворився у період кризи (за станом на 01.08.2011 р. рівень негативно класифікованих кредитів становить 14,7%);

– недостатній захист прав кредиторів, що створює підґрунтя для свідомого невиконання достатньо платоспроможними боржниками своїх зобов'язань перед банками;

– не систематизовано діяльність бюро кредитних історій в Україні, що потребує створення єдиного Національного бюро кредитних історій при Національному банку України тощо.

Крім того, для ефективного аналізу кредитного ринку важливе значення мають нецінові умови банківського кредитування (наприклад обов'язковість першого внеску, граничне співвідношення обсягу кредиту з доходами та витратами позичальника, дотримання банками принципів кредитування, обов'язковість надання позичальнику інформації щодо умов надання кредиту та його сукупної вартості тощо), які не тільки впливають на рівень ставок за кредитами кінцевим позичальникам, але і визначають доступність банківських кредитів для тих чи інших груп позичальників.

На сьогодні існує необхідність вивчення світового досвіду моніторингу умов банківського кредитування, доцільності його запровадження в Національному банку України, використання індикаторів умов банківського кредитування в макроекономічному аналізі з метою реалізації ефективної грошово-кредитної політики та забезпечення фінансової стабільності.

Мета статті полягає у дослідженні організації обстежень умов банківського кредитування в світовій практиці та перспектив розвитку таких обстежень в Україні.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Збір фінансової статистики є однією з важливих функцій центральних банків

і важливим джерелом отримання статистичних даних у рамках обов'язкової звітності банків. Проте такі дані слугують інформацією про кількісні показники укладених угод (процентні ставки, обсяги, строки тощо), що не дозволяє зробити висновки про якісні характеристики кредитної політики банківської установи (вимоги до фінансового стану позичальників, забезпечення за кредитами) та існуючі обмеження щодо запропонованих послуг (максимальні обсяги та строки кредитування). Зростання масштабів фінансового сектору призводить до зростання його впливу на національну економіку. В цих умовах традиційні джерела інформації стають недостатніми, тому виникає необхідність розроблення нових методів збору даних, які б дозволяли більш повно аналізувати функціонування фінансової системи.

Одним із таких методів стали вибіркові дослідження, засновані на зборі даних обраного кола банків-респондентів. Такі дослідження здійснюються у вигляді добровільних опитувань із метою збору експертних оцінок. Їх аналіз є новим джерелом інформації, яке дозволяє отримувати дані від більш широкого кола респондентів (населення, представників малого й середнього бізнесу та нефінансових компаній) і збирати інформацію про якісні характеристики економіки (споживча впевненість, довіра до фінансової системи тощо).

Вперше кількісну оцінку нецінових умов банківського кредитування (УБК) здійснила Федеральна резервна система США (ФРС США). В подальшому опитування працівників банків щодо умов кредитування здійснює з 1999 р. Банк Канади, з 2000 р. – Банк Японії, з 2002 р. – ЄЦБ, з 2007 р. – Банк Англії, з 2009 – Банк Росії. Також анкетування банків про умови кредитування здійснюється такими країнами як Албанія, Вірменія, Угорщина, Таїланд, Південна Корея, Польща, Російська Федерація тощо.

Розглянемо досвід організації та використання результатів обстежень умов банківського

кредитування у центральних банках деяких із зазначених країн.

ФРС США здійснює вибіркові обстеження умов банківського кредитування з 1964 року. Обстеження здійснюється щоквартально перед засіданням Комітету з грошово-кредитної політики на підставі проведених опитувань старших кредитних спеціалістів комерційних банків (Senior Loan Officer Opinion Survey on Bank Lending Practices – SLOOS).

На сьогодні кількість банків США, що беруть участь в опитуваннях, становить 60 банківських установ та 24 філії іноземних банків, що репрезентативно представляють основні регіони і банківські групи країни.

Участь в опитуванні є добровільною. При формуванні переліку банків, що беруть участь в опитуванні, перевага надається банкам, які:

- мають активи більше ніж 3 млрд дол. США, з яких понад 5% припадає на кредитування нефінансового сектору;

- репрезентативно представляють основні регіони країни (від 2 до 8 представників кожного з 12 округів ФРС США);

- не є афілійованими один із одним;

- є філіями банків країн, обсяги операцій США з якими максимальні.

Опитувальник SLOOS містить більше 15 стандартних питань щодо змін умов кредитування, зрушень у попиті на кредитні продукти з боку позичальників за квартал, що аналізується, та прогноз на наступний період, причини, що обумовили ці зміни, зміни кількості запитів щодо умов кредитування, плани банку щодо розвитку певних напрямів кредитування в майбутньому.

На основі результатів обстежень формуються зведені індекси «net percentage» посилення умов кредитування в цілому або окремих умов кредитування. Індекси розраховуються як співвідношення кількості банків, що зробили умови кредитування більш жорсткішими до кількості банків, що спрощували умови кредитування [5].

Європейський центральний банк здійснює обстеження умов банківського кредитування з листопада 2002 року. Опитування проводиться більш як зі 100 банками, що функціонують на території країн зони євро.

Питання, включені до анкети, охоплюють критерії щодо задоволення заявок на кредити, строків та умов видачі кредитів, а також інформацію щодо попиту на кредити та фактори, що його обумовлюють. Окремо виділяються кредити, надані великим та малим підприємствам, іпотечні та споживчі кредити. Питання стосуються як обстежень минулого кварталу, так і очікувань щодо наступного за ним.

Інформація щодо проведеного обстеження, отримана ЄЦБ, використовується окремими країнами (наприклад, Італія, Кіпр, Франція) для розрахунку індексів умов банківського кредитування на рівні своєї країни.

Центральний банк Японії здійснює обстеження умов банківського кредитування з квітня 2000 року. Опитування охоплює близько 50 банків, на які припадає близько 75% кредитного ринку Японії. Враховуючи, що ВВП Японії формується, переважно, за рахунок промислового сектору економіки, особлива увага в обстеженні приділяється питанням зміни умов кредитування саме промислових підприємств країни.

Більша частина питань стосується минулого кварталу, проте кілька питань враховують очікувані банками зміни в наступному кварталі.

Практика проведення вибіркового обстеження має важливу відмінність щодо заповнення анкет: Центральний Банк Японії рекомендує респондентам брати до уваги вплив сезонних факторів на зміну кредитної політики банків. Це дозволяє оптимізувати аналіз зведених показників, оскільки отримана інформація вже не містить впливу сезонності.

Стандартні питання анкети доповнені питаннями щодо фактичної та очікуваної змін кредитних спредів [2].

Банк Англії здійснює аналогічні вибіркові

обстеження умов банківського кредитування з II кварталу 2007 року.

Враховуючи, що Великобританія є одним зі світових фінансових центрів та її ВВП сформований, переважно, за рахунок фінансового сектору економіки, особлива увага в обстеженні приділяється питанням зміни умов кредитування фінансових установ (пенсійні фонди, дилерські компанії, хедж-фонди, спеціальні фінансові установи). Особливістю обстеження є використання чотирьох анкет замість одного опитувальника. Одна анкета стосується кредитування населення за наявності забезпечення, друга – кредитування населення без забезпечення, третя – корпоративного кредитування, четверта – кредитування малого бізнесу. Для кожного виду обстеження використовуються своя вибірка респондентів, для формування якої здійснюється аналіз частки ринку, що припадає на той чи інший банк.

Аналогічно до практики Центрального Банку Японії, респонденти мають брати до уваги вплив сезонних факторів.

Стандартні питання опитувальника доповнені специфічними, такими як зміна параметрів оцінки кредитоспроможності позичальників, умов сек'юритизації кредитів, втрат від невиконання зобов'язань. Можливе доповнення питаннями щодо поточного стану економіки [1].

У другому кварталі 2009 року Банк Росії, спираючись на світовий досвід, також запровадив вибіркоче обстеження змін кредитної політики банків на території Російської Федерації [4]. Необхідність такого обстеження була обумовлена тим, що в умовах кризи одним із факторів погіршення економічної ситуації в економіці стало зниження доступності кредитування реального сектору економіки.

Здійснення зазначеного вибіркового обстеження дозволило виявити фактори, що сприяли цьому, та як змінювались нецінові умови банківського кредитування для потенційних позичальників (вимоги щодо забезпечення за

кредитом, термін кредитування, максимальний розмір кредиту, вимоги щодо фінансового стану позичальників).

До участі в опитуванні залучено 77 банків, на які припадає більше ніж 80% кредитного портфеля російського банківського сектору.

Перелік питань, що використовується Банком Росії, є суттєво меншим за перелік ФРС США або ЄЦБ. Він налічує 4 питання, які мають 22 підпункти.

При формуванні набору питань для здійснення обстеження умов банківського кредитування Банк Росії керувався принципами регулярності (умови, що змінюються систематично), простоти (групування типових показників) та повноти (мінімум питань – максимум інформації).

Питання 1. Зміни умов видачі кредитів.

Загальні зміни, в т.ч. зміни окремих умов: розміру, строку, ставки за кредитом, додаткових зборів і комісій, вимог до фінансового стану, розміру забезпечення за кредитом, розподіл за категоріями позичальників/напрямів кредитування, інші умови.

Питання 2. Фактори, що вплинули на зміну рішення щодо зміни умов кредитування.

Політика управління активами та пасивами в банку, стан ліквідності в банку, умови за операціями з Банком Росії, умови залучення ресурсів на внутрішньому ринку, конкуренція, умови залучення ресурсів на зовнішньому ринку, стан нефінансового сектору економіки, очікування зміни вищезазначених факторів, інші фактори.

Питання 3. Зміни попиту з боку позичальників.

Попит на нові кредити, попит на пролонгацію раніше виданих кредитів.

Питання 4. Оцінка очікування змін протягом найближчих трьох місяців.

Умов видачі кредитів, попиту на кредити.

Висновки. Американськими дослідниками виявлено стійкий взаємозв'язок між розрахованими індексами та динамікою зростання ВВП США: в періоди, коли умови банківського кредитування ставали жорсткішими, економічне

зростання уповільнювалось, в періоді пом'якшення – прискорювалось.

З метою покращення моделей глобальної економіки працівниками МВФ розроблено фінансову змінну BLT (Bank Lending Tightness), що розраховується як середнє арифметичне індєксів більш жорстких умов кредитування в США за чотирма основними напрямками кредитування (кредити великим підприємствам, малим підприємствам, кредити на будівництво та купівлю комерційної нерухомості, іпотечні кредити). На цей час змінна BLT використовується Департаментом досліджень МВФ в якості фінансового індикатора з метою розширення Глобальних прогнозних моделей макроекономічними взаємозв'язками [2].

Також результати умов банківського кредитування застосовуються при здійсненні

аналізу фінансової стабільності для розрахунку зведеного показника, що характеризує монетарні та фінансові умови економіки.

Результати вибірових обстежень застосовуються в макроекономічному аналізі та прогнозуванні іншими країнами, велику розповсюдженість мають моделі динаміки кредитного портфеля банківської системи, що включає індєкси умов банківського кредитування як однієї зі змінних.

Результати здійснюваних обстежень можуть бути корисними не тільки для регуляторів ринку фінансових послуг, але й широкого кола дослідників та аналітиків. Цей новий аналітичний інструмент дозволяє більш глибоко та точніше аналізувати процеси в фінансовому секторі вітчизняної економіки.

Список використаних джерел

1. Егоров А. В., Кармазіна А. С., Чекмарєва Е. Н. [Текст] / Анализ и мониторинг условий банковского кредитования // Деньги и кредит. – 2010. - № 10. – С. 16-22.

2. Сборник материалов к международному семинару «Мониторинг и анализ условий банковского кредитования» [Текст] / А. Л. Смирнов // Банковское дело. – 2011. № 4. – С. 29-32.

3. Weinbach G. The Federal Reserve's Senior Loan Officer Opinion Survey // IFC Bulletin. Basel: BIS. 2009.

4. www.cbr.ru/analytics/bank_system/#ob.

5. <http://www.federalreserve.gov/feeds/sloos.html>.

6. <http://www.bank.gov.ua>.

УДК 336.67:657

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗВІТНОСТІ КРЕДИТНИХ СПІЛОК**PECULIARITIES OF CREDIT UNIONS REPORTING FORMATION****Олена Олексіївна ГОНЧАРЕНКО***кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу та аудиту,
Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)***Olena.O. GONCHARENKO***PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Accounting, Auditing and Analysis
Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of
Ukraine (Kyiv)***Ігор Олександрович ДЗЕМІШКЕВИЧ***магістр кафедри обліку, аналізу та аудиту,
Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)***Igor O. DZEMISHKEVYCH***MA of Accounting, Auditing and Analysis Department, Cherkasy Institute of Banking of the
University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. У статті розкрито особливості формування звітності кредитних спілок і внесено аргументовані пропозиції щодо вдосконалення зазначеного процесу. Проведено порівняння законодавчих актів пострадянських країн стосовно досліджуваного питання. При цьому обґрунтовано застосування кредитними спілками міжнародних стандартів з метою гармонізації та уніфікації обліку і звітності.

Summary. The peculiarities of credit unions reporting formation are exposed in the article and reasonable suggestions for improving this process are made. The comparison of post-Soviet Union legislation according to this issue is made. Thus, with the purpose of harmonization and standardization of accounting and reporting the international standards application by credit unions are grounded.

Ключові слова: кооператив, спілка, фінансова звітність, звітні дані.

Key words: cooperative, union, financial reporting, reporting data.

Постановка проблеми. За умов трансформації та глобалізації сучасної економіки, дедалі більше уваги приділяється фінансовим послугам, які задовольняють потреби суб'єктів ринку. Одними з найбільш популярних фінансових установ серед споживачів фінансових послуг є кредитні спілки. Саме кредитні спілки здатні задовольнити фінансові потреби населення на паритетних основах. За роки незалежності

ніша кредитних спілок на ринку фінансових послуг збільшилась в декілька разів, і це свідчить про позитивні тенденції розвитку кредитного кооперування як в Україні, так і в усьому світі.

З розвитком кредитної кооперації виникає безліч проблем пов'язаних з особливостями обліку та складання звітності. Процеси глобалізації вимагають, щоб фінансові звіти надавали інформацію, яка б була порівнюваною

та зрозумілою не лише контрагентам-резидентам, але й нерезидентам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження проблеми становлення та розвитку кредитного кооперування здійснили такі вчені-економісти, як В. В. Гончаренко, Л. М. Кіндрацька, В. М. Коваленко, А. А. Пожар, Л. О. Примостка та багато інших.

Теоретичні та методологічні засади обліку та звітності кредитних спілок знайшли відображення у працях таких українських вчених, як С. В. Войцехівський, О. О. Гончаренко, Н. І. Дорош, В. М. Пархоменко, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, В. Г. Швець та інші.

Мета статті. Метою роботи є теоретичне і методичне обґрунтування положень з приведення звітності кредитних спілок у відповідність до міжнародних вимог.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- дослідити нормативно-правове забезпечення пострадянських країн з регулювання діяльності кредитних кооперативів, визначити позитивні та негативні фактори;

- розглянути законодавчі акти пострадянських країн з регулювання бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, визначити їх специфічні риси;

- проаналізувати форми звітності кредитних спілок України, та внести пропозиції щодо приведення їх до міжнародних вимог.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Після 26 грудня 1991р. на геополітичній карті світу з'явилося 15 незалежних країн, що раніше входили до складу СРСР. Одним із першочергових завдань, що постали перед новоствореними країнами, було створення ефективної фінансово-кредитної системи, яка б могла задовольняти фінансово-кредитні потреби як держави, так і суспільства. Функціонування такої системи передбачає існування кредитного кооперування як ефективної альтернативи банківській системі, що далеко не завжди може

задовольнити потреби користувачів фінансових послуг. Створення та функціонування кредитних кооперативів (спілок) у колишніх республіках СРСР після здобуття незалежності де-факто мало місце, але де-юре не було врегульовано законодавчо. Таким чином, одним із нагальних питань була розробка нормативних документів щодо врегулювання діяльності кредитних кооперативів. Це питання було вирішене не одразу, розробка спеціальних законів затягнулася у країнах-учасниках колишнього СРСР протягом років їх незалежності. Сучасний стан нормативно-правової бази країн колишнього СРСР представлений у таблиці 1.

Важливим є той фактор, що у кожній із країн спеціальний закон щодо регулювання діяльності кредитних кооперативів був прийнятий у різний час. Першими прийняли профільний закон Республіка Таджикистан та Республіка Молдова (1992 р.), потім Литва (1995 р.), Киргизстан та Естонія (1999 р.), Азербайджан (2000 р.). Україна, Російська Федерація, Казахстан та Латвія прийняли такий закон у 2001р., Білорусь, Вірменія, Грузія та Узбекистан законодавчо затвердили головні вимоги до діяльності кредитних кооперативів у 2002 р.

Варто зазначити, що Республіка Молдова вдруге прийняла закон «Про споживчу кооперацію» у 2000 р., аналогічною є ситуація і в Російській Федерації, де у 2009 р. був прийнятий закон «Про кредитну кооперацію», що замінив Федеральний закон «Про кредитні споживчі кооперативи громадян».

Доречно зауважити, що в кожній країні по-різному зазначається назва кредитного кооперативу: спілка, союз, чи все ж таки кооператив. Зважаючи на різноманітність тлумачень поняття кредитного кооперативу, в подальшому дослідженні під цим визначенням доцільно розуміти неприбуткову організацію, засновану фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у

Таблиця 1

Нормативно-правова база з регулювання кредитної кооперації

Країна	Назва нормативно-правового документа	Дата	№
Україна	Закон України «Про кредитні спілки»	20.12.2001р.	№ 2908-III
Російська Федерація	Федеральний закон «Про кредитні споживчі кооперативи громадян» (Втратив чинність)	07.08.2001р.	№ 117-ФЗ
	Федеральний закон «Про кредитну кооперацію»	18.07.2009р.	№ 190-ФЗ
Республіка Білорусь	Закон Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в республіці Білорусь»	25.02.2002р.	№ 2/842
	Цивільний кодекс Республіки Білорусь (ст. 116)	07.12.1998р.	№ 218-3
Республіка Азербайджан	Закон Республіки Азербайджан «Про кредитні спілки»	02.05.2000р.	№ 876
Республіка Вірменія	Закон Республіки Вірменія «Про кредитні організації»	29.05.2002р.	ЗР-359
Республіка Грузія	Закон Республіки Грузія «Про небанківські депозитарні організації – кредитні спілки»	04.07.2002р.	№ 1608 - RS
Республіка Казахстан	Закон Республіки Казахстан «Про споживчі кооперативи»	08.05.2001р.	№ 197-II
Республіка Киргизстан	Закон Киргизької Республіки «Про кредитні спілки»	28.10.1999р.	№ 117
Республіка Латвія	Закон Республіки Латвія «Про кредитні спілки»	18.04.2001р.	№ 160
Республіка Литва	Закон Литовської Республіки «Про кредитні спілки»	21.02.1995р.	№ I-796
Республіка Молдова	Закон Республіки Молдова «Про кооперацію» (Втратив чинність)	16.01.1992р.	№ 864
	Закон Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію»	28.09.2000р.	№ 1252-XIV
Республіка Таджикистан	Закон Республіки Таджикистан «Про споживчу кооперацію в республіці Таджикистан»	13.03.1992р.	
Республіка Туркменістан	Закон Республіки Туркменістан «Про кредитні спілки»	Дата останнього розгляду	
Республіка Узбекистан	Закон Республіки Узбекистан «Про кредитні спілки»	04.08.2011р. 04.04.2002р.	№ 355-II
Республіка Естонія	Закон Республіки Естонія «Про кредитні установи»	09.02.1999р.	

Таблиця складена на основі [1-18]

Таблиця 2

Вимоги щодо кількості засновників кредитного кооперативу

Країна	Мінімальна кількість засновників
Україна	Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути менше ніж 50 осіб (п. 1 ст. 6 ЗУ № 2908-III)
Російська Федерація	Кредитний кооператив може бути створений не менш ніж 15 фізичними особами або 5 юридичними особами.
Російська Федерація	Кредитний кооператив, членами якого є фізичні та юридичні особи, може бути створений не менш ніж 7 зазначеними особами (п. 2 ст. 7 ФЗ № 117-ФЗ)
Республіка Білорусь	Кількість засновників споживчого товариства має бути не менше трьох (ст. 7 ЗРБ № 2/842)
Республіка Азербайджан	Кредитний союз засновується в передбаченому законодавством порядку не менше ніж 11 фізичними і (або) юридичними особами (п. 1 ст. 6 ЗРА № 876)
Республіка Вірменія	Законодавство Республіки Вірменія не встановлює мінімальну кількість засновників (учасників кредитних організацій)
Республіка Грузія	Законодавство Республіки Грузія не встановлює мінімальну кількість засновників (учасників кредитних організацій)
Республіка Казахстан	Кількість членів споживчого кооперативу повинна бути не менше двох громадян (п. 3 ст. 13 ЗРК № 197-II)
Республіка Киргизстан	Кредитна спілка утворюється 10 і більше фізичними особами-резидентами Киргизької Республіки (п. 1 ст. 7 ЗРК № 117)
Республіка Латвія	Не менше 20 осіб, які відповідають вимогам, викладеним у статті 5 ЗРЛ № 160, можуть бути засновниками кредитної спілки (ст. 8 ЗРЛ № 160)
Республіка Литва	Засновниками кредитної спілки можуть бути тільки фізичні особи. Кількість засновників не повинна бути меншою п'яти (п. 6 ст. 5 ЗРЛ № 1-796)
Республіка Молдова	Споживчий кооператив утворюється рішенням установчих зборів з кількістю учасників не менше семи (ст. 20 ЗРМ № 1252-XIV)
Республіка Таджикистан	Законодавство Республіки Таджикистан не встановлює мінімальну кількість засновників (учасників кредитних організацій)
Республіка Туркменістан	Кредитна спілка створюється за ініціативи не менше 11 громадян Туркменістану і ґрунтується на їх особистій участі в його діяльності (п. 2 ст. 5 Закону Республіки Туркменістан «Про кредитні спілки»)
Республіка Узбекистан	Число членів кредитної спілки не може бути менше п'ятдесяти (ст. 7 ЗРУ № 355-II)
Республіка Естонія	Законодавство Республіки Естонія не встановлює мінімальну кількість засновників (учасників кредитних організацій)

Таблиця складена на основі [1, 2, 4, 6-12, 14-18]

взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг [1].

Законодавством встановлюються певні вимоги до засновників та членів кредитних кооперативів. Зокрема, однією з них є вимога щодо кількісного та якісного складу засновників. Норми законодавства країн-учасниць колишнього СРСР, що регулюють це питання наведені у таблиці 2.

Ще однією із важливих вимог законодавства, щодо створення кредитних кооперативів, є те, що члени цього кооперативу повинні відповідати певним ознакам членства, тобто вони повинні бути об'єднані за однією із ознак, що зазначені у законодавстві з регулювання кредитної кооперації. Проаналізувавши вище зазначені законодавчі акти, можна стверджувати, що Україна, Білорусь, Киргизстан, Латвія та Литва визначають такі ознаки, за якими об'єднуються члени кредитних кооперативів:

- за територіальним принципом;
- за принципом зайнятості;
- за принципом взаємних інтересів.

У законодавстві Російської Федерації, Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Молдови, Таджикистану, Узбекистану та Естонії не наводяться ознаки членства. А от законодавством Туркменістану передбачено, що порядок прийняття учасників у кредитний кооператив визначається Правлінням кредитного кооперативу.

Не менш важливими є вимоги до членів кредитного кооперативу. Так у п. 1 ст. 10 Закону України «Про кредитні спілки» зазначається, що членами кредитної спілки можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території України та мають повну дієздатність. Щодо інших держав, то їх можна згрупувати за такими ознаками:

– країни, в яких членами кредитних кооперативів можуть бути лише дієздатні, повнолітні фізичні особи (Грузія, Латвія, Молдова);

– країни, в яких членами кредитних кооперативів можуть бути дієздатні, повнолітні фізичні особи та юридичні особи-резиденти (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Литва, Узбекистан);

– країни, в законодавстві яких чітко не визначено хто може бути членом кредитного кооперативу (Азербайджан, Вірменія, Туркменістан, Таджикистан, Естонія).

У законодавстві Республіки Киргизстан зазначається, що членами кредитного кооперативу можуть бути виключно особи резиденти. Схожою є ситуація у Республіці Литва, де членами кредитного кооперативу можуть бути виключно дієздатні фізичні особи, які мають постійне місце проживання в Литовській Республіці.

Кредитні кооперативи проводять свою діяльність спираючись на принципи, що визначають головні відмінності між кооперативними та підприємницькими формами господарювання. Всі ці принципи можна систематизувати та згрупувати для більшої порівняльності (табл. 3).

Систематизація принципів діяльності кредитних кооперативів здійснювалася виходячи виключно із законодавства країн, що регулює діяльність кредитних кооперативів, і зазначена у Табл. 1.

Таким чином, демократичні принципи функціонування кредитних кооперативів знайшли своє відображення у законодавчих актах майже всіх досліджуваних країн, економічні принципи зазначаються значно рідше, а соціальні принципи чітко виокремлені лише у Республіці Білорусь та Республіці Молдова.

Отже, діяльність кредитної кооперації у країнах-учасниках колишнього СРСР, що закріплена у законодавчих актах, набула національних особливостей у кожній із країн. Деякі із них є позитивними та перспективними, а деякі ж навпаки, гальмують розвиток кредитної кооперації. Саме тому, важливо звернути увагу на досвід інших країн.

Оскільки кредитні кооперативи є господарючими суб'єктами, то вони зобов'язані вести бухгалтерський облік результатів своєї діяльності, а також складати фінансову звітність та інші форми звітності в установленому порядку. Фінансова звітність має відповідати вимогам національного законодавства та міжнародним стандартам, за умови, що це передбачено державною політикою.

Розглянувши діючі законодавчі акти країн-учасниць колишнього СРСР (табл. 4), можна стверджувати, що у кожній з країн існує спеціальний закон, який визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Однією із багатьох відмінностей у цих законодавчих актах є дата набрання чинності закону. Першою прийняла спеціальний закон Латвія (1992 р.), потім Білорусь (1994 р.), потім Азербайджан та Естонія (1995 р.), Російська Федерація, Туркменістан, Узбекистан (1996 р.), Україна та Грузія (1999 р.), Литва (2001 р.), Вірменія та Киргизстан (2002 р.), Казахстан та Молдова (2007 р.), Таджикистан (2011 р.). Доречно відмітити, що такі країни як Естонія, Азербайджан та Туркменістан вдруге прийняли закон щодо регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності у 2002 р., 2004 р. та 2010 р. відповідно. Нестандартною є ситуація у Литві та Латвії, де прийнято не один спеціальний закон, а два, один з яких регулює бухгалтерський облік у країні, а інший процеси формування та подачі фінансової звітності, а також її змістову наповненість.

Вище зазначені законодавчі акти лише визначають правові та організаційні аспекти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Для більш детального роз'яснення методики ведення облікового процесу використовуються стандарти бухгалтерського обліку. Для стандартизації та порівнянності інформації зазначеної у фінансових звітах, Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (англ. International Accounting Standard Board, скорочено IASB), розроблені Міжнародні стандарти фінансової

звітності (МСФЗ). Метою МСФЗ є визначення основи подання фінансових звітів загального призначення для забезпечення їхньої зіставності з фінансовими звітами суб'єкта господарювання за попередні періоди, а також з фінансовими звітами інших суб'єктів господарювання. Для досягнення цієї мети стандарти установлюють загальні вимоги щодо подання фінансових звітів, керівництво з їхньої структури та мінімальні вимоги щодо їхнього змісту, визнання, оцінку та розкриття інформації про конкретні операції та інші події [42]. Головним недоліком МСФЗ є те, що вони не можуть врахувати національних особливостей економічних систем усіх країн, тому ще далеко не всі країни затвердили на законодавчому рівні використання МСФЗ.

Досить важливою є мета фінансової звітності та її складання. Так, п. 7 МСБО 1 визначено, що метою складання фінансових звітів є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень. Тобто, міжнародні стандарти акцентують увагу на корисності інформації, представленої у фінансовій звітності. Що ж до країн-учасниць СРСР, то принципів відмінностей у визначенні мети фінансових звітів немає, але в законодавстві деяких країн це поняття дещо розширене, а в деяких, наводиться звужено.

Інформація, яка забезпечує досягнення мети фінансової звітності подається користувачам у вигляді фінансових звітів, склад яких визначається законодавством.

Для того, щоб інформація, яка подається у фінансовій звітності, відповідала якісним характеристикам і була перш за все корисною, передбачені принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Провівши аналіз законодавства країн-учасниць СРСР, можна з упевненістю стверджувати, що загальний перелік принципів складає більше 30 найменувань, деякі з них є комбінованими, а деякі розподіленими.

Таблиця 3

Принципи діяльності кредитних кооперативів

Група	Принципи	Країни
Демократичні	Добровільності вступу та свободи виходу з кредитного кооперативу	Україна, Російська Федерація, Білорусь, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Молдова
	Рівноправність (відсутність дискримінації) членів кредитного кооперативу	Україна, Російська Федерація, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Молдова
	Самоврядування та демократичний контроль	Україна, Російська Федерація, Білорусь, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Молдова
Економічні	Принцип фінансової взаємодопомоги та матеріальної зацікавленості	Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, Таджикистан
	Принцип обов'язковості сплати вступного та пайового внеску	Білорусь, Казахстан
	Економічної та господарської самостійності	Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан
Соціальні	Підвищення освітнього і культурного рівня членів кредитного кооперативу	Білорусь, Молдова
	Участь у міжнародному кооперативному русі	Білорусь

Таблиця 4

Законодавчі акти з регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності

Країна	Назва законодавчого акта	Дата	№
Україна	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	19.07.1999 р.	№996
Російська Федерація	Федеральний закон Російської федерації «Про бухгалтерський облік»	21.11.1996 р.	№129-ФЗ
Республіка Білорусь	Закон Республіки Білорусь «Про бухгалтерський облік і звітність»	18.10.1994 р.	№3321
Республіка Азербайджан	Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік»	24.03.1995 р.	№999
	(Втрапив чинність) Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік»	29.06.2004 р.	№ 716-ІІО
Республіка Вірменія	Закон Республіки Вірменія «Про бухгалтерський облік»	26.12.2002 р.	№515
Республіка Грузія	Закон Республіки Грузія «Про регулювання обліку та звітності»	5.02.1999 р.	№1796-ІІ R
Республіка Казахстан	Закон Республіки Казахстан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність»	28.02.2007 р.	№234-ІІІ
Республіка Киргизстан	Закон Киргизької Республіки «Про бухгалтерський облік»	29.04.2002 р.	N76
Республіка Латвія	Закон Латвійської Республіки «Про бухгалтерський облік»	14.10.1992 р.	№44
	Закон Латвійської Республіки «Про річні звіти підприємств»	14.10.1992 р.	№45
Республіка Литва	Закон Литовської Республіки «Про бухгалтерський облік»	06.11.2001 р.	№ IX-574
	Закон Литовської Республіки «Про фінансову звітність підприємств»	06.11.2001 р.	№ IX-575
Республіка Молдова	Закон Республіки Молдова «Про бухгалтерський облік»	27.04.2007 р.	N 113-XVI
Республіка Таджикистан	Закон Республіки Таджикистан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність»	25.03.2011 р.	№702
Республіка Туркменістан	Закон Туркменістану «Про бухгалтерський облік» (Втрапив чинність)	20.12.1996 р.	
	Закон Туркменістану «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність»	27.11.2010 р.	№155-IV
Республіка Узбекистан	Закон Республіки Узбекистан «Про бухгалтерський облік»	30.08.1996 р.	N279-I
Республіка Естонія	Закон Республіки Естонія «Про бухгалтерський облік» (Втрапив чинність)	01.01.1995 р.	
	Закон Республіки Естонія «Про бухгалтерський облік»	10.12.2002 р.	№285

Таблиця складена на основі [19-41]

Таблиця 5

Відповідність форм звітності кредитних спілок меті фінансових звітів згідно з МСБО 1

<i>Елементи відображеної інформації</i> <i>Види фінансових звітів</i>	<i>Інформація про фінансовий стан</i>	<i>Інформація про фінансові результати діяльності</i>	<i>Інформація про грошові потоки</i>
<i>Фінансова звітність</i>	Форма №1 «Баланс»	Форма №2 «Звіт про фінансові результати»	Форма №3 «Звіт про рух грошових коштів»
	Форма №4 «Звіт про власний капітал»		
	Форма №5 «Примітки до річної фінансової звітності»		
<i>Звітні дані</i>	Звітні дані про склад активів та пасивів кредитної спілки	Звітні дані про доходи та витрати кредитної спілки	

Найчастіше використовуються такі принципи як безперервність, нарахування та послідовність. Законодавством Грузії не передбачені принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності, але оскільки у країні прийняті до використання міжнародні стандарти фінансової звітності, то принципи, що зазначаються у них, також є використовуваними. У країнах, де використовуються національні стандарти та міжнародні (Азербайджан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан), принципи зазначені у МСФЗ також застосовуються при веденні бухгалтерського обліку та складанні фінансових звітів. Що ж до України, то згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з 1 січня 2012 р. для складання фінансової звітності застосовуються міжнародні стандарти фінансової звітності [43]. Згідно з проектом Постанови КМУ «Про внесення змін до Порядку подання фінансової звітності», кредитні спілки, що діють на території України, зобов'язані будуть використовувати вимоги МСФЗ при складанні звітності, вступ у дію цієї вимоги планується з 01.01.2013 р. [46].

Таким чином, більшість пострадянських країн поступово приводять своє законодавство з питань регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності у відповідність із міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ). Зокрема, такі країни як Грузія, Киргизстан та

Естонія повністю перейшли на використання міжнародних стандартів. Але залишається ще безліч неврегульованих розбіжностей, головними з яких є якісні характеристики та принциповість фінансових звітів.

У п. 1 ст. 22 Закону України «Про кредитні спілки» зазначається, що кредитна спілка зобов'язана вести оперативний і бухгалтерський облік результатів своєї діяльності відповідно до законодавства України, а також статистичну звітність та подавати її в установленому порядку й обсязі органам статистики. Невід'ємним елементом звітності кредитних спілок є складання і подання звітних даних та пояснень до них до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України (далі ДФП). ДФП встановлює обсяги, форми та строки подання звітних даних [47].

Згідно з Порядком складання й подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Державної комісії з регулювання ринків, кредитні спілки подають до ДФП такі звітні дані:

- загальна інформація про кредитну спілку;
- звітні дані про фінансову діяльність кредитної спілки;
- звітні дані про склад активів та пасивів кредитної спілки;
- звітні дані про доходи та витрати кредитної спілки;
- розрахунок необхідної суми резерву

покриття втрат від неповернених кредитів кредитної спілки;

– звітні дані про кредитну діяльність кредитної спілки;

– звітні дані про залучені кошти від юридичних осіб;

– звітні дані про діяльність відокремлених підрозділів кредитної спілки.

Таким чином, по закінченні звітнього періоду головний бухгалтер кредитної спілки має подати до ДФП фінансові звіти згідно зі ст. 11 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та звітні дані наведені вище.

У зв'язку з інтеграцією України у світове співтовариство, розпочався процес приведення національних стандартів бухгалтерського обліку (П(С)БО) до міжнародних, згідно з яким головною метою фінансової звітності є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень.

При накладанні вищезазначеної мети фінансових звітів на звітність, що подається кредитними спілками до ДФП отримуємо такі дані (табл. 5) [42].

Таким чином, інформація про фінансовий стан кредитної спілки наводиться у Ф №1 фінансової звітності та звітних даних про склад активів і пасивів кредитної спілки.

З методики заповнення цих форм звітності випливає, що звітні дані про склад активів та пасивів кредитної спілки в деякій мірі дублюють інформацію, наведену у Ф №1 «Баланс».

Дані, що стосуються специфіки діяльності кредитних спілок (інформація про надані кредити, заборгованість за простроченими та неповерненими кредитами, резерв забезпечення покриття втрат від неповернених кредитів, внески на депозитні рахунки, розрахунки за зобов'язаннями тощо), наводяться у звітних даних в аналітичному розрізі, в той час як у

балансі ця інформація згрупована та наведена за субрахунками 2-го та 3-го порядків.

Таким чином, інформація про фінансовий стан кредитної спілки, що потребує розкриття у фінансових звітах відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності, наводиться у Ф №1 «Баланс», складання якої є обов'язковим згідно з законодавством України, та Звітних даних про склад активів і пасивів кредитної спілки, які по суті пояснюють деякі статті Ф №1 в аналітичному розрізі. Але, згідно з вимогами міжнародних стандартів, суб'єкти господарювання повинні розкривати у фінансових звітах інформацію, яка дає змогу користувачам оцінити значимість фінансових інструментів для фінансового стану і результатів діяльності суб'єкта господарювання, а також характер і рівень ризиків, що виникають унаслідок фінансових інструментів, яким суб'єкт господарювання доступний протягом періоду та на звітну дату, і як суб'єкт господарювання управляє цими ризиками [43]. З вищезазначеного випливає, що Форма №1 «Баланс» не надає достатню корисну інформацію про фінансовий стан кредитної спілки, це пов'язано зі специфікою діяльності цих фінансових установ. Саме тому пропонується інформацію про кредити, надані кредитною спілкою, залучені нею депозити та інформацію про розрахунки з контрагентами відображати у пояснювальній записці до фінансової звітності, а Звітні дані про склад активів та пасивів кредитної спілки виключити зі складу звітних даних. Це дозволить із найменшими затратами привести звітність кредитних спілок про фінансовий стан у відповідність до вимог міжнародних стандартів.

Іншим, не менш важливим елементом інформації, що повинна відображатись у фінансових звітах, є інформація про фінансові результати діяльності. У звітності кредитних спілок ця інформація відображується у Формі №2 «Звіт про фінансові результати» та у Звітних даних про доходи та витрати кредитної спілки. Порівнявши методику формування цих фінансових звітів, можна виділити деякі проблемні аспекти [48].

Принциповою відмінністю у системі показників Ф№2 та звітних даних є розбіжність у методологічних підходах. Так, Ф №2 «Звіт про фінансові результати» заповнюється відповідно до принципів бухгалтерського обліку, зазначених у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», що приведені у відповідність до принципів бухгалтерського обліку визначених міжнародними стандартами бухгалтерського обліку. Згідно зі статтею 4 вищезазваного закону, одним із принципів є принцип нарахування та відповідності доходів і витрат, відповідно до якого доходи та витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів. Цей принцип також зазначений у п. 25 МСБО 1 «Подання фінансових звітів», його використання є обов'язковим при складанні фінансових звітів. Звітні дані про доходи та витрати кредитної спілки складаються з порушенням цього принципу, оскільки перший розділ «Визначення доходу», за винятком статей 100 «Отримані штрафи, пені» та 110 «Інші непроцентні доходи», складається з використанням касового методу, який відповідно суперечить вимогам міжнародних стандартів.

Іншим принципом, дотримання якого порушується при складанні Звітних даних про доходи та витрати кредитної спілки, є принцип превалювання сутності над формою, який відповідає міжнародно-прийнятому аналогу, зазначеному у Концептуальній основі складання та подання фінансових звітів. Згідно з цим принципом, операції повинні обліковуватись відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми. Методичними рекомендаціями щодо ведення бухгалтерського обліку кредитною спілкою та об'єднаною кредитною спілкою, передбачається обліковувати доходи у вигляді нарахованих процентів за наданими кредитами у складі інших доходів операційної діяльності. Згідно з П(С)БО 3, основна діяльність – це операції, пов'язані з

виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу. Як зазначалося у розділі I, головною метою створення кредитної спілки, відповідно до законодавства, є задоволення потреб членів кредитної спілки у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Таким чином, нараховані проценти за наданими кредитами є доходами від основної операційної діяльності кредитної спілки, і, відповідно до стандартів та принципів бухгалтерського обліку, вони повинні відображатись у складі доходів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) [44].

Зважаючи на все вищезазначене, необхідно привести звітність кредитних спілок у відповідність до міжнародних стандартів фінансової звітності, це можна досягти шляхом зміни форми Звітних даних про доходи та витрати кредитної спілки на оновлену, у якій би інформація зазначалася із врахуванням всіх принципів бухгалтерського обліку, та відповідала за всіма критеріями вимогам міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Альтернативним шляхом є виключення Звітних даних про доходи та витрати кредитної спілки зі складу звітних даних, а інформацію, про нараховані доходи та витрати, що пов'язані із особливостями діяльності кредитної спілки, наводити у пояснювальній записці до фінансової звітності.

Висновки. Зважаючи на сучасні тенденції розвитку ринкової економіки, фінансові послуги набувають дедалі більшого значення. Невід'ємним елементом ринку фінансових послуг, що активно розвивається, є кредитне кооперування.

На сьогодні, кожна з країн-учасниць колишнього СРСР має свій законодавчий акт, яким регулюються відносини з приводу кредитного кооперування. Проте в кожній із країн інститути кредитного кооперування називаються по-різному (спілка, союз, кооператив), що залежить в першу чергу від національних особливостей розвитку економіки.

Відмінними є також вимоги щодо кількісного та якісного складу членів кредитних кооперативів, це зумовлюється вимогами щодо мінімальної кількості засновників, та можливістю членства юридичних осіб.

Загальноприйнятими є принципи об'єднання членів кооперативу: територіальний принцип, принцип зайнятості, принцип взаємних інтересів. Діяльність кооперативів також базується на фундаментальних положеннях: демократичні, економічні, соціальні.

Не зважаючи на особливості діяльності кредитних кооперативів, беззаперечною є вимога щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, яка також має національні особливості. Головною проблемою фінансової звітності пострадянських країн є невідповідність національного нормативно-правового забезпечення вимогам міжнародних стандартів фінансової звітності. Яскравим прикладом цього є суперечливі принципи та якісні вимоги до фінансових звітів. Що ж до України, то національні П(С)БО майже повністю відповідають міжнародним стандартам фінансової звітності, що є позитивним фактором для подальшого вдосконалення системи бухгалтерського обліку та звітності.

Звітність кредитних спілок включає в себе фінансові звіти, що передбачені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а також звітні дані, передбачені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Порядку складання та подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України». Форми фінансової звітності є стандартизованими

та загальноприйнятими для всіх суб'єктів господарювання, зважаючи на це, вони не в повній мірі розкривають специфічні особливості діяльності кредитних спілок.

Звітні дані кредитної спілки розкривають специфіку діяльності, але форма їх подання та методологічні засади, що використовуються при формуванні, суперечать вимогам МСФЗ. Головними невідповідностями є дублювання інформації Звітними даними про склад активів та пасивів кредитної спілки Ф№1 «Баланс», а також Звітними даними про доходи та витрати кредитної спілки Ф№2 «Звіт про фінансові результати».

Недотримання таких принципів бухгалтерського обліку як превалювання сутності над формою та нарахування і відповідності доходів і витрат наявне при складанні Звітних даних про доходи та витрати кредитної спілки.

Наведені та інші проблемні питання щодо звітності кредитних спілок обумовлюють необхідність трансформації форм спеціальної звітності та приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів. Альтернативним шляхом є розкриття деталізованої інформації про особливості діяльності кредитних спілок у пояснювальних записках до фінансової звітності, а Звітні дані про склад активів та пасивів, а також Звітні дані про доходи та витрати кредитної спілки виключити зі складу звітних даних. Це дозволить зменшити обсяг звітності для кредитних спілок.

Таким чином, приведення звітності кредитних спілок у відповідність до міжнародних стандартів бухгалтерської звітності, модифікація та вдосконалення сучасних форм звітності є важливою проблемою, вирішення якої забезпечить достовірність, порівнянність, а головне якісність звітності.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про кредитні спілки» N 2908-III від 20.12.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2908-14)

[bin/laws/main.cgi?nreg=2908-14](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2908-14)

2. Федеральний закон «Про кредитні споживчі кооперативи громадян» N 117-ФЗ від

07.08.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.creditkoop.info/zakon/doc-3/index.html>

3. Федеральний закон «Про кредитну кооперацію» N 190-ФЗ від 18.07.2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_89568/

4. Закон Республіки Білорусь «Про споживчу кооперацію (споживчі товариства та їх об'єднання) в республіці Білорусь» N 2/842 від 25.02.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub29/text29482.htm>

5. Цивільний кодекс республіки Білорусь № 218-3 від 07.12.1998р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9800218&p2={NRPA}>

6. Закон Республіки Азербайджан «Про кредитні спілки» № 876 від 02.05.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.president.az/browse.php?sec_id=67&lang=az

7. Закон Республіки Вірменія «Про кредитні організації» ЗР-359 від 29.05.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1945&lang=rus>

8. Закон Республіки Грузія «Про небанківські депозитарні організації – кредитні спілки» N 1608 – RS від 04.07.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbg.gov.ge/index.php?m=178>

9. Закон Республіки Казахстан «Про споживчі кооперативи» N 197-II від 08.05.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00831&ogl=all>

10. Закон Киргизької Республіки «Про кредитні спілки» N 117 від 28.10.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=92&lang=KGZ>

11. Закон Республіки Латвія «Про кредитні спілки» №160 від 18.04.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.lv/en/>

[legal/introduction](http://www.bank.lv/en/legal/introduction)

12. Закон Литовської Республіки «Про кредитні спілки» № I-796 від 21.02.1995р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lb.lt/legal_information_1

13. Закон Республіки Молдова «Про кооперацію» №864 від 16.01.1992р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/>

14. Закон Республіки Молдова «Про споживчу кооперацію» N 1252-XIV від 28.09.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law-moldova.com/laws/rus/proizvodstvennyh-cooperativah-ru.txt>

15. Закон Республіки Таджикистан «Про споживчу кооперацію в республіці Таджикистан» від 13.03.1992р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmk.tj/legislation/base/>

16. Закон Республіки Туркменістан «Про кредитні спілки» від 04.08.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.tm/zakony.html>

17. Закон Республіки Узбекистан «Про кредитні спілки» N 355-II від 04.04.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cbu.uz/uz/banking_legislation/

18. Закон Республіки Естонія «Про кредитні установи» від 09.02.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

19. Положення «Про Міністерство фінансів Російської Федерації» затверджене постановою Уряду Російської Федерації №329 від 30.06.2004р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www1.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2011/05/poloj_o_MFRF.pdf

20. Декрет Президента Республіки Білорусь «Про державну реєстрацію та ліквідацію (припинення діяльності) суб'єктів господарювання» №1 від 16.01.2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.by/press67128.html>

21. Указ Президента Азербайджанської Республіки «Про застосування Закону

Азербайджанської Республіки «Про кредитні спілки» від 22.07.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.abc.az/index.php?p=60>

22. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» №996 від 19.07.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>

23. Федеральний закон Російської федерації «Про бухгалтерський облік» №129-ФЗ від 21.11.1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.minfin.ru/ru/accounting/accounting/legislation/legislation/>

24. Закон Республіки Білорусь «Про бухгалтерський облік і звітність» №3321 від 18.10.1994р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.by/rmenu/business-accounting/>

25. Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік» №999 від 24.03.1995р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maliye.gov.az/node/934>

26. Закон Республіки Азербайджан «Про бухгалтерський облік» № 716-ПІQ від 29.06.2004р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maliye.gov.az/node/1000>

27. Закон Республіки Вірменія «Про бухгалтерський облік» №515 від 26.12.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1344&lang=rus>

28. Закон Республіки Грузія «Про регулювання обліку та звітності» №1796-II R від 5.02.1999р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mof.ge/en/tax_customs/legislation

29. Закон Республіки Казахстан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №234-III від 28.02.2007р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.kz/index.php?uin=1145429273&chapter=1209354844&lang=rus>

30. Закон Киргизької Республіки «Про

бухгалтерський облік» N76 від 29.04.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.kg/index.php?option=com_content&view=category&id=65&Itemid=135

31. Закон Латвійської Республіки «Про бухгалтерський облік» №44 від 14.10.1992р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fm.gov.lv/?eng/accountancy>

32. Закон Латвійської Республіки «Про річні звіти підприємств» №45 від 14.10.1992р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fm.gov.lv/?eng/accountancy>

33. Закон Литовської Республіки «Про бухгалтерський облік» № IX-574 від 06.11.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finmin.lt/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1.79

34. Закон Литовської Республіки «Про фінансову звітність підприємств» № IX-575 від 06.11.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.finmin.lt/c/portal/layout?p_1_id=PUB.1.80

35. Закон Республіки Молдова «Про бухгалтерський облік» N 113-XVI від 27.04.2007р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mf.gov.md/ru/actnorm/contabil/lawcontabil/>

36. Закон Республіки Таджикистан «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №702 від 25.03.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmk.tj/legislation/base/>

37. Закон Туркменістану «Про бухгалтерський облік» від 20.12.1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.tm/zakony.html>

38. Закон Туркменістану «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» №155-IV від 27.11.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01hf

39. Закон Республіки Узбекистан «Про бухгалтерський облік» N279-I від 30.08.1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mf.uz/ru/coutrers-audit.html>

40. Закон Республіки Естонія «Про

бухгалтерський облік» від 01.01.1995р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

41. Закон Республіки Естонія «Про бухгалтерський облік» №285 від 10.12.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>

42. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку №1 «Подання фінансових звітів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/document/92418/МСБО_1.pdf

43. Міжнародний стандарт фінансової звітності №7 «Фінансові інструменти: розкриття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/document/208600/MSFZ_7.pdf

44. Гончаренко О. О., Лютова Г. М. Облік доходів і витрат кредитних спілок та їх відображення у звітності // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровського аграрного університету «Ефективна економіка». – 2009р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=88>

45. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»» N 3332-VI від

12.05.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3332-17>

46. Проект Постанови КМУ «Про внесення змін до Порядку подання фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/discussion/ovv/project;jsessionid=F17EEA89C29DDB31155050B37F1FF8C9?project_id=169739

47. Порядок складання та подання звітності кредитними спілками та об'єднаними кредитними спілками до Державної комісії з регулювання ринків затверджений Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 25 грудня 2003 року N 177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG8668.html

48. Методичні рекомендації щодо ведення бухгалтерського обліку кредитною спілкою та об'єднаною кредитною спілкою затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України №171 від 18.12.2003р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcu.kiev.ua/dfp/com181203.htm>

УДК 368 (477)

СТРАТЕГІЯ ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ**THE STRATEGY OF POST-CRISIS DEVELOPMENT OF INSURANCE MARKET IN UKRAINE****Володимир Йосипович ПЛИСА***кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Львівського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)**E-mail: V_plysa@ukr.net***Volodymyr Y. PLYSA***PhD in Economics, Associate Professor of Finance Department,
Lviv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. Посткризовий розвиток страхового ринку України може розгортатися у формі кількох сценаріїв, що відповідають за своїм змістом сподіванням тих чи інших груп суб'єктів національної страхової системи. Ідеальної, що задовольняє усі групи суб'єктів страхової системи стратегії посткризового розвитку не існує; у кожного варіанта, з точки зору усіх зацікавлених сторін, є не тільки плюси, але й мінуси. Виділено дві ключові стратегії: «Інерційний посткризовий розвиток страхового ринку», «Модернізація страхового ринку».

Summary. The choice of way of subsequent insurance market development can be opened out in the form of a few scenarios which answer on the maintenance the hope of those or other groups of entities of the national insurance system. Ideal, which satisfies all groups of entities of the insurance system of strategy of development, does not exist; at every variant, from the point of view all interested parties, there are not only pluses but also minuses. Two key strategies are selected: «Inertia insurance market post-crisis development», «Modernization of insurance market».

Ключові слова: *страховий ринок, державне регулювання, страховик, страхувальник, цілі розвитку, посткризовий розвиток, стратегія розвитку, модернізація.*

Key words: *insurance market, state adjusting, insurer, insure, aims of development, post-crisis development, strategy of development, modernization.*

Страхова система України нині вийшла за межі наявно-доступного контролю і перебуває у стані хаотично-плаваючої структуризації та оновлення, який потребує перегляду існуючої системи контролю зі заміною її на координуючу архітектуру. В цій архітектурі інститути мають напрацьовувати й здійснювати спільну стратегію регулювання та координації страхового ринку. Йдеться насамперед про розробку ефективної

стратегії розвитку страхового ринку в Україні.

Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.10 становила 456, у тому числі СК «life» – 67 компаній, СК «non-life» – 389 компаній, (станом на 31.12.09 – 450 компаній, у тому числі СК «life» – 72 компанії, СК «non-life» – 378 компаній). За 2010 рік частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 2,1%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з 2009 роком та на 0,4 в.п. менше

в порівнянні з показником 2008 року; частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП за 2010 рік становила 1,2%, що на 0,1 в.п. менше в порівнянні з відповідним показником 2009 року та на 0,5 в.п. менше в порівнянні з відповідним показником 2008 року. У порівнянні з 2009 роком на 2639,6 млн грн (12,9%) збільшилися обсяги надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 669,7 млн грн (5,3%). Розмір внутрішнього перестраховання перевищив докризовий рівень 2008 року на 21,5%. Спостерігалася тенденція зменшення питомої ваги чистих страхових премій у валових страхових преміях протягом останніх років: 2008 рік – 66,6%; 2009 рік – 61,9%; 2010 рік – 57,7% [1].

У 2010 році спостерігалася тенденція зростання фінансової стійкості страхових компаній. Так, при зростанні на 5,3% обсягів чистих страхових премій, на 12,1% зросли обсяги сформованих страхових резервів. На 7,8% зросли загальні активи, з них активи, визначені законодавством для представлення коштів страхових резервів – на 16,9%. У порівнянні з 2009 роком на 9,4% зменшилися валові страхові виплати/відшкодування, обсяг чистих страхових виплат зменшився на 2,8% [1].

У першому кварталі 2011 року на ринку страхування відбулося незначне «пожвавлення», при цьому показники ще не досягли докризових значень. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.03.2011 становила 453, у тому числі СК «life» – 66 компаній, СК «non-life» – 387 компаній, (станом на 31.03.2010 – 444 компанії, у тому числі СК «life» – 70 компаній, СК «non-life» – 374 компанії). На 1395,2 млн грн (29,7%) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 315,9 млн грн (11,5%). Основним фактором зростання валових страхових премій, у порівнянні з першим кварталом 2010 року, стало збільшення обсягу внутрішнього перестраховання на 1079,3 млн грн (55,4%). Разом з цим, спостерігалася тенденція зменшення питомої ваги чистих страхових премій у валових страхових преміях протягом останніх періодів (I квартал 2008 року – 69,3%; I квартал 2009 року – 67,3%; I квартал 2010 року – 58,5%; I квартал 2011 року – 50,3%).

Основними змінами за видами страхування, що вплинули на це, є зростання чистих страхових премій, з таких видів страхування як: страхування життя (збільшення чистих страхових премій на 84,6 млн грн (51,4%)); страхування фінансових ризиків (збільшення чистих страхових премій на 60,4 млн грн (39,8%)); медичне страхування (збільшення чистих страхових премій на 47,3 млн грн (19,6%)). Спостерігалася тенденція зростання деяких показників страхової діяльності. Так, при зростанні на 11,5% обсягів чистих страхових премій, на 21,1% зросли обсяги сформованих страхових резервів. На 12,6% зріс обсяг активів, визначених законодавством для представлення коштів страхових резервів і на 8,3% зменшилися валові страхові виплати/відшкодування, а обсяг чистих страхових виплат зменшився на 8,6% [2].

Вибір шляху подальшого розвитку страхового ринку надзвичайно складний – він може розгортатися у формі кількох сценаріїв, що відповідають за своїм змістом сподіванням тих чи інших груп суб'єктів національної страхової системи. Мова йде про розроблення довгострокової концепції розвитку страхової системи України, яка повинна містити цілі, пріоритети та черговість вирішення задач, систему інституційних перетворень, якісно нові явища в розвитку суб'єктів страхування. З прийняттям концепції починається найважливіший етап – розробка самої стратегії. Це є функцією влади, яка одночасно бере на себе і всю відповідальність за її реалізацію. Підготовка стратегії повинна проходити на демократичній основі з урахуванням точки зору всіх структур страхової системи.

Очевидно, що ідеальної, задовольняючої усі групи суб'єктів страхової системи, стратегії розвитку не існує; у кожного варіанта, з точки зору усіх зацікавлених сторін, є не тільки плюси, але й мінуси. Їх розгляд спирається на методологію оцінок регулюючого впливу з використанням порівняльного аналізу дискретних структурних альтернатив, котра передбачає ґрунтовне дослідження тільки реальних, а не всіх теоретично можливих альтернатив.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість слухних пропозицій та узагальнень щодо різних аспектів удосконалення

концепції розвитку страхового ринку, поки що немає системних комплексних досліджень механізму формування стратегії посткризового розвитку страхового ринку України, які поставили б цей процес на міцний теоретичний ґрунт і сформулювали методологічні засади розробки державної стратегії щодо розвитку страхового ринку в Україні. У більшості державних програм минулих років той чи інший шлях розвитку страхового ринку в Україні пропонувався або як ідеологічна догма, або як набір технократичних рішень. З огляду на це, сьогодні потрібно: розкрити і обґрунтувати принципи формування стратегії посткризового розвитку страхового ринку; розробити теоретичні положення формування складу технологічних елементів стратегії посткризового розвитку страхового ринку; встановити і проаналізувати ресурсні та конкурентні особливості довгострокового розвитку страхового ринку; визначити склад стратегій посткризового розвитку страхового ринку за рахунок внутрішніх чинників і обґрунтувати вибір альтернативної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у формування методології розроблення стратегій соціально-економічного розвитку країн та модернізації соціально-економічних систем зробили Л. Абалкін, А. Аузан, М. Аокі, А. Грейфа, В. Геєць, Л. Гурвіц, У. Даффі, Е. Денісон, Є. Домар, Т. Купманс, Р. Майерсон, В. Макаров, Е. Маскін, І. Михасюк, Дж. Монтіас, Е. Нойбергер, В. Полтерович, А. Чухно, Е. Хансен, Р. Харрод, Д. Хікс, І. Свенніс, Р. Солоу, В. Тамбовцев, Я. Тінберген, Б. Уолт, А. Шастітко та інші.

Проблемам розвитку страхового ринку присвячені праці таких вчених як В. Базилевич, В. Баранова, О. Барановський, В. Берг, А. Вагнер, Н. Внукова, К. Воблий, О. Вовчак, Дж. Глаубер, М. Жилкіна, О. Заруба, М. Клапків, С. Маккі, А. Манес, М. Міранда, М. Мних, П. Мюллер, В. Нордхаус, Л. Орланюк-Малицька, С. Осадець, К. Пфайффер, В. Райхер, Л. Рейтман, З. Пліса, М. Ротшильд, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, К. Турбіна, Т. Федорова, В. Фурман, У. Хаасен, Р. Холлі, В. Шахов, С. Юрій, С. Янова та низки інших.

Мета статті – дослідження і обґрунтування принципів формування стратегії посткризового

розвитку страхового ринку.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Стратегічні цілі розвитку страхового ринку можна розділити на результативні (кінцеві) та забезпечувальні. Результативні цілі описують бажані кінцеві результати, які планують досягнути за певний проміжок часу. Забезпечувальні цілі відображають бажані параметри стану й функціонування страхової системи, без яких неможливо досягнути результативні цілі.

Результативні цілі забезпечують довгострокові умови досягнення відповідних пріоритетів: створення і підтримання потенціалу та позитивного інституціонального середовища майбутнього розвитку; надійність захисту страхової системи від зовнішніх та внутрішніх загроз. Сформульовані результативні цілі неможливо досягнути виключно за рахунок державних зусиль, оскільки держава неспроможна мобілізувати достатню кількість інструментів розвитку, в умовах відкритості перед глобальними процесами в страхуванні. Їх можна досягнути тільки спільними зусиллями держави, страхового бізнесу й громадянського суспільства.

Поділ цілей на результативні та забезпечувальні об'єктивно присутній у рамках будь-якої стратегії. Але на практиці, залежно від обраної стратегії, держава приділятиме неоднакову увагу питанням удосконалення стратегічного управління та обиратиме різні його напрями. Зміст результативних цілей буде впливати на їх форму (сукупність цільових показників).

Цільова складова будь-якої стратегії суттєво впливає і багато в чому визначає як її зміст, так й успішність реалізації. По-перше, саме цілі задають загальний вектор подальшого розвитку страхового ринку. По-друге, конкретні формулювання цілей окреслюють межі пошуку засобів їх досягнення, дозволяють підвищити ефективність реалізації стратегії. По-третє, показники, що використовують у «цільовому блоці» розглядають у якості підґрунтя для оцінки дій суб'єктів, відповідальних за їх досягнення, формуючи в них або адекватні, або спотворені стимули. По-четверте, аналіз формулювання цілей у ймовірнісних стратегіях розвитку страхового ринку України дає можливість обґрунтовано

стверджувати про те, яка дійсно стратегія розвитку реалізується на ринку, незалежно від офіційних коментарів, якими її супроводжують.

Цільовими показниками, зазвичай, називають ті, які відображають зміст цілей, а кількісні значення – конкретні бажані їх характеристики. Вони фіксують не тільки бажаний стан справ, але й виконують важливу роль орієнтації дій різних суб'єктів на її досягнення, якщо це відповідає їхнім інтересам. В іншому разі необхідні спеціальні заходи зі стимулювання тих впливових суб'єктів, інтереси яких не збігаються зі стратегією розвитку. Для деяких характеристик цілей не можна задати бажані значення, але можна вказати бажаний напрямок змін. Такі цільові показники називають індикаторами.

Цільова сфера стратегій не тільки визначає дії з їх реалізації, але й суттєво залежить від типу стратегії. Іншими словами, і структура цілей, і їх вимірники не можуть механічно переноситися з однієї стратегії в іншу.

Реалізація будь-якої стратегії неможлива без сприяння суб'єктів, адже реальний сценарій розвитку страхового ринку спиратиметься на стратегію, сформовану в результаті комбінації свідомих та інстинктивних дій усіх груп суб'єктів цього ринку.

Стратегії розвитку є багато в чому ідеальними аналітичними конструкціями, реалізація кожної з яких, навіть оформлених у вигляді ґрунтовно розроблених документів, на практиці зіштовхується з дією різних груп суб'єктів, які коригують початковий задум.

Формулюючи стратегічні цілі розвитку необхідно враховувати той факт, що страховий ринок України є об'єктом різноманітних загроз, які виникають як у середині цього ринку, так і поза ним.

Здійснення цих стратегій зумовлює наслідки для страхового ринку, в тому числі для його спроможності адаптуватися до змін внутрішніх і зовнішніх умов.

Однією з фундаментальних проблем покращення адаптаційних характеристик страхового ринку є те, що суб'єкти цього ринку можуть неадекватно реагувати на загрози та виклики. Це зумовлено тим, що для частини

суб'єктів страхового ринку послаблення адаптивних можливостей ринку не веде до погіршення їх становища, а значить, не є проблемою в умовах вузького часового горизонту прийняття рішень.

Очевидно, будь-яка розроблена та обрана стратегія повинна забезпечити як збереження критичних параметрів страхового ринку, так і відповідність запланованих заходів умовам збереження ключових критичних параметрів національного страхового ринку. З огляду на це, сьогодні важливо перейти від вирішення тактичних задач та антикризових дій до формування стратегій розвитку на майбутнє.

Вибір напряму подальшого розвитку страхового ринку в Україні надзвичайно складний – він може формуватися у вигляді кількох стратегій. Набір їх реальних варіантів невеликий. Виділимо дві ключові стратегії: «Інерційний посткризовий розвиток страхового ринку» та «Модернізація страхового ринку».

Якщо інерційний сценарій розвитку ґрунтується на свідомій відмові від радикальних змін й інновацій та передбачає переважно тактичне маневрування між групами інтересів, то модернізація страхового ринку передбачає кардинальну зміну пріоритетів, формування коаліцій прихильників глибокої модернізації інституційних механізмів, які відповідають за якість страхової системи та державного регулювання нею. Під стратегією модернізації, зазвичай, розуміють траєкторію зміни інститутів й економічної політики, що синтезує поточний стан з бажаним («бажаний стан» фактично підбирається в ітеративному процесі одночасно з рішенням).

Стратегія модернізації страхового ринку в Україні повинна передбачати: формування інституційного середовища, спроможного забезпечити розвиток суб'єктів страхування; розширення конкуренції на страховому ринку; ефективну страхову політику; налагодження взаємодії страхового бізнесу, держави і суспільства; підвищення якості інститутів (незалежність і невідкупність суддів, зниження рівня корупції, зміцнення законності, поліпшення якості державного управління); забезпечення високого

рівня людського капіталу; створення умов для інноваційного прориву страхового ринку України у світовий страховий простір.

Перепоною на шляху реалізації стратегії модернізації страхового ринку в Україні є низка принципових розбіжностей щодо можливих термінів і раціональних методів рішення цих задач. Перш за все розбіжності виникають у зв'язку з питанням про те, чи повинна стратегія модернізації спиратися спочатку на методи й інструменти стимулювання економічного зростання, чи спочатку треба зосередити зусилля на вдосконаленні інститутів.

Прихильники «інституційної модернізації страхового ринку» вважають, що втручання некваліфікованої і корумпованої бюрократії може тільки нашкодити економіці. На їхню думку необхідно проводити інституційні реформи, спрямовані на поліпшення державного управління і судової системи, придушення корупції, усунення адміністративних бар'єрів, вдосконалення людського капіталу тощо. Якщо ці задачі будуть вирішені хоч би частково, то страховий ринок в основному сам справиться зі завданням швидкого зростання. А у разі труднощів йому допоможе держава.

Прихильники «проектного підходу до модернізації страхового ринку» переконані, що в умовах низької ефективності національної економіки зусилля зі створення ринкових інститутів низько результативні. Самі ж інститути фактично працюють на закріплення інерційної моделі розвитку. Тому необхідна інтенсифікація вкладень в ті сектори і галузі страхування, що володіють потенційною конкурентоспроможністю. Надалі доходи, отримані від реалізації цих проектів, слід направити на забезпечення технологічної модернізації основної маси галузей страхування в Україні.

Формуючи модель стратегії розвитку страхового ринку треба брати до уваги й той факт, що сьогодні Україна опинилася в ситуації, коли їй у найкоротші терміни треба обрати найраціональніший шлях виходу з кризи до нової, ефективнішої економіки, здатної забезпечити добробут країни, успішно розвивати соціальну сферу, підвищити рівень

життя усіх громадян. Водночас трансформування української економіки має враховувати значні зміни у геополітичній і гео економічній ситуації, пов'язані з процесом глобалізації. Сьогодні світ перетворився у глобальну економічну систему. Під впливом глобалізації розширюється лібералізація соціально-політичної сфери, удосконалюються ринкові відносини в економіці, трансформується виробництво і ринок праці, відбувається технологічне оновлення у засобах масової інформації. Такі явища не оминають Україну. Головне завдання полягає в тому, щоб своєчасно виявляти зміни і виробляти рішення, які допомогли б ефективно використовувати переваги глобалізації світової економіки, що потребує виважених кроків у напрямі розширення економічних відносин.

Світовий страховий ринок нестійкий і піддається значним потрясінням не лише для страхових ринків периферії, а й для центру, оскільки світова страхова сфера перетворюється в єдину систему і занепад однієї з ланок відчутно позначається на інших. На сьогодні можна виділити центропериферійну будову світового страхового ринку. Його системоутворююче ядро (центр) становлять високорозвинуті страхові ринки США, Канади, країн Західної Європи, Японії, а периферію – страхові ринки країн, які перебувають на різних щаблях економічного розвитку, тобто «опинилися на траєкторії так званого доганяючого розвитку» [3].

До країн, страхові ринки яких є наздоганяючими центр та входять до периферії світового страхового ринку, відносять і Україну. Становище наздоганяючого розвитку аж ніяк не означає, що периферія наближається до центру, а навпаки – це ситуація, коли периферія має постійно наздоганяти центр, оскільки він задає технічні, соціально-економічні, організаційні й управлінські стандарти, на підставі яких формується світовий страховий ринок, його порядок, умови та правила гри.

Світовий страховий ринок сформований на основі інтеграції страхових ринків високорозвинутих країн світу, підштовхує менш розвинуті національні страхові ринки адаптувати місцеві стандарти до міжнародних, що потребує

створення відповідних інститутів та механізми. А це не просто, бо пряме запозичення чужого досвіду надто ускладнене. Чуже середовище їх відштовхує, вимагаючи створювати інститути та механізми, які одночасно відповідають вимогам часу й враховують традиції національного страхового ринку.

З огляду на це, варто було б взяти до уваги досвід проведення інституційних перетворень у країнах, що успішно пройшли цей етап, розробляючи та зіставляючи стратегії модернізації страхового ринку в Україні (разом з прогнозом екзогенних параметрів і результатами моделювання вітчизняної страхової системи).

Як правило, у страхової системи, що розвивається, є тільки одна перевага перед розвиненими страховими ринками – «перевага відсталості»: можливість запозичення вже створених ними інститутів, методів управління і технологій страхування. Звичайно, не варто відмовлятися і від інновацій за окремими напрямками. Але страхові інновації – дороге задоволення, запозичувати набагато дешевше. Страховий ринок, що технологічно відстав, у принципі може використовувати свою «перевагу» у всіх галузях страхування, здійснивши тим самим широкомасштабну модернізацію. При цьому інституційні підсистеми, відповідальні за інноваційний розвиток, на перших етапах повинні відігравати меншу роль. Таким чином, саме завдання запозичення і слід покласти в основу наздоганяючої стратегії (модернізації страхового ринку).

Передчасна орієнтація на «інноваційний розвиток страхової системи» викликає асоціації з політикою «великого стрибка» і може призвести до неефективного використання, розбазарювання ресурсів.

Політика стимулювання швидкого зростання страхового ринку при поступовому поліпшенні інститутів може призвести до успішної модернізації внаслідок того, що причинний зв'язок між зростанням й інститутами – двосторонній. Не тільки поліпшення інститутів сприяє зростанню, але і швидке зростання полегшує вдосконалення інститутів.

Рекомендації, вироблені теорією реформ,

справджуються і для інституційних траєкторій, що передбачені стратегіями модернізації. У стислому вигляді найважливіші з цих рекомендацій містяться в понятті «перспективні траєкторії». Інституційну траєкторію називають перспективною, якщо вона узгоджена з наявними культурними, політичними, ресурсними, технологічними й інституційними обмеженнями і передбачає вбудовані механізми, які стимулюють заплановані зміни інститутів, котрі запобігають виникненню дисфункцій та інституційних пасток. Її функціонування повинне спиратися на такі коаліції інтересів, які в нинішній ситуації мають шанси стати коаліціями дії.

Зокрема, перспективна траєкторія повинна [4]: враховувати можливості ухвалення політичних рішень про реформи і відмови від них; враховувати статичну і динамічну комплементарність інститутів, передбачаючи раціональну послідовність інституційних змін; забезпечувати ослаблення ресурсних, технологічних та інституційних обмежень руху уздовж траєкторії; включати ефективні заходи зі стримування перерозподільної активності; формувати інституційні очікування, що стимулюють рух уздовж траєкторії; передбачати принаймні часткову компенсацію втрат основним групам економічних агентів, які могли б програти унаслідок інституційних змін, здійснюваних державою; поєднуватися з державною політикою стимулювання економічного зростання.

Висновки. Отже, посткризова стратегія модернізації страхового ринку потребує невеликих фінансових витрат, а зміни правил прийняття рішень, свідоме обмеження впливу держави в економіку, удосконалення інституційного середовища. Вона дозволить у повному обсязі розкрити потенціал страхового ринку України та забезпечити ефективне функціонування механізму захисту майнових інтересів громадян країни, а також сприятиме досягненню стратегічних цілей розвитку національної страхової системи. Сильною стороною такого сценарію розвитку є позитивні довгострокові наслідки, суть яких полягає в тому, що буде створено базові умови для сталого зростання страхового ринку й підвищення рівня захисту майнових прав та

інтересів окремих громадян, підприємців і підприємств, підтримання соціальної стабільності у суспільстві й економічної безпеки держави, посилення інноваційної активності за рахунок заходів конкурентної політики, спрямованих на обмеження і попередження монополістичної діяльності учасників страхового ринку й органів влади, виходячи з презумпції недоцільності активного державного втручання (що не означає повної заборони). Слабкою стороною стратегії є те, що її реалізація потребує значних зусиль влади. Мова йде про залучення широкого кола фахівців страхової справи та представників громадськості в органи контролю за діяльністю органів влади, підвищення відповідальності держслужбовців за ухвалені рішення.

Актуальними залишаються проблеми формування на основі застосування організаційно-економічних заходів (забезпечення функціонального призначення, цільової

спрямованості, адекватних оптимістичним економічним і соціальним станам об'єкта управління, раціоналізації взаємодії елементів) стратегії посткризового розвитку страхового ринку України. Для цього треба: виконати стратегічний аналіз впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ на посткризовий розвиток страхового ринку; сформувати механізм раціоналізації взаємодії технологічних елементів системи управління посткризовим розвитком страхового ринку; запропонувати методичні положення створення системи управління посткризовим розвитком страхового ринку; раціоналізувати відносини груп зовнішнього і внутрішнього впливу на функціонування системи управління посткризовим розвитком страхового ринку; розробити методичні положення визначення узагальнюючого рівня ефективності функціонування системи управління посткризовим розвитком страхового ринку.

Список використаних джерел

1. Підсумки діяльності страхових компаній за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/sk__2010.pdf.

2. Підсумки діяльності страхових компаній за I квартал 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/dpn/sk_I_kv__2011_.pdf.

3. Див. В. Плиса Інтеграція страхового ринку України у світовий страховий простір. / В. Плиса // Фінанси України. – 2002. – №7. – С. 94-103.; В. Плиса Стратегії розвитку та модернізації

страхового ринку України. / В. Плиса // Формування ринкової економіки в Україні: Збірник наукових праць. – 2002. – Вип.23 (Частина 2) – С. 214-224.; В. Й. Плиса Державне регулювання страхового ринку в економічній системі України. / В. Й. Плиса // Вісник соціально-економічних досліджень: Збірник наукових праць. Вип. 30 / Одеський державний економічний університет. – Одеса: ОДЕУ, 2008. – С. 324-332.

4. В. Полтерович Стратегія модернізації, інститути и коалиции. / В. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. – №4. – С. 20.

УДК 368

ПЕРЕВАГИ ТА РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ АУТСОРСИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

ADVANTAGES AND RISKS OF USING THE OUTSOURCING IN THE ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES

Наталія Володимирівна ТКАЧЕНКО

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

E-mail: tkachenko_n@list.ru

Natalia V. TKACHENKO

Doctor of Economics, Associate Professor, the Head of Finance Department,

Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. В статті розглянуто сутність, типи аутсорсингу та його значення в сучасному страховому бізнесі. На цій підставі визначено потенційні вигоди та ризики від впровадження аутсорсингу в діяльності страховиків.

Summary. The paper considers the nature, types of outsourcing and its importance in today's insurance business. On this basis, the potential benefits and risks of implementing outsourcing activities for insurers have been identified.

Ключові слова: аутсорсинг, ринок аутсорсингу, фондівий аутсорсинг, страхова компанія, бізнес-процес.

Key words: outsourcing, outsourcing market, outsourcing fund, insurance company, a business process.

Постановка проблеми. Прагнення успішно вести підприємницьку діяльність та підвищувати рівень конкурентноздатності змушують керівництво страхових компаній вишукувати та застосовувати нові форми управління бізнесом. Однією з таких форм став аутсорсинг. Його економічна сутність полягає в системі відносин, що виникають при делегуванні компанією-замовником, на основі довгострокових договорів, деяких видів діяльності своїх підрозділів спеціалізованим професійним фірмам. Страхові компанії в цьому сенсі не є винятком. Для них в останнє десятиріччя характерним явищем стає практика використання послуг сторонніх організацій, які мають у своєму розпорядженні

висококваліфікованих спеціалістів і експертів, яких не має компанія або професійний рівень яких недостатньо високий для виконання тих видів діяльності, які раніше вважалися виключною прерогативою саме компанії. Слід зазначити, що визначення поняття «аутсорсинг» ще міцно не устоялося. Р. Чампен і К. Ендрей вказують на те, що «цей термін використовується як парасолька для позначення різних напрямків ділової активності» [1, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням теорії та практики аутсорсингу присвячені праці таких вчених: М. Брілінга, О. Гаврилюк, Г. Кассіді, Д. Козлова, І. Орлової, Дж. Хейвуда та ін. Значна кількість наукових

праць зорієнтована на дослідження практики застосування аутсорсингу на промислових підприємствах, зокрема з правових та організаційних підходів; розробці напрямків застосування та впровадження аутсорсингу в діяльність підприємств, а також обґрунтування моделі ведення підприємницької діяльності, заснованої на використанні аутсорсингу. Разом з тим практично зовсім відсутні дослідження специфіки, особливостей та напрямків реалізації аутсорсингу саме в страховому бізнесі.

Метою статті є визначення та систематизація переваг від застосування аутсорсингу в діяльності страхових компаній, а також виявлення ризиків, які перешкоджають його використанню в стратегії страховиків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Практика аутсорсингу вперше фіксується на початку ХХ ст., коли деякі компанії на Заході, почали передавати ведення бухгалтерського обліку бухгалтерам, які мали приватну практику, та зовнішнім спеціалізованим компаніям. Однак серйозно до аутсорсингу, як до принципово нової стратегії управління, почали відноситися лише у 1960-х рр., а наукові засади аутсорсингу почали розроблятися лише у 1990-х рр., коли почали з'являтися перші наукові дослідження, метою яких було віднайдення оптимальної стратегії впровадження аутсорсингу, та детальне вивчення аспектів його застосування.

На світовому ринку лідерами у споживанні послуг аутсорсингу є США (частка світового ринку 36%), Західна Європа (29%) та Японія (13%) [2, с. 51]. На рисунку 1 наведено розподіл європейського ринку послуг аутсорсингу за галузями. Якщо на світовому ринку аутсорсинг – традиційний засіб підвищення ефективності роботи компаній, то для України він є порівняно новою моделлю ведення бізнесу, до якої багато замовників ставиться з обережністю [3, с. 149].

В сучасній економічній літературі існує багато визначень поняття «аутсорсинг». Так, наприклад, Г. Кассіді вважає «відмінною особливістю

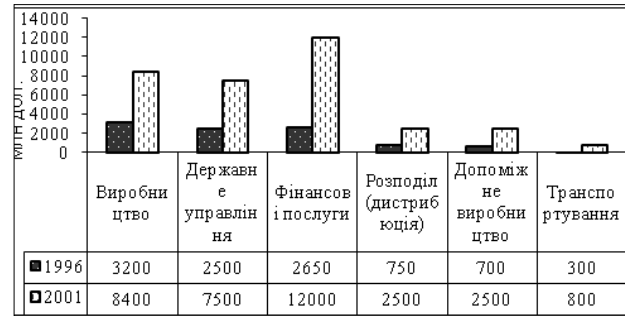

Рис. 1. Європейський ринок послуг аутсорсингу за галузями [4]

аутсорсингу передачу контракту на сторону», і вводить термін «contracting out» [5, с. 17]. Дж. Хейвуд визначає аутсорсинг як «переведення внутрішнього підрозділу (або підрозділів) підприємства та всіх пов'язаних з ним активів в організацію постачальника послуг, який пропонує надавати деяку послугу впродовж визначеного часу за обумовленою ціною» [6, с. 40]. За І. В. Орловою, аутсорсинг – це «передача стороннім фірмам певних функцій свого бізнесу (часто їх критично важливої, але не ключової частини) разом з відповідальністю за результат виконання цих процесів» [7]. Отже, важлива риса аутсорсингу полягає у передачі допоміжних або навіть деяких основних бізнес-процесів за межі компанії. Таким чином, в найбільш вживаному значенні під аутсорсингом розуміється процес виведення за межі компанії традиційних для неї (чи запланованих до самостійного виконання) функцій (найчастіше допоміжних) для покращення їх якості.

Основною класифікаційною ознакою типів аутсорсингу є його предмет. Виділяються такі типи аутсорсингу:

- виробничий аутсорсинг;
- аутсорсинг бізнес-процесів;
- аутсорсинг інформаційних технологій [8].

Стосовно страхових компаній актуальним нині є аутсорсинг бізнес-процесів, «у межах якого відбувається передача в управління сторонньому підряднику всього процесу ведення бізнесу або окремих його функцій» [3, с. 140].

Значення аутсорсингу в сучасному страховому бізнесі все більше зростає. Це зумовлено тим фактом, що в усьому світі спостерігається

зростання страхових активів, при чому вони зростають швидше, ніж зростає економіка в цілому. Показово, що характерною рисою європейського ринку управління страховими активами є широке розповсюдження інституційних фондів (на частку Великої Британії, Німеччини та Франції у перші роки третього тисячоліття припадало дві треті європейських страхових активів [2, с. 50]).

Для успішного управління активами та вигідного вкладання капіталу страховики, навіть ті, які мають досвід в інвестуванні, вважають більш розумним скористатися послугами компаній, які здійснюють зовнішнє управління активами, що може гарантувати отримання більшого прибутку на інвестований капітал і збереження рентабельності страхування.

На теперішній час ринок аутсорсингу значно зріс та нараховує велику кількість крупних учасників, включаючи банки, страховиків, та перестраховиків. Характерною рисою цих ринків є висока конкуренція та значна частка активів, які передаються страховиками в управління. В США частка страховиків, які управляють страховими активами за допомогою зовнішнього управління, поступово зростає. Американський страховий ринок відрізняється високим ступенем концентрації. Страховими активами в сумі 10 млрд дол. США володіють десять конкуруючих фірм, ще 11 – управляють активами від 5 до 10 млрд дол. США кожна [2, с. 51]. Частка п'яти найкрупніших управляючих компаній складає 40% усього ринку.

При цьому, «наосторону» безболісно передаються навіть такі базові для страхових компаній функції, як оцінка ризику та андеррайтинг, адміністрування полісів, управління збитками та інвестиціями. В принципі, з використанням можливостей Інтернету виникають можливості для «тотального аутсорсингу» [9, с. 59]. В цьому сенсі прикладом може бути нідерландська компанія Incas, яка активно працює в Німеччині. Ця компанія сконцентрувалася на виконанні лише

двох функцій: розробка продукту та управління електронними продажами в Інтернеті. Решта завдань покладені на спеціалізованих партнерів.

Актуальності на сьогодні набуває фондовий аутсорсинг. Наприклад, у Великій Британії інвестори при виборі об'єктів розміщення активів, для підвищення безпеки вибору, більшою мірою покладаються на раду зовнішніх консультантів та на зовнішніх керуючих активами [10, с. 10].

В країнах СНД та в Україні практика застосування аутсорсингу, в тому числі аутсорсингу бізнес-процесів, лише набирає обертів. Як правило, вітчизняні страхові компанії звертаються до фондових інструментів переважно через вимоги законодавства, та, при цьому, для формування бажаного портфеля цінних паперів нерідко залучаються професійні посередники. Той факт, що страхові компанії не є активними операторами на фондовому ринку України, має декілька пояснень. По-перше, основним недоліком вітчизняного фондового ринку є його недостатня ліквідність. По-друге, в Україні відчувається нестача оперативної інформації про діяльність емітентів цінних паперів, незважаючи на наявність у чинному законодавстві вимог щодо розкриття ними відомостей. По-третє, з точки зору достатньої номенклатури фондових інструментів слід відзначити нестачу цінних паперів з фіксованою дохідністю, які б забезпечувалися будь-якими активами вже на етапі емісії.

У розрізі фондових операцій страхові компанії скоріше виконують технічні вимоги з розміщення резервів. Прикладом такого підходу є інвестиційна політика компанії «Граве Україна», яка придбаває цінні папери лише для розміщення резервів, а саме: облігації внутрішньої державної позики, деноміновані в доларах США, та акції українських емітентів. На думку керівництва страховика, «облігації внутрішньої державної позики є найбільш вигідним цінним папером, а акції купуються лише з метою диверсифікації портфеля» [11, с. 24]. Керівництво страхової компанії «ТАС» також поки не розглядає цінні

папери як інструмент інвестицій, оскільки «ці операції мають дисциплінарний, а не інвестиційний характер, і пов'язані з виконанням вимог регулятора. При цьому портфель компанії має цінні папери наших фінансових інститутів» [11, с. 24].

Практика показує, що в сучасних умовах на фондовому ринку ефективно можуть працювати лише професійні компанії. Водночас для страхових компаній ця сфера є лише одним з напрямів інвестування капіталів і фінансових резервів. Нині українським страховикам здійснювати грамотну політику розміщення, придбаваючи необхідні фінансові активи, досить складно. Саме тому в цьому напрямі можна очікувати розвитку ринку аутсорсингу.

Слід зазначити, що деякі страхові компанії досить часто вдаються до аутсорсингу, укладаючи договори про співробітництво з інвестиційними компаніями, банками, торговцями цінними паперами. В окремих випадках вони створюють у власній структурі окремі напрями, завданням якого є здійснення інвестиційної політики або робота в цьому напрямі через материнські/корпоративні структури. Наприклад, свого часу в страховій компанії «ТАС» послугами фінансових посередників не користувалися, працюючи через банки ІФГ «ТАС». Купівля євробондів для «Граве Україна» здійснюється за кордоном при сприянні материнської компанії Grazer Wechselseitigen Versicherung AG, але що стосується придбання цінних паперів в Україні, то «Граве Україна» ситуативно обирає посередника, що, однак, відбувається вкрай рідко. В групі «Універсальна» для роботи на фондовому ринку створено окремі департаменти інвестиційної політики, який постійно підтримує контакти із п'ятьма-шістьма торговцями цінними паперами. Страхова компанія «Нова» працює з великою кількістю посередників, а саме з банками – «Фінанси і Кредит», «Індекс-банк» та ін., компаніями торговцями – «Сократ», «Конкорд-Капітал» та ін. Оскільки ця страхова компанія не має ліцензії

на здійснення угод з купівлі-продажу цінних паперів, вона для оформлення документів мусить звертатися до професійних посередників, навіть якщо знаходить необхідного їй продавця цінних паперів. Водночас, для страхової компанії «Континент» всі операції, пов'язані з купівлею-продажем цінних паперів, здійснює професійний торговець ТОВ «Фінансова компанія «Столичний капітал». Остання займається комплексним обслуговуванням страхової компанії: регулярно проводить моніторинг фондового ринку, підтримує зв'язок з емітентами, оперативно інформує про зміни на фондовому ринку як України, так і провідних світових фондових біржах.

У всьому світі страховим компаніям заборонено напряму інвестувати резерви в цінні папери. Вони інвестують їх, як правило, в пайові фонди, а вже компанії з управління активами, які є професійними гравцями, займаються розміщенням активів цих фондів. Однак для того, щоб така схема працювала, в Україні потрібні кардинальні зміни в законодавчій базі, яка регулює розміщення резервів.

Отже, з упевненістю можна передбачити, що в майбутньому попит страхових компаній на послуги аутсорсингу буде зростати та обумовлюватиметься певними причинами. По-перше, в умовах конкуренції зростатиме спеціалізація функцій співробітників компаній, які займаються інвестиційною діяльністю, що зокрема вже нині спостерігається в більшості країн Європи та США. Так в США особи, які управляють активами та отримують фіксований дохід від інвестування, мають у своєму розпорядженні спеціалістів, які займаються лише цінними паперами, наприклад, заставними, забезпеченими активами або цінними паперами забезпеченими заставними. Інші спеціалізуються на комерційних позиках під заставу нерухомості. Такий поділ праці, разом з новими фінансовими інструментами, підкреслює необхідність отримання кваліфікованої допомоги запрошених

спеціалістів. Та успішне регулювання активів і пасивів залежить не лише від компетентності запрошених спеціалістів, а й вимагає значних обсягів часу та великих зусиль, для того щоб відслідковувати часті зміни напрямів регулювання розміщення коштів та оперативно реагувати на зміни, які відбуваються на ринку. Саме тому, велика кількість страховиків, особливо невеликих або середніх, звертаються за сприянням у вирішенні своїх проблем до аутсорсерів страхових активів.

По-друге, страховики в Україні поки що не приділяють належної уваги питанням інвестиційної діяльності. Несприятливі обставини в інвестуванні, які викликаються зниженням курсу акцій, низькими розмірами ставок процента та значними сумами непогашення корпоративних облігацій, поглиблюють проблеми пов'язані з управлінням страховими активами. В подальшому для українських страховиків проблема управління активами безумовно стане однією з головних. Для її успішного вирішення вони муситимуть звертатися до послуг аутсорсерів. На сьогодні для того, щоб гарантувати отримання твердого прибутку на інвестиційний капітал, страхові компанії повинні забезпечувати диверсифікацію капіталу, тобто інвестувати його в різні види цінних паперів та контролювати операційний ризик, уникаючи здійснення некомпетентних операцій. Тому вже сьогодні для страховиків, які не спроможні забезпечити вказане вище власними силами існує необхідність у залученні спеціалістів ззовні.

На нашу думку, аутсорсинг має ряд переваг, до яких можна віднести:

- зниження собівартості операцій (різновидів робіт, послуг), які передаються аутсорсеру до виконання. Останній, як правило, виконує доручені йому функції за найнижчою ціною внаслідок спеціалізації у вузькій предметній галузі та завдяки ефекту масштабу, який досягається при виконанні однотипних операцій одночасно для значної кількості клієнтів;

- спрацьовує фактор зниження ризиків управління. Аутсорсер, обслуговуючи велику кількість клієнтів, нівелює ризики, несе відповідальність за строки та якість виконаних робіт та послуг, зацікавлений у якісному виконанні своїх зобов'язань;

- використання аутсорсингу дозволяє концентрувати увагу на основних цілях і завданнях страховика. Другорядні функції делегуються стороннім фірмам сфери професійних послуг, які спеціалізуються на їх виконанні;

- економляться витрати часу на пошук необхідного кваліфікованого персоналу та навчання нових кадрів, якщо досвідчені фахівці звільняються;

- стає доступним застосування новітніх технологій, оскільки компанії-аутсорсери постійно інвестують кошти в нові технології, методологію і навчання персоналу;

- компанія-замовник може покращити репутацію та підвищити вартість бренду в результаті більш якісного обслуговування її клієнтів сторонньою спеціалізованою компанією.

І, насамкінець, вважаємо за необхідне вказати на те, що аутсорсинг надає можливість працевлаштувати співробітників замовника, які раніше обслуговували виконання делегованої аутсорсеру функції та добре знають специфіку власної компанії. Крім того, аутсорсинг прямо сприяє посиленню концентрації внутрішньокорпоративної уваги на основних цілях компанії шляхом делегування другорядних функцій аутсорсерам. Концентрація на основних функціях дозволяє проводити оптимальний реінжиніринг, підвищувати ефективність роботи компанії за рахунок постійного покращення таких показників, як: вартість, якість, сервіс та витрати часу, що, в кінцевому підсумку, підвищує фінансову стійкість страхових компаній. При цьому, аутсорсинг може дозволити компанії скористатися ресурсами, доступ до яких в іншому випадку був би неможливим, наприклад, при розширенні географії діяльності або створенні

нової компанії.

Розглянувши переваги використання аутсорсингу не можна не вказати і на ризики, пов'язані з його застосуванням:

1) існує ризик зниження ефективності праці власного персоналу та втрати ним необхідних знань і досвіду реалізації функції, яка передається в аутсорсинг. У разі необхідності, відновлення якісних та часових показників виконання цієї функції буде проблематичним;

2) у випадку недобросовісності аутсорсера, виникнення форс-мажорних обставин або його банкрутства, можливі суттєві втрати, пов'язані з необхідністю терміново шукати нових партнерів або почати самостійно виконувати функції, які раніше були на аутсорсингу, за відсутності необхідних знань і досвіду через тривале користування послугами сторонніх спеціалістів замість навчання своїх;

3) при передачі на аутсорсинг відразу декількох важливих функцій виникає реальний ризик витоку інформації, тобто з'являється загроза інформаційній безпеці компанії, що обумовлює необхідність співробітництва лише з перевіреними організаціями з відмінною репутацією. Знизити цей ризик можна, замовивши аутсорсинг бізнес-процесів різним аутсорсерам, хоча такий підхід збільшує витрати. Крім того, велике значення має знаходження добросовісних партнерів і грамотне укладання з ними контрактів із фіксацією всіх необхідних умов;

4) втрата контролю над власними ресурсами, відсторонення керівництва від певної сфери діяльності компанії, внаслідок чого воно може почати приймати неадекватні рішення;

5) у разі підвищення цін на послуги, що надаються аутсорсерами, вартість функції, що передана на аутсорсинг, може перевищити її внутрішню собівартість, що обумовить неефективність використання такої концепції.

Окрім перерахованих недоліків, пов'язаних з використанням аутсорсингу, у випадку недобросовісності аутсорсера може

спостерігатися зниження якості основних послуг, які надаються страховиком. Зазначені проблеми особливо гостро постають в умовах нерозвинених ринків, де конкуренція ще недостатньо сильна, і аутсорсер, уклавши контракт, може підвищувати ціни, не турбуючись про якість наданої послуги чи виконаної роботи.

Висновки. Отже, зважаючи на вищенаведене, відзначимо, що аутсорсинг – є сучасною формою ділових відносин, пов'язаною з розвитком спільного підприємництва і кооперації, яка базується на довгострокових стратегічних рішеннях. Зміни в формах і методах (технології) управління страховими компаніями в Україні переслідують мету фундаментального переосмислення та радикальної трансформації бізнес-процесів для підвищення рівня конкурентоспроможності та фінансової стійкості страхових компаній. Одним з ефективних шляхів підвищення рівня конкурентноздатності українських страховиків може бути користування послугами кваліфікованих аутсорсерів.

Компанії, які функціонують без належної адаптації своєї системи управління до вимог сучасного ринку, не витримують умов конкуренції та припиняють діяльність. Тому, зміна управління та застосування нових технологій, спрямованих на посилення конкурентоспроможності, стають головним інструментом стратегії стійкого розвитку бізнесу в умовах глобалізації.

У зв'язку з цим аутсорсинг бізнес-процесів можна розглядати як один з напрямків оптимізації організаційної структури та діяльності страхової компанії в цілому. Аналітики Forrester прогнозували, що до 2008 року відбудеться зростання загального обсягу світового ринку аутсорсингу до 146 млрд дол. США (для порівняння у 2005 р. європейські компанії, які працюють у сфері фінансових послуг, витрачали на аутсорсинг бізнес-процесів більш ніж 12 млрд дол. США) [12, с. 49]. Водночас, прогнозувалося, що цей процес буде супроводжуватися поділом ринку на значну кількість сегментів і жорсткою спеціалізацією

компаній-аутсорсерів.

В останній час аутсорсинг стає стандартом на світовому ринку – «підприємства та організації, які не використовують аутсорсинг, розглядаються як неефективні і, відповідно, неконкурентноздатні» [12, с. 49].

Необхідно відзначити, що нині все більш пришвидшуються темпи розвитку такої сфери аутсорсингу як аутсорсинг інформаційних технологій. Це обумовлено як самим розвитком інформаційних технологій, так і відносною простотою перенесення одного і того ж рішення на різні компанії. Простий приклад ІТ-аутсорсингу – розробка, розміщення та підтримка web-сайту. Подібне завдання часто вирішується сторонніми компаніями, і фактично ніхто не вважає це аутсорсингом, хоча формально це так. Більш складні і, відповідно, дорогі рішення можуть включати в себе підтримку корпоративної мережі, автоматизацію інформаційного обміну між співробітниками, роботу з клієнтами.

Більша частина коштів, яку сьогодні вітчизняні компанії витрачають на аутсорсинг, припадає саме

на ІТ-аутсорсинг. Економити на інформаційних технологіях, використовуючи застарілі рішення, не просто не вигідно, а й небезпечно. В той же час, результати застосування ІТ-аутсорсингу, поки що, є не завжди вдалимими. За даними компанії Garter, 50% проектів із ІТ-аутсорсингу були визнані у 2003 р. невдалими, оскільки їх реалізація не принесла запланованих результатів.

В Україні, поки що, основним мотивом для співробітництва із компаніями-аутсорсерами залишається мінімізація витрат та вирішення проблем, пов'язаних з розвитком бізнесу. Зокрема, страхові компанії використовують аутсорсинг при оцінці збитку, коли аутсорсер-аварійний комісар (сюрвейєр) бере на себе вирішення проблем з врегулювання претензій. Поряд з цим, розвиток нових аутсорсингових технологій приносить не лише нові можливості, які полягають в оптимізації та економії витрат, але й ризики. З іншого боку, ці ж ризики відкривають нові ніші – об'єкти страхування, а розвиток страхової індустрії робить новий виток.

Список використаних джерел

1. Chapman R. B. Insourcing after the Outsourcing. MIS Survival Guide. American Management Association / R. B. Chapman, K. Andrade. – N.Y., 1998. – P. 1-34.

2. Новый тренд. Аутсорсинг // Страховой клуб. – 2006. – №7. – С. 48–57.

3. Гаврилюк О. В. Ідентифікація аутсорсингу / О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2006. – №10. – С. 139-153.

4. Outsourcing: Eine strategische Allianz besonderen Typs / Hrsg. von W. Koelner-Frast. Berlin: Erich Schmidt, 2000.

5. Cassidy G. Contracting Out. – Kingston: Ontario, 1994. – P. 12-42.

6. Хейвуд Дж. Б. Аутсорсинг : В поисках конкурентных преимуществ / Дж. Хейвуд. – М. : Вильямс, 2002. – 230 с.

7. Орлова И. В. Аутсорсинг в управлении

активами в страховании / И. В. Орлова // Финансы. – 2005. – №9. – С. 49–53.

8. Козлов Д. Аутсорсинг. Что? Как? Зачем? / Д. Козлов // Дистрибуция и логистика. – 2003. – №1. – С. 6–8.

9. Ямолдин А. П. Воздействие отдельных факторов на страхование в Германии / А. П. Ямолдин // Страховое дело. – 2003. – №6. – С. 52–59.

10. Хмиз О. В. Влияние кризисов формирующихся рынков на деятельность страховых компаний / О. В. Хмиз // Страховое дело. – 2005. – №10. – С. 9–14.

11. Фондовый аутсорсинг // Инвест-газета. – 2006. – №35. – С. 24–25.

12. Брилинг М. Г. Аутсорсинг – важный элемент управленческого консультирования / М.Г. Брилинг // Страховое дело. – 2006. – №2. – С. 49–50.

УДК 330.356+330.43

ВОЗДЕЙСТВИЕ ИНФЛЯЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ: ОПЫТ РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА

THE INFLATION IMPACT ON ECONOMIC GROWTH: THE EXPERIENCE OF REGRESSION ANALYSIS

Роберт Михайлович НИЖЕГОРОДЦЕВ*доктор экономических наук, заведующий лабораторией экономической динамики и управления инновациями Института проблем управления РАН (г. Москва)***Robert M. NIZHEGORODTSEV***Doctor of Economics, Head of Economic Dynamics and Innovations Control Laboratory, Institute of Control Sciences RAS (Moscow)***Нина Павловна ГОРИДЬКО***эксперт консалтинговой компании «Клевер Пойнт» (г. Москва)***Nina P. GORIDKO***Consulting company expert, «Clever Point» (Moscow)*

Аннотация. Статья посвящена регрессионному моделированию связи между темпами инфляции и темпами экономического роста по ряду стран с различной экономической динамикой. При помощи построенных моделей доказано, что для подавляющего большинства стран умеренная инфляция сопровождает экономический рост, тогда как более высокие темпы инфляции его тормозят.

Summary. The paper is devoted to regression modelling of relations between inflation and economic growth for series of countries with different economic dynamics. The obtained models prove the rampant fact that in most countries economic growth follows benign inflation, while higher inflation is able to brake it.

Ключевые слова: инфляция, экономический рост, регрессионные модели, экономическая динамика.

Key words: inflation, economic growth, regression models, economic dynamics.

В официальных документах и рекомендациях, представляемых правительствами и центральными банками стран мира, предполагается, что рост уровня цен обязательно сопряжён со снижением темпов экономического роста. Эти выводы основываются на ряде теоретических постулатов, а также на корреляционном анализе воздействия инфляции на экономический рост. Подобные

исследования проводились неоднократно, при этом выдвигались различные идеи относительно характера этой связи. К примеру, McCandless и Weber обнаружили отсутствие корреляции между этими показателями [1], Bruno и Easterly утверждали об отрицательном воздействии на экономический рост уровня инфляции, превышающего 40% в год [2], исследования Barro

подтвердили этот вывод для стран с уровнем инфляции выше 20% [3]. Эта зависимость, как правило, подтверждалась графиками с линейными трендами за десятки лет по различным странам мира.

Несомненно, значительный уровень инфляции, как правило, приводит к снижению темпов роста ВВП. Новуказанных исследованиях не было намёка на соотношение рассматриваемых показателей при темпах инфляции, не превышающих 20%. Исходя из того факта, что кривая совокупного предложения все же монотонно растет, следовало бы ожидать, что при некоторых, не слишком больших, значениях темпов инфляции она сопровождается экономический подъем, хотя и не является его причиной [4, 5].

С использованием регрессионного анализа данных нами промоделирована зависимость годового темпа прироста ВВП (GDP growth, %) от показателя инфляции, выраженного годовым дефлятором ВВП (GDP deflator, %). Информационной базой исследования стали показатели более чем 30 стран, представленные на сайте Всемирного банка [6], причём экономика большинства из этих стран является достаточно стабильной в ценовом отношении. В результате обобщения полученных моделей мы пришли к выводу, что зависимость темпов роста ВВП от инфляции является квадратичной (рис. 1).

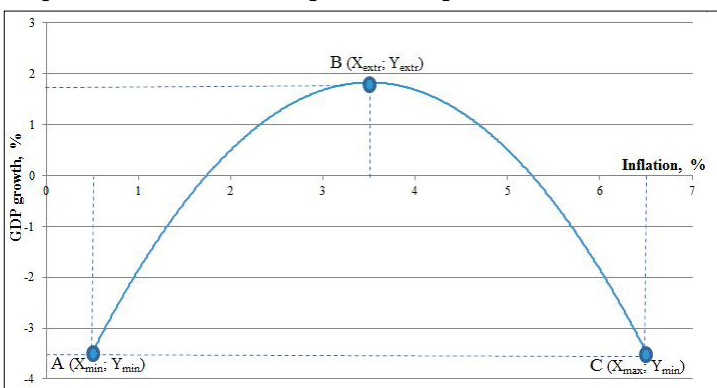

Рис. 1. Квадратичная аппроксимация взаимосвязи темпов экономического роста ВВП и инфляции

Исходя из приведенного графика можно заметить, что инфляция, значения которой

находятся в промежутке $[X_{\min}; X_{\text{extr}}]$ способствует экономическому росту, а значения инфляции в интервале $[X_{\text{extr}}; X_{\min}]$ снижают его темпы. Т.е. точка $B(X_{\text{extr}}; Y_{\text{extr}})$ является своеобразной точкой бифуркации и её координаты можно легко вычислить, найдя экстремум соответствующей квадратичной функции.

Фактически графики, построенные для разных стран за 2001-2010 гг., имеют разные интерпретации представленного тренда, смещаемые как по горизонтали, так и по вертикали. Также наблюдаемые значения могут быть сконцентрированы в большей степени на одной части тренда (восходящей или нисходящей). При этом для отдельных стран модели построены без свободного и/или без линейного члена, которые исключаются вследствие их незначимости. Но, тем не менее, большинство моделей являются адекватными и значимо описывают соответствующую зависимость.

Классические примеры квадратичных функций получены по развитым странам. Например, для Дании зависимость темпов прироста ВВП от годового уровня инфляции в 2001-2010 гг. имеет вид:

$$Y = -1,522X^2 + 7,833X - 8,09. \quad (1)$$

Характеристики этой функции представлены в таблице 1 и описывают её как адекватную: $R^2=0,849$, F-критерий значим и коэффициенты регрессии значимы на уровне значимости 1%.

Экстремум данной функции соответствует точке (2,574; 1,99) и означает, что инфляция в 2,574% для Дании является критичной, при её превышении темпы экономического роста в исследуемом периоде замедлялись.

Для Канады квадратичная зависимость за тот же период представляется функцией:

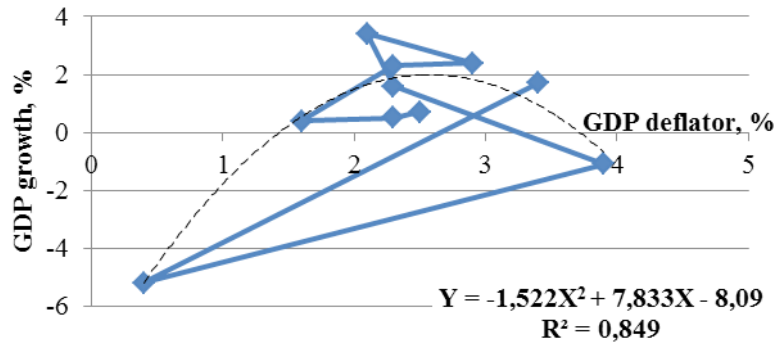
$$Y = -0,385X^2 + 1,554X + 1,42. \quad (2)$$

Она также имеет довольно высокие объясняющие характеристики: $R^2=0,914$, F-критерий значим и коэффициенты регрессии

Таблиця 1

Эконометрические характеристики квадратичной модели зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции для Дании, 2001–2010 гг.

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,921623
R-квадрат	0,849388
Нормированный R-квадрат	0,806356
Стандартная ошибка	1,065055
Наблюдения	10

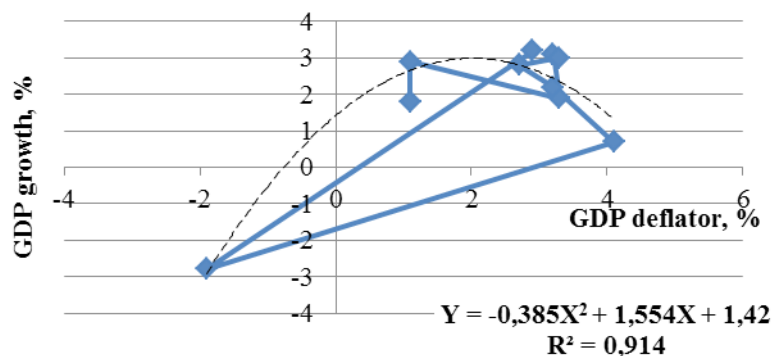
<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	2	44,7806	22,3903	19,7386	0,0013
Остаток	7	7,9404	1,1343		
Итого	9	52,7210			

<i>Стандартная</i>				
	<i>Коэффициенты</i>	<i>ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>
Y-пересечение	-8,09015	1,44420	-5,601822	0,000814
X	7,83317	1,29158	6,064786	0,000508
X ²	-1,52172	0,28503	-5,338786	0,001077

Таблиця 2

Эконометрические характеристики квадратичной модели зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции для Канады, 2001–2010 гг.

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,955883
R-квадрат	0,913712
Нормированный R-квадрат	0,889059
Стандартная ошибка	0,605841
Наблюдения	10

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	2	27,2067	13,6033	37,0620	0,00019
Остаток	7	2,5693	0,3670		
Итого	9	29,776			

<i>Стандартная</i>				
	<i>Коэффициенты</i>	<i>ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>
Y-пересечение	1,41956	0,38404	3,696367	0,007692
X	1,55367	0,18314	8,530114	6,0E-05
X ²	-0,38527	0,06539	-5,89161	0,000605

значимы на уровне значимости 1% (см. таблицу 2).

Для этой страны инфляция, не превышающая 2,016% в год, способствует увеличению темпов экономического роста. При этом, согласно найденным координатам точки экстремума, максимальные темпы роста за исследуемый период составляют 2,985% в год.

Функция, полученная за 2001-2010 гг. для России, имеет вид:

$$Y = -0,067X^2 + 2,223X - 11,71. \quad (3)$$

В целом она адекватна и адекватно описывает исходные данные: $R^2=0,899$, F-критерий значим, к тому же все коэффициенты регрессии значимы на уровне значимости 1%, что подтверждается приведенными в таблице 3 характеристиками.

Найденная точка экстремума с координатами (16,646; 6,796) указывает на то, что для России критичный уровень инфляции по сравнению с описанными ранее странами гораздо выше – 16,646% в год. Если рост цен за год не достигал этого уровня, темп роста ВВП увеличивался.

В то же время квадратичный тренд для США, построенный с использованием данных за 2001-2010 гг., представляет собой параболу с ветвями, направленными вверх (рис. 2). Это может означать, что в экономике США за рассматриваемый период, напротив, умеренная инфляция тормозила экономический рост, а высокие темпы инфляции, способствуя разогреву совокупного спроса, сопровождали экономический подъем.

Квадратичная функция зависимости темпов экономического роста в США от годового уровня инфляции такова:

$$Y = 1,591X^2 - 6,12X + 6,362. \quad (4)$$

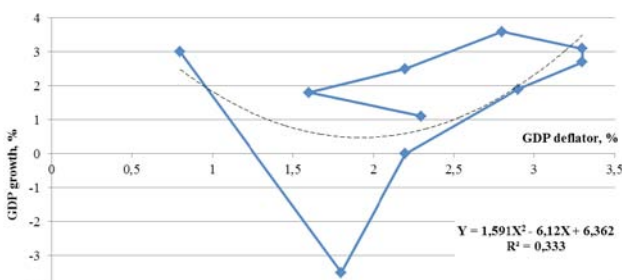

Рис. 2. Зависимость темпов экономического роста от уровня инфляции в США, 2001–2010 гг.

Но для этой функции $R^2=0,333$, F-критерий не значим на уровне значимости 10 % и коэффициенты регрессии также оказались незначимыми. Последовательно исключая из модели (4) наименее значимые регрессоры – свободный и линейный члены – мы получили следующую модель:

$$Y = 0,261X^2. \quad (5)$$

Изменение темпов экономического роста, согласно R^2 , лишь на 48% объясняется вариацией уровня инфляции, но, тем не менее, модель адекватно описывает исходные данные и коэффициент регрессии в ней значим на уровне значимости 5% (см. таблицу 4).

В соответствии с моделью (5) можем говорить о перемещении точки экстремума в начало координат, т.е. если бы годового роста цен в текущем периоде в стране не наблюдалось, темпы роста ВВП в соответствующем году должны были бы равняться нулю. В любом другом случае рост инфляции увеличивает темпы роста ВВП.

Для некоторых стран более высокие объясняющие характеристики имеют не квадратичные, а линейные модели. Мы считаем, что в исследуемом периоде часть из этих стран (Чили, Китай, Ирландия) имеет наблюдаемые показатели, лежащие целиком на восходящей ветви параболы, изображённой на рис. 1 (это соответствует отрезку АВ соответствующей кривой). График подобной зависимости для Чили за 2001-2010 гг. изображён на рис. 3.

Линейная функция, построенная для этой страны за исследуемый период, имеет вид:

$$Y = 0,267X + 2,02. \quad (6)$$

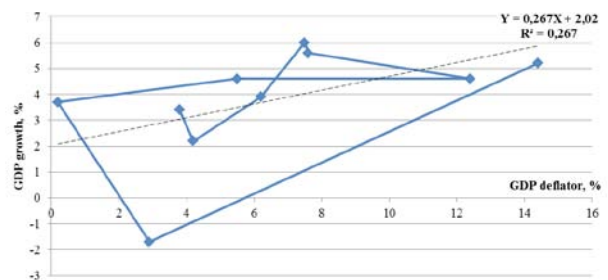

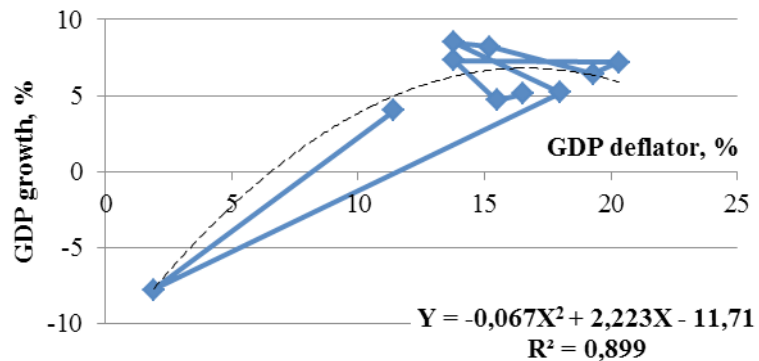
Рис. 3. Зависимость темпов экономического роста от уровня инфляции в Чили, 2001-2010 гг.

Таблиця 3

Эконометрические характеристики квадратичной модели зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции для России, 2001–2010 гг.

Регрессионная статистика

Множественный R	0,948004
R-квадрат	0,898712
Нормированный	0,869773
R-квадрат	
Стандартная	1,698670
ошибка	
Наблюдения	10

Дисперсионный анализ

	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	2	179,2176	89,6088	31,05508	0,00033
Остаток	7	20,1984	2,8855		
Итого	9	199,416			

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение
Y-пересечение	-11,7099	2,2352	-5,2389	0,001201
X	2,2234	0,4003	5,5542	0,000856
X ²	-0,0668	0,0175	-3,8254	0,006497

Таблиця 4

Эконометрические характеристики квадратичной модели без свободного и линейного членов зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции для США, 2001–2010 гг.

Регрессионная статистика

Множественный R	0,693207
R-квадрат	0,480536
Нормированный	0,369425
R-квадрат	
Стандартная	1,943173
ошибка	
Наблюдения	10

Дисперсионный анализ

	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	1	31,4367	31,4367	8,3256	0,02034
Остаток	9	33,9833	3,7759		
Итого	10	65,42			

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение
Y-пересечение				
X ²	0,26095	0,09044	2,885405	0,018019

Она является неадекватной: R²=0,267, F-критерий не значим на уровне значимости 10% и коэффициенты регрессии также не значимы. После исключения из модели свободного члена мы получили такую зависимость:

$$Y = 0,491X. \quad (7)$$

Модель (7) имеет значительно более качественные объясняющие характеристики, они

представлены в таблице 5: R²=0,762, F-критерий значим и коэффициент регрессии значим на уровне значимости 1%.

Модель (7) указывает на то, что увеличение инфляции на 1% приводило к росту ВВП на 0,49% в среднем за год в течение исследуемого периода.

Также по ряду стран нами получены линейные модели, соответствующие отрезку ВС

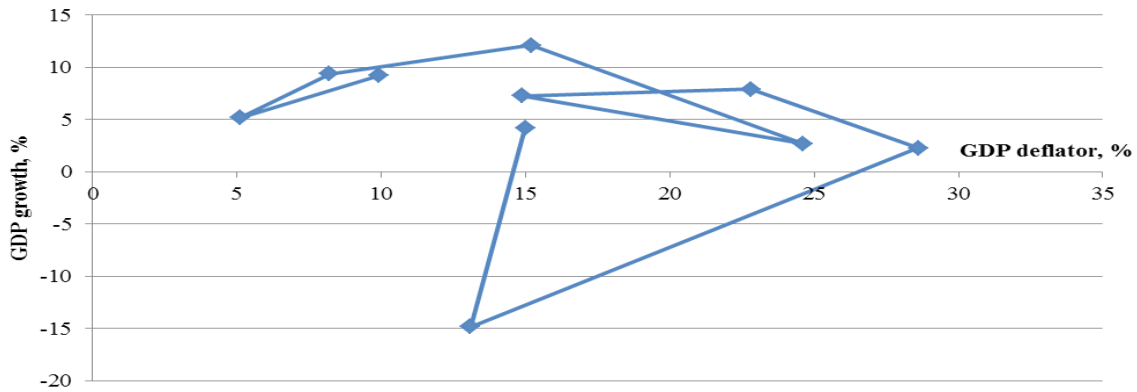

Рис. 4. Зависимость темпов экономического роста от уровня инфляции в Украине, 2001–2010 гг.

параболы, и они отражают снижение темпов роста ВВП или падение его абсолютных значений при одновременном росте инфляции в разных странах в период рецессии конца 90-х гг., к тому же это характерно для периодов гиперинфляции. К примеру, для Украины 1994-2003 гг. линейная убывающая регрессия имеет вид:

$$Y = -0,025X. \quad (8)$$

Эта функция значима по всем параметрам и объясняет изменение темпов роста ВВП вариацией инфляции на 67,2%. Как видно из модели, в среднем за рассматриваемый период рост инфляции на 1% в год приводил к снижению темпов роста ВВП на 0,025%.

Графическое изображение соответствующей зависимости в современной экономике Украины (2001-2010 гг.) представлено на рис. 4. Корреляция между динамическими рядами исследуемых параметров оказалась минимальной.

Для этого периода нам не удалось получить адекватной значимой функции: для линейной зависимости коэффициент детерминации составил 0,009, для квадратичной – 0,01.

В то же время, график зависимости темпов роста ВВП от роста цен в предкризисный период хорошо аппроксимируется квадратичным трендом (рис. 5).

При этом нами получена функция:

$$Y = -0,058X^2 + 1,629X - 1,171. \quad (8)$$

Она является адекватной, так как $R^2=0,659$, но F-критерий для неё незначим на уровне 10%. Коэффициенты регрессии при линейном и квадратичном члене значимы, а при свободном – незначим на уровне значимости 10%. В связи с этим мы исключили из модели свободный член,

вследствие чего получили функцию:

$$Y = -0,052X^2 + 1,457X. \quad (9)$$

Модель (9) адекватна и значима по всем параметрам: $R^2=0,959$, F-критерий значим и коэффициенты при регрессорах значимы на уровне значимости 1% (таблица 6).

По формуле (9) мы определили точку экстремума, которая в период с 2001 по 2007 гг. для Украины имела координаты (13,912; 10,135). Таким образом, в этот период инфляция, не превышающая 13,912% в год, способствовала экономическому росту, а выше этого предела – снижала его темпы. Максимально возможные согласно полученному тренду темпы экономического роста составляли 10,135%.

Следовательно, представление зависимости темпов экономического роста страны от уровня инфляции в виде квадратичной функции позволяет не только качественно аппроксимировать реальные данные, но и определить для большинства стран предельно допустимый уровень инфляции, не превышая которого, можно поддерживать устойчивое возрастание темпов роста ВВП.

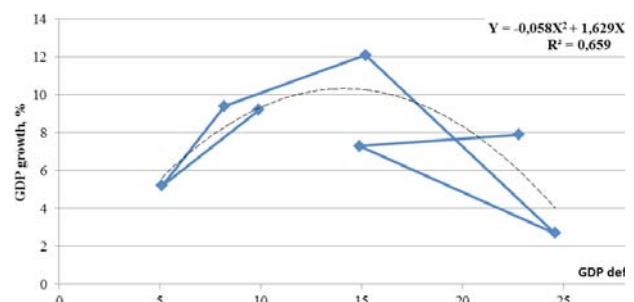

Рис. 5. Зависимость темпов экономического роста от уровня инфляции в Украине, 2001–2007 гг.

Таблиця 5

**Эконометрические характеристики линейной модели
зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции без свободного члена
для Чили, 2001–2010 гг.**

<i>Регрессионная статистика</i>					
Множественный R	0,872889				
R-квадрат	0,761936				
Нормированный R-квадрат	0,650825				
Стандартная ошибка	2,211596				
Наблюдения	10				
<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	140,8896	140,8896	28,8095	0,00067
Остаток	9	44,02042	4,891158		
Итого	10	184,91			
<i>Стандартная</i>					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	
Y-пересечение					
X	0,49102	0,09149	5,367	0,000452	

Таблиця 6

**Эконометрические характеристики квадратичной модели
зависимости темпов экономического роста от уровня инфляции без свободного члена
для Украины, 2001–2007 гг.**

<i>Регрессионная статистика</i>					
Множественный R	0,979120				
R-квадрат	0,958676				
Нормированный R-квадрат	0,750411				
Стандартная ошибка	1,969728				
Наблюдения	7				
<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	2	450,0409	225,0204	57,99755	0,00111
Остаток	5	19,3991	3,8798		
Итого	7	469,44			
<i>Стандартная</i>					
	<i>Коэффициенты</i>	<i>ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	
Y-пересечение					
X	1,4571	0,1765	8,2573	0,000425	
X ²	-0,0524	0,0085	-6,12634	0,001682	

Список используемой литературы

1. McCandless G. T. Jr., Weber W. E. Some Monetary Facts // Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review, 1995. Vol. 19. No. 3. Summer 1995. P. 2–11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minneapolisfed.org/research/QR/QR1931.pdf>. (Англ.).
2. Bruno M., Easterly W. Inflation Crises and Long-Run Growth: NBER Working Papers 5209. – National Bureau of Economic Research, Inc, 1995. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nber.org/papers/w5209>. (Англ.).
3. Barro R. J., Sala-i-Martin X. Economic Growth. Cambridge MA: MIT Press, 1995. – 672 p. (Англ.).
4. Нижегородцев Р. М. Проблемы управления инфляцией: современные подходы // Проблемы управления, 2006. № 6. – С. 25-30.
5. Нижегородцев Р. М. Современная инфляция: формы, факторы, последствия и пути преодоления. Гомель: Центр исследования институтов рынка, 2007. — 51 с.
6. Мировой банк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/> (Англ.).

УДК 330.46; 519.86

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РЕКУРЕНТНИХ ДІАГРАМ І РЕКУРЕНТНОГО КІЛЬКІСНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВИХ ЧАСОВИХ РЯДІВ

FEATURES OF RECURRENT PLOTS AND RECURRENCE QUANTIFICATION ANALYSIS APPLICATION FOR RESEARCH OF FINANCIAL TIME SERIES

Олександр Варфоломійович ПІСКУН

к. т. н., доцент, ст. викладач кафедри

вищої математики та інформаційних технологій,

Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (м. Київ)

piskun@ukr.net

Oleksandr V. PISKUN

Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of Mathematics and Information Technology Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті досліджено теорію та методи рекурентного аналізу. Визначені оптимальні значення вхідних параметрів та відповідні міри для аналізу фінансових часових рядів із метою побудови інструменту моніторингу ринків.

Summary. In article the theory and methods of the recurrence analysis are considered. Optimum values of input parameters and corresponding measures for the analysis of financial time series with the purpose of tool monitoring construction of the markets are defined.

Ключові слова: *рекурентна діаграма, рекурентний кількісний аналіз, розмірність вкладень, затримка часу, фінансовий часовий ряд.*

Key words: *recurrence plot, recurrence quantification analysis, embedding dimension, time delay, financial time series.*

Постановка проблеми. Світова фінансова криза 2007-2010 років показала неспроможність більшості традиційних аналітичних методів аналізу фінансових ринків адекватно їх описувати. За своєю суттю ці підходи не були призначені для моделювання швидких змін, непередбачуваних стрибків і складних взаємодій окремих складових сучасного світового ринкового процесу. Останнім часом все більше уваги надають дослідженню фінансових часових рядів методами нелінійної

динаміки. Одними із таких методів є рекурентні діаграми та рекурентний кількісний аналіз, які не є критичними до довжини, стаціонарності часових рядів і працюють з будь-яким розподілом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Рекурентні діаграми та рекурентний кількісний аналіз вже досить широко застосовують в економіці. Наприклад, М. МакКінзі [1], А. Антоніо та К. Ворлов [2], К. Гілмор [3], Дж. Збілут [4] використовували ці методи для виявлення

природи поведінки фінансового ринку. Ф. Строззі [5, 6] застосував рекурентний кількісний аналіз для оцінки волатильності та корельованості валютних пар. А. Фабретті та М. Ауслус [7] – для визначення критичних режимів на фінансових ринках. Дж. Бастос та Дж. Кайдо [8] досліджували взаємозалежності між фондовими ринками, а також між їхньою поведінкою під час критичних подій.

Разом з тим, такого роду методи аналізу даних не можуть бути шаблонно застосовані до комплексних неприродних систем, як, наприклад, фінансові ринки.

Метою статті є визначення оптимальних значень вхідних параметрів та відповідних мір для аналізу фінансових часових рядів з метою побудови інструменту моніторингу ринків.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Формально, динамічна система вводиться фазовим простором, часом та законом еволюції у часі. Елементи фазового простору відображають можливі стани системи. Стан такої системи у фіксований час t може бути описаний d параметрами, які формують вектор у d -мірному фазовому просторі системи [9]:

$$\vec{x}(t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_d(t))^T$$

В загальному випадку, закон еволюції у часі – це правило, що дозволяє визначити стан системи у кожний момент часу t за допомогою її попередніх станів. Для неперервних систем еволюцію у часі описують диференційними рівняннями:

$$\dot{\vec{x}}(t) = \frac{d\vec{x}(t)}{dt} = \vec{F}(\vec{x}(t))$$

$$F : \mathfrak{R}^d \rightarrow \mathfrak{R}^d.$$

Вектори $\vec{x}(t)$ визначають траєкторію у фазовому просторі.

На практиці далеко не всі компоненти, що потрібні для побудови вектору стану, є відомими. Часто маємо дискретну оцінку лише одного компоненту. Це дає скалярний дискретний часовий ряд:

$$u_i = u(i\Delta t),$$

де $i = 1, \dots, N$; Δt – дискретна норма вибірки. У

цьому випадку необхідно провести реконструкцію фазового простору. Для цього найчастіше використовують метод часової затримки [10]:

$$\hat{\vec{x}}_i = (u_i, u_{i+\tau}, \dots, u_{i+(m-1)\tau})^T$$

де m – розмірність вкладення, τ – затримка часу. Якщо $m \geq 2d+1$, де d є кореляційною розмірністю атрактора, то за теоремою Такенса гарантується збереження топологічних структур оригінальної траєкторії [11].

Для аналізу часових рядів необхідно правильно підібрати вхідні параметри – розмірність вкладень m та затримку τ . У літературі наводять різні підходи для оцінки найменшої достатньої розмірності (наприклад, алгоритм помилкових найближчих точок FNN) та затримки (наприклад, автокореляційна функція або функція взаємної інформації) [12].

У 1987 році Дж.-Р. Екман та співавтори [13] на основі теорії рекурентності запропонували інструмент для відображення поведінки системи у m -мірному фазовому просторі, що дістав назву рекурентна діаграма (RP). M -мірна фазова траєкторія станів системи $\vec{x}(t)$ завдовжки N відображається на двовимірну квадратну двійкову матрицю розміром $N \times N$, в якій 1 (чорна точка) відповідає повторенню стану при деякому часі i в деякий інший час j , а обидві координатні осі є осями часу:

$$R_{i,j}^{m,\varepsilon_i} = \Theta(\varepsilon_i - \|\vec{x}_i - \vec{x}_j\|) \quad \vec{x} \in \mathfrak{R}^m, i, j = 1, \dots, N$$

де N – кількість досліджуваних станів x_i ; ε_i – розмір околиці точки $\vec{x}$ у момент i ; $\|\cdot\|$ – норма та $\Theta(\cdot)$ – функція Хевісайда (рис. 1).

Аналіз рекурентних діаграм дає змогу виявити дрібномасштабні структури – текстуру, яка складається з таких елементів [9]:

- ізольовані, окремо розташовані рекурентні точки з'являються в тому разі, коли відповідні стани рідкісні або нестійкі в часі, або викликані високою турбулентністю;

- діагональні лінії $R_{i+k, j+k} = 1$ (при $k = 1, \dots, l$, де l – довжина діагональної лінії) з'являються у разі, коли сегмент траєкторії пролягає практично

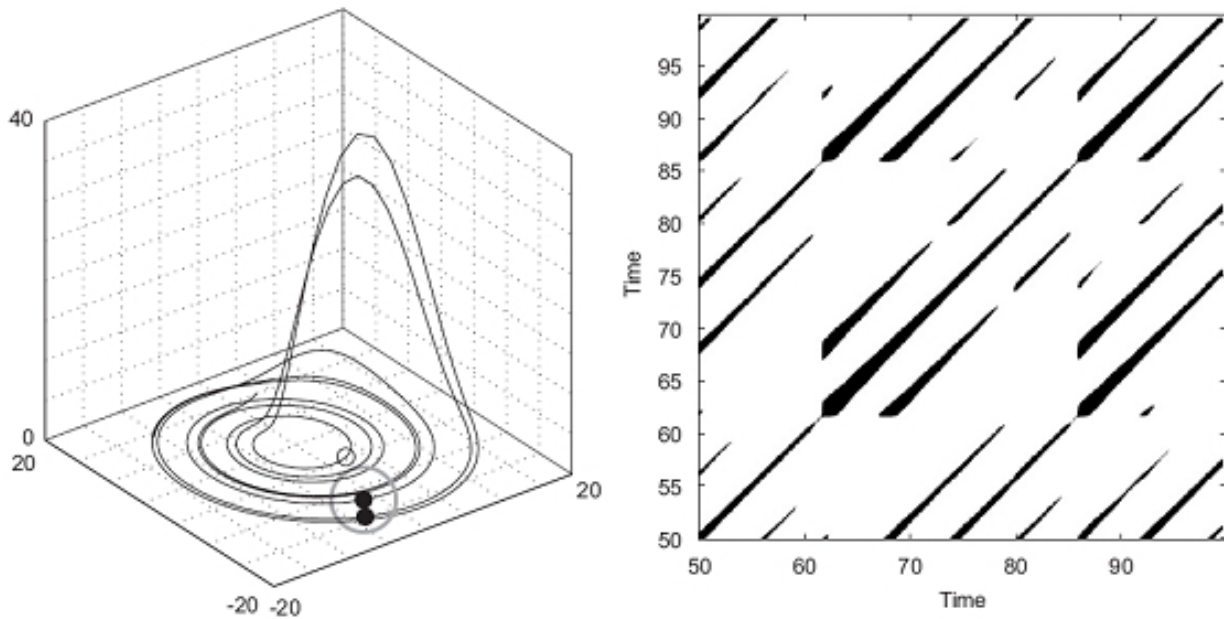

Рис. 1. Сегмент траєкторії системи Рьюслера та відповідна рекурентна діаграма [9]

паралельно іншому сегменту, тобто траєкторія проходить у колі радіуса ϵ впродовж іншого сегмента. Довжина таких ліній визначається часом, протягом якого сегменти траєкторії залишаються паралельними;

- вертикальні (горизонтальні) лінії $R_{i,j+k} = 1$ (при $k = 1, \dots, u$, де u – довжина вертикальної або горизонтальної лінії) виділяють проміжки часу, протягом яких стан системи не змінюється або змінюється досить повільно.

Дж. Збілут, Ч. Вебер [14, 15], Дж. Гао [16] та Н. Марван [17] розробили низку кількісних мір, що розраховують на основі текстур у діаграмі.

Міри, що обчислюють на базі рекурентних точок:

- коефіцієнт самоподібності (RR) – оцінює густину рекурентних точок у діаграмі.

Міри, що обчислюють на основі діагональних ліній:

- детермінізм (DET) – частка рекурентних точок у діагональних лініях та усіх рекурентних точок. Оцінює рівень детермінованості системи;

- дивергенція (DIV) – зворотна величина максимальної довжини діагональної лінії. Показує рівень розходження сегментів траєкторії у фазовому просторі;

- ентропія (ENTR) – частотний розподіл

рекурентних точок у діагональних лініях. Відображає рівень складності системи;

- тренд (TREND) – лінійний коефіцієнт зниження густини рекурентних точок діагоналей. Характеризує нестационарність процесу.

Міри, що обчислюють на основі вертикальних (горизонтальних) ліній:

- час завмирання 1 (T1) – час між рекурентними точками у стовпчиках. Показує частоту рекурентності системи для кожного її стану;

- час завмирання 2 (T2) – час між початковими точками вертикальних ліній у стовпчиках. Розраховує частоту рекурентності системи до попередніх станів за винятком тангенціального руху;

- ламінарність (LAM) – частка рекурентних точок у вертикальних лініях та усіх рекурентних точок. Відображає рівень ламінарності (турбулентності) системи;

- час завмирання (TT) – частка рекурентних точок у вертикальних лініях та кількості вертикальних ліній. Визначає середню тривалість періодів ламінарної поведінки системи.

Зазначені міри сформували рекурентний кількісний аналіз (RQA).

Одним із суттєвих аспектів застосування RQA є

визначення оптимальних параметрів: розмірність m , затримка часу t та пороговий радіус ϵ [9, 12, 17-19]. Вхідні параметри підібрати відповідно до часового ряду та завдання [20]. Більш того, пропонують проводити тестування чутливості результатів при варіюванні значень параметрів.

У нашому випадку проводимо аналіз фінансових часових рядів з метою побудови інструменту моніторингу ринків. Тому необхідно визначити оптимальні параметри для такого роду досліджень. За контрольний ряд даних візьмемо значення котирувань фондового індексу S&P500 з 09.08.1999 по 11.07.2011 р. Такий період обрано не випадково. Справа у тому, що він включає в себе різні періоди функціонування ринку, зокрема і кризу.

Визначимо t та m . Для цього використаємо програмний пакет VRA [22]. За допомогою функції взаємної інформації визначаємо значення параметра t . На основі отриманого значення затримки часу, методом хибних найближчих точок (FNN) розраховуємо розмірність вкладень m (рис. 2).

У результаті розрахунків отримаємо такі значення вхідних параметрів: $t = 23$, $m = 20$. Для фінансового часового ряду розрахувати адекватні міри RQA з такими параметрами неможливо. Фінансові ринки є неприродними системами. Більш того, вони не тільки штучні, а й мають досить високий відсоток людського фактору. Тому

розраховані за стандартними методами вхідні параметри для них не підходять. Проаналізуємо чутливість поведінки міри LAM до різних значень вхідних параметрів. Дослідимо ряд котирувань фондового індексу S&P500 з 09.08.1999 по 11.07.2011 р. довжиною 3000 значень. За базові беремо такі значення вхідних параметрів: $t = 1$, $m = 1$, $\epsilon = 0,1$.

Розмір вікна для розрахунку мір у динаміці вибрано таким чином, щоб елімінувати стохастичну поведінку міри LAM, але й не знижувати її швидкість реагування на зміни стану ринку. Він становить 250 для рядів довжиною більше 1000 значень.

Проаналізуємо залежність поведінки міри LAM від значення розмірності вкладення m (рис. 3). Раніше було показано здатність LAM виявляти різні періоди функціонування ринку [22]. Рис. 3 є ще одним прикладом цієї властивості.

Вищі рівні розмірності m знижують значення LAM та роблять період з $x = 2010$ по $x = 3000$ важко зрозумілим для інтерпретації. При $m = 1$ маємо чітке гладке падіння LAM (з $x = 2010$ по 2460), що вказує на кризовий період; та підвищення LAM (з $x = 2461$ по 3000), що вказує на період релаксації. Інші значення m спотворюють цю динаміку ламінарності, тому оптимальним значенням розмірності вкладень $m \in 1$.

Розглянемо, як змінюється вигляд ламінарності з варіюванням порогового радіусу ϵ (рис. 4).

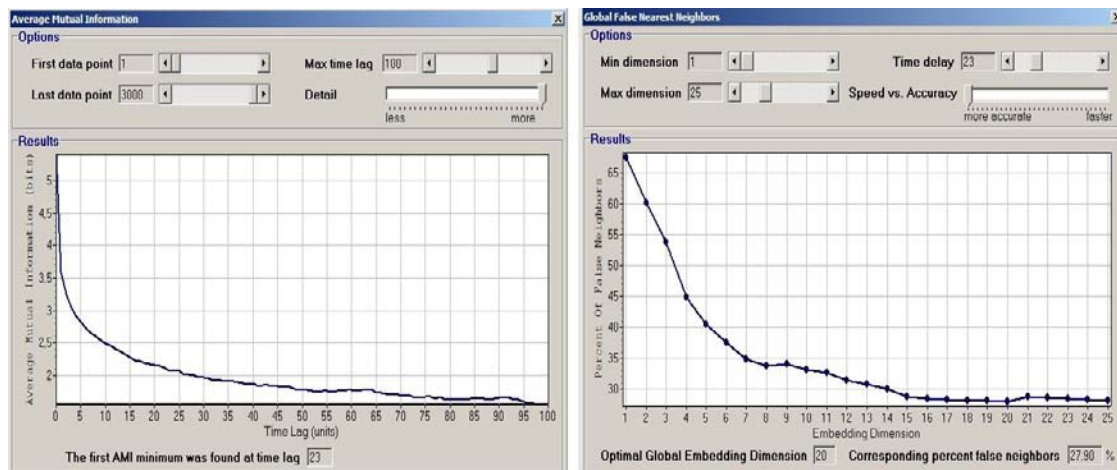

Рис. 2. Визначення оптимальних значень затримки часу t та розмірності вкладень m

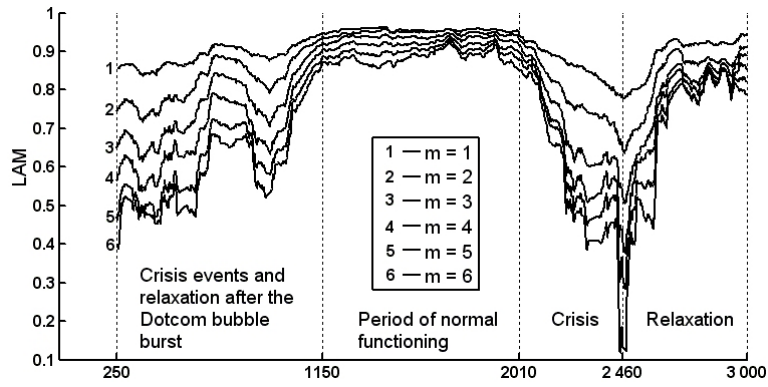

Рис. 3. Міри LAM, розраховані при різних значеннях розмірності вкладень

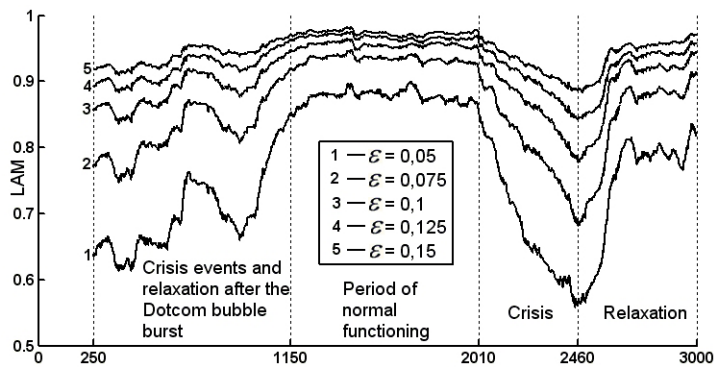

Рис. 4. Міри LAM, розраховані при різних значеннях порогового радіусу

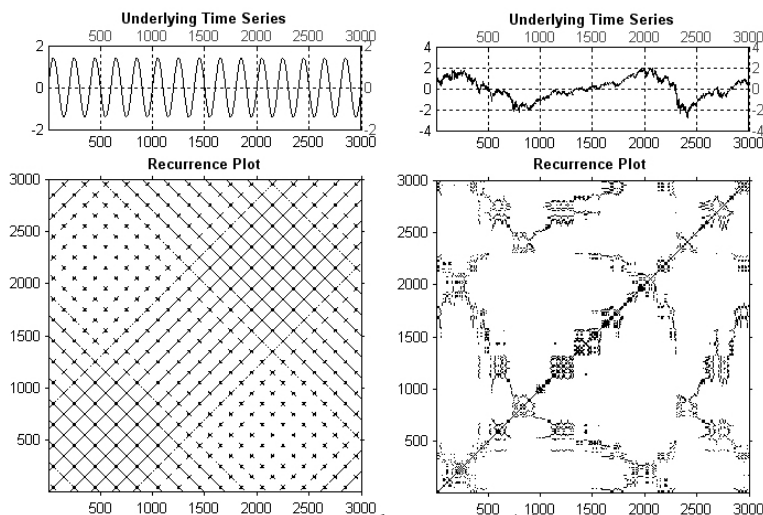

Рис. 5. Рекурентні діаграми функції $\sin(x)$ та індексу S&P500 з 09.08.1999 по 11.07.2011 р. відповідно

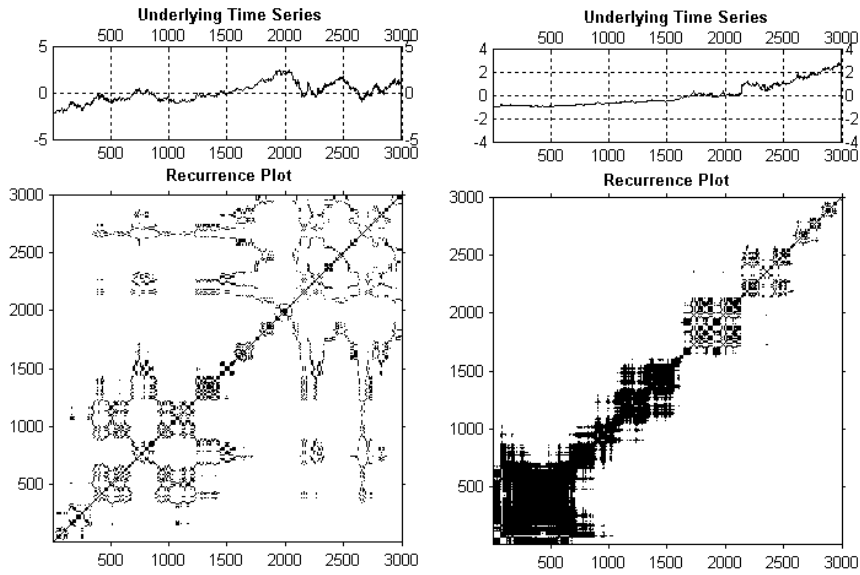

Рис. 6. Рекурентні діаграми валютної пари eur/usd з 19.12.2002 по 11.07.2011 р. та золота з 10.08.1999 по 29.07.2011 р. відповідно

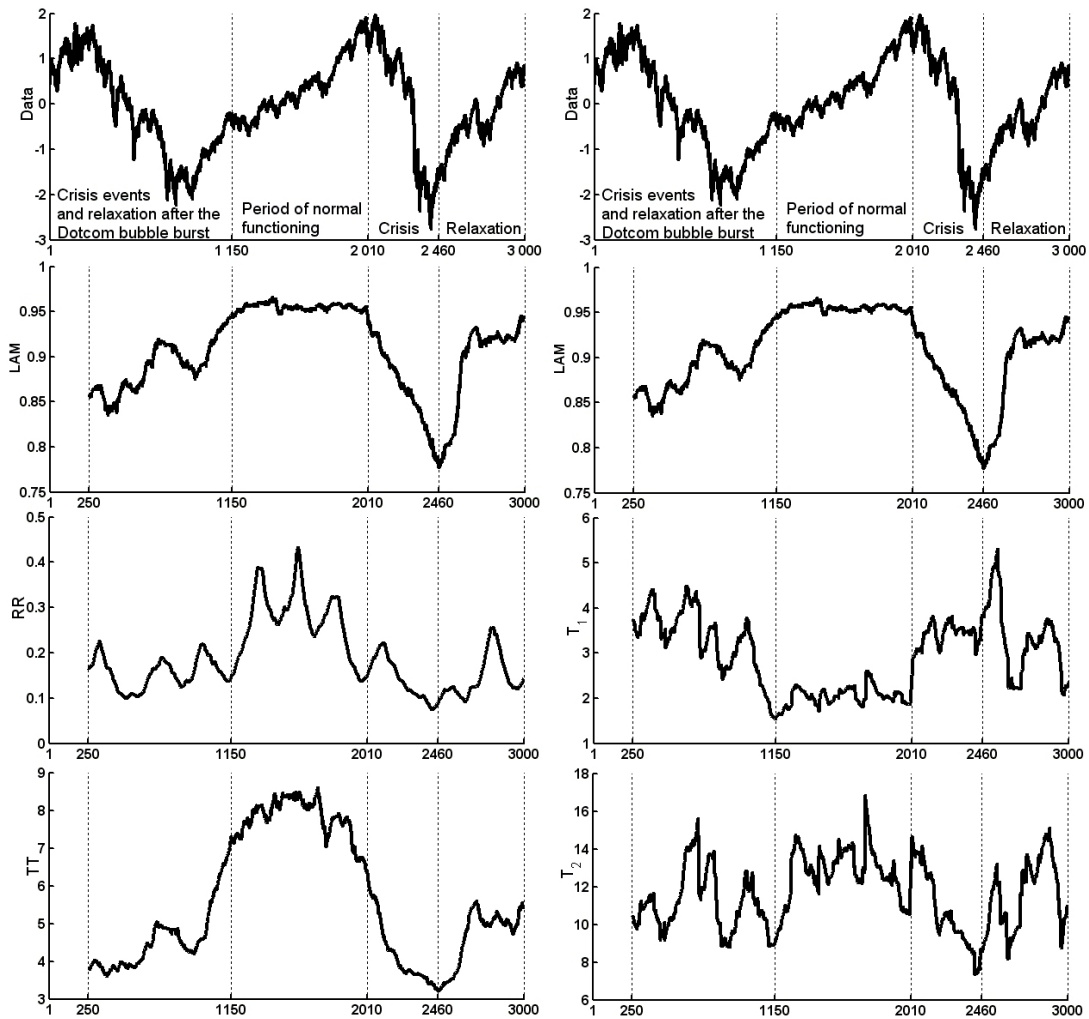

Рис. 7. Котировання фондового індексу S&P500 з 09.08.1999 по 11.07.2011 р. та відповідні міри LAM, TT, T1 та T2

Різні значення порогового радіусу суттєво не змінюють вигляд міри LAM. Більші радіуси (за 0,1) підвищують значення LAM та зменшують падіння міри під час кризового періоду ($x = 2010 - 2460$). Менші радіуси (за 0,1), навпаки, знижують значення LAM та збільшують падіння міри. При зміні порогового радіусу результати не покращуються, тому вибираємо його рівним 0,1.

Інший аспект коректного застосування RQA – це вибір відповідних для дослідження мір [21]. Проаналізуємо рекурентні діаграми різних процесів (рис.5, 6).

Для аналізу траєкторії синуса треба використовувати міри, що розраховують на основі діагональних ліній, оскільки вертикальні лінії у діаграмі не представлені. У випадку фінансових та товарних ринків потрібно брати міри, що розраховуються на базі вертикальних (горизонтальних) ліній, оскільки економічні часові ряди формують лише кластери рекурентних точок, а діагональні лінії відсутні.

Таким чином, для аналізу ринків можуть бути використані міри RR, LAM, TT, T1 та T2.

Розглянемо поведінку цих мір у різні періоди функціонування ринку (рис. 7).

Візуальний аналіз міри LAM дозволяє розпізнавати різні періоди функціонування ринку. Коли ринок нормально функціонує, траєкторія міри має горизонтальний тренд у деякому діапазоні. Падіння LAM свідчить про кризові явища, а підвищення – про релаксацію та відновлення.

Інші міри не мають такої чіткої динаміки, ідентифікувати точки переходу між періодами досить складно. Тому з усіх мір рекурентного кількісного аналізу LAM є найбільш придатною для дослідження стану фінансового ринку.

Висновки. У цій роботі розглянуто теорію та методи рекурентного аналізу. За допомогою загальноприйнятих алгоритмів та емпіричного аналізу встановлено, що для роботи з фінансовими часовими рядами для завдань, коли важливо відстежувати стан системи, треба застосовувати такі вхідні параметри: m та τ дорівнюють 1, $\epsilon - 0,1$. Найбільш інформативною мірою є міра ламінарності.

Список використаних джерел

1. McKenzie M. D. Chaotic behavior in national stock market indices / M. D. McKenzie // *Global Finance J.* – 2001. – №12. – P. 35–52.
2. Antoniou A. Recurrence Plot and financial time series analysis / A. Antoniou, C. E. Vorlow // *Neural Network World.* – 2000. – № 10. – P. 131–145.
3. Gilmore C. G. An examination of nonlinear dependence in exchange rates, using recent methods from chaos theory / C. G. Gilmore // *Global Finance Journal.* – 2001. – V. 12. – № 1. – P. 139–151.
4. Zbilut J. P. Use of Recurrence Quantification Analysis in Economic Time Series / J. P. Zbilut // *New Economic Windows: Economics – Complex Windows*, Eds.: M. Salzano, A. Kirman. – Milan: Springer, 2005. – P. 91 – 104.
5. Strozzi F. Application of non linear time series analysis techniques to high frequency currency exchange data / F. Strozzi, J. M. Zaldivar, J. P. Zbilut

// *Physica A.* – 2002. – № 312. – P.520–538.

6. Application of non-linear time series analysis techniques to the nordic spot electricity market data / F. Strozzi, E. Gutierrez, C. Noè et al. – *Liuc Papers n. 200 – Serie Tecnologia 11*, marzo. – 2007. – 51 p.

7. Fabretti A. Recurrence plot and recurrence quantification analysis techniques for detecting a critical regime. Examples from financial market indices / A. Fabretti, M. Ausloos // *Int. J. Mod.Phys. C.* – 2005. – V. 16. – № 5. – P. 671–706.

8. Bastos J. A. Recurrence quantification analysis of global stock markets / J. A. Bastos, J. Caiado // *Physica A.* – 2011. – V. 390. – № 7. – P. 1315 – 1325.

9. Recurrence plot based measures of complexity and its application to heart rate variability data / N. Marwan, N. Wessel, U. Meyerfeldt et al. // *Phys. Rev. E.* – V. 66. – № 2. – 026702.

10. Marwan N. Encounters With Neighbours – Current Developments Of Concepts Based On Recurrence Plots And Their Applications: Ph.D. Thesis / Marwan Norbert. – University of Potsdam, 2003. – 159 p.
11. Sauer T. Embedology / Sauer, J. A. Yorke, M. Casdagli // *J. Statist. Phys.* – V. 65. – №3–4. – 1991. – P. 579–616.
12. Kantz H. Nonlinear Time Series Analysis / H. Kantz. T. Schreiber. – Cambridge: University Press, 1997. – 306 p.
13. Eckmann J. P. Recurrence Plot of dynamical system / J. P. Eckmann, S. O. Kamphorst, D. Ruelle // *Europhys. Lett.* – 1987. – № 5. – P. 973–977.
14. Webber C. L. Dynamical assessment of physiological systems and states using recurrence plot strategies / C. L. Webber, J. P. Zbilut // *J. Appl. Physiol.* – 1994. – V. 76. – № 2. – P. 965 – 973.
15. Zbilut J. P. Embeddings and delays as derived from quantification of recurrence plots / J. P. Zbilut. C. L. Webber // *Physics Letters A.* – 1992. – № 171. – P. 199 – 203.
16. Gao J. B. Recurrence time statistics for chaotic systems and their applications / J. B. Gao // *Phys. Rev. Lett.* – 1999. – V. 83. – № 16. – P. 3178 – 3181.
17. Estimation of dynamical invariants without embedding by recurrence plots / M. Thiel, M. C. Romano, P. L. Read, J. Kurths // *Chaos.* – № 14. – 2004. – P. 234–243.
18. Ambiguities in recurrence-based complex network representations of time series / R. V. Donner, Y. Zou, J. F. Donges et al. // *Physical Review E.* – 2010. – V. 81. – № 1. – 015101(R).
19. Schinkel S. Selection of recurrence threshold for signal detection / S. Schinkel, O. Dimigen, N. Marwan // *European Physical Journal, Special Topics.* – 2008. – № 164. – P. 45–53.
20. Marwan N. How to avoid potential pitfalls in recurrence plot based data analysis / N. Marwan // *International Journal of Bifurcation and Chaos.* – 2011. – V. 21. – № 4. – P. 1003–1017.
21. Mhalsekar S. D. Investigation on feasibility of recurrence quantification analysis for detecting flank wear in face milling / S. D. Mhalsekar, S. S. Rao, K. V. Gangadharan // *International Journal of Engineering, Science and Technology.* – 2010. – V. 2. – № 5. – P. 23–38.
22. Piskun O. Recurrence Quantification Analysis of Financial Market Crises and Crashes [Електронний ресурс] / O. Piskun, S. Piskun. – Режим доступу: <http://arxiv.org/pdf/1107.5420.pdf>

УДК 331.548

СТАН ЗАЙНЯТОСТІ ТА БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**THE PRESENT STATE OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN UKRAINE****Інна Юріївна КОЧУМА***кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії**Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ(м. Київ)**innainnainna08@rambler.ru***Inna Y. KOCHUMA***PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Economics Department, Cherkasy**Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. У статті проаналізовано особливості та проблеми зайнятості та безробіття в Україні в умовах фінансово-економічної кризи та післякризовий період, запропоновано основні заходи щодо забезпечення повної зайнятості та відповідності пропозиції робочої сили до потреб економіки.

Summary. In terms of financial and economic crisis and post-crisis period the employment and unemployment features and problems in Ukraine are analysed, the main measures to ensure full employment and labor supply according to the needs of the economy are offered in the article.

Ключові слова: *зайнятність, безробіття, економічно активне населення.*

Keywords: *employment, unemployment, economically active population.*

Постановка проблеми. Поступальний розвиток української економіки у XXI столітті неможливий без забезпечення продуктивної зайнятості та ефективного використання трудового потенціалу. Фінансово-економічна криза наочно продемонструвала, наскільки нестабільними були ті позитивні тенденції, що мали місце в докризовий період на вітчизняному ринку праці, наскільки він вразливий до несприятливих економічних шоків.

Значною проблемою є також глибоке протиріччя між структурою зайнятості в Україні та завданнями прискорення економічного зростання й побудови інноваційної моделі економіки. Існування вимушеної неповної

зайнятості, заборгованість з виплат заробітної плати, недовикористання робочого часу, недосконалість соціально-економічних важелів дотримання трудових прав і соціальних гарантій призводять до значних економічних та соціальних втрат, зменшують конкурентоспроможність національної економіки.

У зв'язку з цим залишається актуальною потреба у науковому пошуку шляхів вирішення проблем зайнятості та запобігання вимушеного безробіття в Україні в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вагомий внесок у дослідження проблем зайнятості й використання трудового потенціалу належить роботам відомих вітчизняних економістів: О.

Амоші, С. Бандуру, Д. Богині, І. Гнибіденку, О. Грiшновiй, М. Долiшньому, І. Петровiй, А. Колоту, Е. Лiбановiй, О. Новiковiй, В. Онiкiєнку, С. Пирожкову та iншим.

Водночас, незважаючи на значне коло досліджень, можна з впевненістю стверджувати, що поки-що не запропоновано дієвого універсального механізму запобігання безробіття в Україні та забезпечення ефективної зайнятості. Прояв негативних тенденцій на вітчизняному ринку праці диктують гостру необхідність продовження досліджень у зазначеному напрямі.

Мета статті. На основі аналізу основних тенденцій на вітчизняному ринку праці у кризовий та післякризовий період, розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення продуктивної зайнятості в Україні, що дозволить конкретизувати завдання регіонального рівня управління в сфері зайнятості.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Однією з найгостріших проблем вітчизняного ринку праці є загроза скорочення трудового потенціалу та рівня зайнятості. Фінансово-економічна криза ще більше загострила цю проблему. В першу чергу, це проявилось у скороченні чисельності економічно активного населення у 2009 та 2010 роках, що до цього стабільно зростала (на 11% у 2009 та 0,4% у 2010 р., за методологією МОП).

Разом з тим, показник рівня економічної активності населення, віком 15-70 років, у 2009 р. залишився на рівні 2008 р. (63,3%) а у 2010 р. він навіть зріс на 0,6% до 63,7%, у 2010 р. [1]. Найвищий рівень цього показника характерний для осіб 30-49 років, найнижчий – для молоді віком 15-24 роки та осіб віком 60-70 років. Зараз рівень економічної активності в Україні залишається нижчим, ніж, наприклад, для країн ЄС-27, де він склав у 2010 р. 64,1% відсоток для осіб 15-64 років і значно менший від аналогічного показника таких країн як Швеція (78,6% у 2010 р.), Нідерланди (74,7%), Данія (73,4%), Німеччина (71,1%) Японія (70,1%) та ін. [2].

Загалом, якщо взяти період з 2005р. по 2010р. то рівень економічної активності населення віком 15-70 років зріс 2,4%. При цьому зростання його щодо жінок та сільського населення відбулось вищими темпами (на 2,8% та 5,14% відповідно).

Крім вищезазначених, це пояснюється рядом демографічних та соціальних причин. У першу чергу, наприкінці 90-х та на початку 2000-х років, на тлі скорочення чисельності населення в Україні, у період економічної активності почало вступати численне покоління народжених під час «демографічної хвилі» 80-х років, що була пов'язана, переважно, із інтенсивним стимулюванням народжуваності в Радянському Союзі.

Другий чинник – стрімкі темпи скорочення сільського населення щодо його активної частини та відтік частини населення з міст, під час кризи, до села.

Третьою причиною є подальша зміна уявлень про місце і роль жінки в українському суспільстві. Сучасна українська жінка все більше уваги приділяє реалізації себе у професійній сфері, значно зросла цінність її фінансової незалежності у суспільній свідомості. Крім того, українські жінки довше живуть (в середньому на 12,5 років), довший період часу зберігають працездатність та мають менший рівень доходів і пенсій, що спонукає їх до активної трудової активності, у тому числі, після досягнення пенсійного віку. Все це зумовлює більш швидкі темпи зростання рівня економічної активності серед жінок, ніж серед чоловіків.

Крім зазначених вище причин, це є також наслідком успадкованого від радянської системи сприяння гендерній рівності в отриманні освіти та роботи. Слід зауважити, що економічно активні жінки в Україні (як і жінки серед усього населення віком 15-70 років) більш освічені, ніж чоловіки: їх питома вага серед усього економічно активного населення з вищим рівнем освіти становить 53%, а частка осіб з вищим рівнем освіти серед економічно активних жінок на 4.6 в.п. більша, ніж

серед чоловіків (відповідно 26,7% та 22,1%) [1].

Разом з тим, на ринку праці більш активними все ще залишаються чоловіки, хоча їх кількісна перевага не надто значна (11,4 млн чоловіків проти 10,7 млн жінок економічно активного населення у 2010 р.) [3]. Рівень економічної активності серед чоловіків віком 15–70 років на 11 в.п. залишається вищим, ніж серед жінок, тому що українські жінки все ще змушені частіше за чоловіків залишатись поза ринком праці, довше навчаючись, виконуючи хатню роботу, здійснюючи догляд за дітьми або родичами, що його потребують.

Економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 року, призвела до значного погіршення ситуації на вітчизняному ринку праці. Однією з найбільш серйозних проблем стало скорочення зайнятості та зростання безробіття населення. Так, у 2009 р. кількість зайнятого населення віком 15-70 років зменшилось, порівняно з 2008 р. на 780 тис. осіб, або на 3,7% та становила 20,2 млн осіб. Рівень зайнятості в цілому по Україні знизився з 59,3% до 57,7% [1].

Слід зазначити, що таке стрімке падіння зайнятості у 2009 р. відбувалось на тлі зростання ВВП, темпи якого досягли рекордних 17,1%, тоді як у 2008 році зайнятість навіть дещо збільшилась (з 58,7% до 59,3%), а рівень безробіття серед осіб віком 15-70 років у 2008 році залишився на рівні 2007 р. (6,4%).

Це пояснюється суттєвою інерційністю вітчизняного ринку праці. Підприємства, що почали скорочувати виробництво ще у 2008 році, не поспішали офіційно звільняти своїх працівників, сподіваючись на покращення ситуації, або не бажаючи чи не маючи фінансової спроможності здійснювати виплати, у зв'язку з їх звільненням. Тому працівникам пропонувалися адміністративні неоплачувані відпустки або переведення на скорочений графік роботи.

У результаті, кількість працівників, переведених з ініціативи адміністрації на скорочений графік роботи, збільшилась у 2,4 рази, працівників, що перебували в адміністративній відпустці – на

41,8%, що вчасно не одержали заробітну плату – у 3,1 рази, борг з виплати зарплати, за цей рік, зріс на 77,8% [1].

На початку 2009 року відбувся сплеск офіційних звільнень працівників, що призвело до стрімкого зменшення зайнятості. Працівники, що не втратили роботу, в більшості випадків зіткнулися з підвищенням інтенсивності праці, а також зі скороченням розмірів заробітної плати та зростанням заборгованості з її виплати.

Зниження рівня зайнятості у 2009 р. відбувалось в усіх регіонах країни, але найбільше воно спостерігалось у Сумській (на 3,9 в.п.), Донецькій (на 3,4 в.п.), Закарпатській (на 3,0 в.п.) областях. Найвищий рівень зайнятості у 2009 р. традиційно залишався у Києві (63,1%) та м. Севастополь (61,1%), а найнижчий – у Івано-Франківській (51,9%) та Тернопільській (52,9%) областях України [1].

Зменшення кількості зайнятих у 2009 р. найбільше стосувалось виробничих видів діяльності (-29,4%), будівництва (-16,4%), сільського господарства (-16,3%). Водночас у сфері транспорту і зв'язку, охороні здоров'я, операціях з нерухомим майном, діяльності домашніх господарств відбулось деяке збільшення обсягів зайнятості. При цьому, у 2009 р. питома вага найманих працівників зменшилась (з 82,0% у 2008 р. до 81,5% у 2009 р.), а частка самозайнятих навпаки зросла з 18,0% до 18,5% [1].

Кількість безробітних віком від 15-70 років у 2009 р. порівняно з 2008 р. збільшилась на 533,7 тис. осіб, або на 37,5% та становила 2,0 млн осіб. Рівень безробіття зріс до 9,6% (проти 6,9% у 2008 р.) [1]. Звичайно, це менші показники рівня безробіття, ніж в середньому у ЄС-27 9,9%), але більше, ніж був, наприклад, у Нідерландах (3,4%), Австрії (4,8%), Чеській республіці (6,7%) та ін. [2].

Рівень зареєстрованого безробіття у 2009 р. зріс з 2,9% до 3,4%. При цьому, на 61% зросла частка безробітних, вивільнених з економічних причин (з 28,1% у 2008 р. до 45,5% у 2009р.), тобто зросла саме його циклічна складова. Про те, що

безробіття було викликане масовим скороченням виробництва, свідчить також зменшення вільних робочих місць на 27,7% та зниження прийому робочої сили з 28,3% до 22,5% середньооблікової кількості штатних працівників [1].

При цьому особливо суттєве збільшення рівня безробіття в Україні відбулось серед чоловіків (10,8% серед чоловіків, віком 15-70 років, проти 6,8% серед жінок). Це пояснюється тим, що скорочення виробництва відбулось, у першу чергу, в галузях чорної металургії, машинобудування, хімічної промисловості, будівництві тощо, де серед працівників переважають чоловіки. В меншій мірі криза позначилась на сільському населенні, ніж на міському, оскільки сільськогосподарське виробництво не відчуло такого суттєвого падіння попиту на свою продукцію. Крім того, для сільського населення традиційно притаманний високий відсоток самозайнятих.

Слід зазначити, що найбільше під час кризи постраждало молоде населення України. Так, серед осіб віком 15-24 років, рівень зайнятості у 2008-2009 рр. скоротився на 7,5%, а для молоді віком 25-29 років падіння цього показника склало 5,5%. Причому, скорочення зайнятості відбулось у більшій мірі серед молодих жінок (на 9,6% та 7,3% відповідно).

Слід зазначити, що негативна тенденція щодо скорочення зайнятості серед молоді продовжувалась і у післякризових 2010-му (-2,8% та -0,4%) та 2011 роках (-1,5% та -3,2%).

Основними причинами зростання безробіття в Україні серед молоді є такі:

- під час кризи значна частина випускників вищих навчальних закладів не змогла конкурувати з більш досвідченими претендентами на робоче місце, що є ще одним свідченням невідповідності рівня підготовки фахівців в Україні потребам виробництва;

- з цієї ж причини в першу чергу під скорочення потрапляли і продовжують потрапляти працівники з меншим досвідом роботи, більшість з яких – молоді люди;

- значний контингент молоді не зміг працевлаштуватися після служби у Збройних силах.

Особливо незацікавлені роботодавці у молодих жінках, оскільки ті, в перспективі, можуть претендувати на полегшені умови праці у зв'язку з вагітністю, піти у відпустку по догляду за дитиною, частіше змушені перебувати на лікарняному тощо.

Така ситуація в сфері працевлаштування молоді потребує особливої уваги держави, оскільки йдеться про найменш соціально захищену, але найбільш активну та мобільну частину суспільства. Незайнятість у молодому віці загрожує не лише втратою кваліфікації, але посилює мотивацію до еміграції за кордон.

Так, згідно з опитуванням, серед молоді України у віці 18-29 років показник готовності до еміграції становить 50,4%, а у віковій групі 30-39 років – 42,4%. Отже, серед вікової когорти, від якої залежить майбутнє України, кожен другий допускає для себе можливість еміграції [4]. Таким чином, у перспективі цілком ймовірно стає ситуація втрати частини трудового потенціалу. На тлі скорочення та старіння населення в Україні це матиме вкрай негативні наслідки для економіки у недалекому майбутньому. Погіршується криміногенна ситуація в суспільстві. Жертвами торгівлі людьми, в першу чергу, стають молоді безробітні, особливо жінки.

Обсяги скорочення кількості працівників могли б бути ще більшими, якби адміністрація підприємств не поширила практику застосування форм вимушеної неповної зайнятості. Зокрема, кількість працівників, які працювали у режимі скороченого робочого дня (тижня), збільшилась у 2009 р. у 1,7 рази, порівняно з 2008 р., а кількість працівників, що були в адміністративних відпустках – у 1,5 рази. Кожен працівник, який перебував у вимушеній відпустці, не працював з цієї причини протягом 2009 р. в середньому 271 годину, а через скорочення тривалості робочого дня (тижня) – 330 год., в промисловості – 282 год. та 329 год., відповідно [1].

Зменшення рівня зайнятості в Україні супроводжувалось зниженням індексу реальної заробітної плати з 106,3%, у 2008 р. до 90,8%, у 2009 р. При цьому, найбільше зниження цього показника (на 12,6%) було зафіксоване у Запорізькій області. Найменше – у Миколаївській (на 4,2%). У 2009 р. продовжувала зростати заборгованість з заробітної плати, хоча й повільнішими темпами, ніж у 2008 р. Сума боргу на 01.01.2010 склала 1,5 млрд грн, що на 23,9% більше аналогічного показника на початок 2009 р. Для порівняння: темп приросту заборгованості у 2008 р. становив 77,8% [1].

Основна частка боргу з заробітної плати на початок 2009 р. була не виплачена підприємствами промисловості (54% від загальної суми боргу) та будівництва (16,3%). При цьому, понад третини заборгованості утворилось у Донецькій (18,1%), Луганській (9,0%) областях та місті Києві (9,5%). Загальна сума невиплаченої заробітної плати протягом 2009 р. збільшилася майже в усіх регіонах країни, але найсуттєвіше у м. Києві (на 43,0 млн грн), Луганській (на 39,9%) та Львівській (на 23,3 млн грн) областях. Виняток становили Вінницька та Одеська області, де сума боргу зменшилася, відповідно, на 0,3 та 1,8 млн грн [1].

Зростання загальної суми заборгованості було зумовлено головним чином погіршенням розрахунків по заробітній платі на економічно активних підприємствах (63,9% від загальної суми заборгованості), тоді як у 2008 р. – переважно на збанкрутілих підприємствах (51%) [1].

Економічне поживлення, що розпочалось у 2009 році дещо покращило ситуацію на вітчизняному ринку праці, хоча й з певним часовим лагом. Так, у 2010 р. дещо збільшився рівень економічної активності населення (на 0,63% за методологією МОП), збільшився рівень зайнятості (на 1,2 в.п.), зменшився рівень безробіття, як населення віком 15-70 років (з 9,6% у 2009р. до 8,8% у 2010р.), так і офіційного (з 3,4% до 2,2%, відповідно). При цьому, зменшилась частка вивільнених з економічних причин (з 45,5%

, у 2009 р., до 39,9% 2010 р.) [1].

Слід зазначити, що в Україні існує значний розрив між показниками рівня безробіття, визначеного за методологією МОП та зареєстрованого (у 4 рази у 2010 р.). При цьому, у жінок перевищення складає 2,9 рази, чоловіків – 5,4 рази, для міських поселень 4,6 рази, для сільської місцевості – 2,9 рази) [1]. Пояснень цьому декілька.

По-перше, це приховане безробіття, що виникає через відправлення працівників в адміністративні неоплачувані відпустки або їх переведення на скорочений графік роботи. По-друге, масштаби реального безробіття недооцінені, оскільки у показниках зареєстрованого безробіття не охоплено осіб, які не були зареєстровані у Державній службі зайнятості, але вважалися б безробітними за визнаними у світі критеріями. Нарешті, використання у знаменнику рівня зареєстрованого безробіття чисельності населення працездатного віку, замість економічно активного населення (робочої сили), яке традиційно використовується для визначення рівня безробіття, також призводить до заниження показника рівня безробіття.

До позитивних тенденцій на вітчизняному ринку праці у післякризовий період можна віднести також зростання рівня прийому робочої сили у 2010 р. з 22,5% до 25,3% та зменшення рівня вибуття з 28,7% до 28,1% середньооблікової кількості штатних працівників, зменшення кількості працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня) з економічних причин з 19,4% до 13,6%. Відбулось зростання індексу заробітної плати з 90,8% до 110,2%. Зменшилась сума заборгованості з виплати заробітної плати на 17,3% та на 43,0% кількість працівників, які вчасно її не отримали [1].

Водночас, незважаючи на позитивну динаміку в багатьох сферах вітчизняної економіки, на вітчизняному ринку праці у 2010 продовжували спостерігатись ряд негативних явищ. А саме: зменшення кількості вільних робочих місць на

3%, збільшення навантаження на 10 вільних робочих місць, вакантних посад на 7,3% (з 82 до 88 осіб у 2010 р.) та на 9,6% у 2011р.; зросло приховане безробіття, оскільки збільшилась кількість працівників, що перебували у відпустці без збереження заробітної плати з 2,6% до 3,4%. У першій половині 2011 р. також збільшився рівень вибуття середньооблікової кількості штатних працівників з 12,3% до 14,2% [1].

Негативною тенденцією стало постійне зменшення питомої ваги найманих працівників та збільшення частки працюючих у секторі самостійної зайнятості, що продовжувалось як під час кризи, так і у післякризовий період. У 2010 р. кількість зайнятих у неформальному секторі економіки збільшилась на 179,3 тис. осіб (на 2,2%) і склала 22,9% від загальної кількості населення віком 15-70 років, проти 18,5% у 2008 р. При цьому, у сільській місцевості частка самозайнятих збільшилась більш суттєво (на 2,9%).

Враховуючи, що поширення самозайнятості тісно пов'язане із розширенням зайнятості в особистих селянських господарствах та низькопродуктивних секторах (наприклад, у сфері торгівлі та наданні послуг з ремонту, готельно-ресторанному господарстві, сфері комунальних й індивідуальних послуг, будівництві та транспорті), зростання частки і кількості самозайнятих працівників в Україні необхідно розглядати як не зовсім позитивне явище, оскільки вона, переважно, низькопродуктивна.

В Україні велика частка самозайнятих на ринку праці свідчить, в першу чергу, про те, що економіка має відсталу структуру виробництва, а багато працівників зайняті на ризикованих неоплачуваних робочих місцях без жодних соціальних пільг та захисту. Українська економіка виявилась не в змозі створити достатню кількість якісних робочих місць для вивільнених під час кризи працівників, і тому для більшості з них самозайнятість стала швидше можливістю для виживання, ніж справжнім вибором підприємницької діяльності.

Тобто самозайнятість виникає в Україні частіше через фактори, що змусили осіб переходити до цього статусу, ніж через фактори, які приваблювали їх до усвідомленого вибору самозайнятості. Досить невелика частка роботодавців в Україні (1%) порівняно з ЄС (4,5% у ЄС-27) свідчить про гірші умови для початку бізнесу, значні бар'єри до його ведення та зростання фірми та взагалі менш сприятливий інвестиційний та діловий клімат, ніж у європейських розвинутих країнах.

На тлі позитивних зрушень, пов'язаних передусім зі сприятливими економічними тенденціями, в Україні зберігається нераціональна структура зайнятості. Порівняння її основних параметрів з аналогами країн з розвинутою та перехідною економікою свідчить про наслідки значного скорочення обсягів промислового виробництва і відповідне зменшення попиту на робочу силу цієї галузі. У результаті нині в Україні частка працівників промисловості істотно нижча, ніж у більшості економічно розвинених країн. До того ж зберігається пріоритет добувних галузей, характерний для сировинних економік.

Надзвичайно велика чисельність працюючих в Україні сконцентрована у сільському господарстві (більше ніж 20% всіх зайнятих). Така структура зайнятості не відповідає інноваційній стратегії розвитку, зорієнтованій на випереджальний розвиток наукоємних сфер промислового виробництва, спроможних забезпечити оновлення техніко-технологічної бази сільськогосподарського виробництва. Для порівняння: частка сільськогосподарського сектору в Канаді становить близько 3% загальної чисельності зайнятих, у Франції – 3,6, в Угорщині – 6,3, у Чехії – 4,8% [3].

Попри помітне зростання, протягом останніх років надто низькою залишається зайнятість у будівництві, хоча збільшення обсягів виробництва цієї галузі є необхідним з огляду на її важливість для забезпечення сталого економічного розвитку.

Слід зазначити, що у невиконавчих галузях частка працюючих в Україні, в загальних їх

обсягах, у цілому відповідає світовим стандартам. Проте помітно нижчою є частка зайнятих у науці та науковому обслуговуванні і фінансовій діяльності, що свідчить про неінноваційний тип розвитку економіки та недостатній розвиток ринкової інфраструктури. У зв'язку з цим, перед державою стоїть важливе завдання – створити конкурентне середовище, яке сприяло б змінам у структурі зайнятості.

Отже, значною проблемою вітчизняного ринку праці є вимивання робочих місць висококваліфікованої праці внаслідок гіпертрофованої відкритості нашої економіки, поширення явища деінтелектуалізації, декваліфікації праці. Важливою проблемою стало порушення регіонального балансу в економіці, що далі посилюється внаслідок подальшого перерозподілу людського капіталу на користь столиці, великих науково-промислових центрів тощо.

Тому пріоритетним завданням має стати зменшення різниці в умовах відтворення трудового потенціалу між регіонами, максимального наближення попиту до пропозиції праці не лише за кількістю та структурою робочих місць і працівників, але й у часі та просторі, на макро-, мезо- та мікрорівнях. У вирішенні цієї проблеми особливого значення набуває підвищення мобільності робочої сили – професійної, соціальної, територіальної, шляхом приведення професійно-освітньої підготовки у відповідність до поточних та перспективних вимог економіки та створення реального ринку житла.

У зв'язку з цим, важливим напрямком державної політики зайнятості має стати участь держави у заходах з підвищення якості робочої сили, у тому числі шляхом субсидювання професійної підготовки, зокрема, на підприємствах, подальшого впровадження та стимулювання безперервної освіти.

Важливою складовою державної політики зайнятості на всіх рівнях є заходи, спрямовані на полегшення процесу працевлаштування. У зв'язку з цим важливого значення набуває наявність та

повнота інформації в службах зайнятості щодо наявних вакансій. Світовий досвід доводить, що для стимулювання надання підприємцями відповідної інформації ефективним є застосування таких механізмів, як можливість на пільгових умовах публікувати рекламу в засобах інформації, що належать службам зайнятості, або розміщувати її в приміщеннях служб тощо.

Також, слід поширювати практику укладання контрактів тимчасового найму на тристоронній основі між службою зайнятості, тимчасовим працівником і підприємцем. Цією формою найму користуються переважно такі вразливі, з точки зору зайнятості, групи робочої сили як некваліфіковані працівники, жінки, молодь, іноземні працівники. Однак за тимчасовими контрактами працюють і висококваліфіковані фахівці: конструктори, дизайнери, архітектори тощо, тобто ті, хто виконує конкретні проекти. Високою організаційною формою тимчасового найму стало працевлаштування через так звані підприємства тимчасового найму.

Ще одним елементом активної політики зайнятості є організація громадських робіт, яка передбачає створення додаткових робочих місць. Але вона забезпечує певною мірою лише квазі-зайнятість, оскільки жодна людина не сприймає свою участь у громадських роботах як нормальну трудову діяльність. Практично всі розглядають її лише як можливість одержання доходів, вищих за звичайну допомогу по безробіттю.

Світовий досвід свідчить про високу ефективність передусім в умовах економічної кризи і відповідної обмеженості доступу до найманої праці справляє також сприяння самозайнятості населення. Допомога в організації власної справи досить поширена в економічно розвинених країнах. Коли це стосується безробітних, по суті, допомога у відкритті власної справи означає оплату урядом створення самими безробітними собі роботи замість компенсації доходів, втрачених внаслідок відсутності роботи.

Отже, ефективна політика зайнятості в

Україні має включати в себе два напрями: підвищення рівня економічної активності населення та досягнення структури зайнятості постіндустріального типу, для якої притаманне збільшення частки осіб, зайнятих у сфері послуг, передусім в інформаційному секторі економіки.

Висновки. Аналіз ситуації на вітчизняному ринку праці свідчить, що кризові тенденції ще не подолано. Хоча рівень безробіття з 2010 р. почав зменшуватись і відновилось зростання кількості зайнятого та економічно активного

населення, водночас, зберігається ряд негативних тенденцій. У першу чергу, це нераціональна структура зайнятості, недостатньо високий її рівень, зменшення рівня зайнятості серед молоді до 30 років. Вирішення цих проблем потребує активної та збалансованої політики зайнятості, спрямованої як на підвищення її рівня, так і відповідності структури попиту та пропозиції робочої сили, підвищення її мобільності. Розробка дієвих механізмів вирішення цих завдань має стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Державний комітет статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

2. Eurostat: [Elektronic resource]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

3. Офіційний сайт державної служби

зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.dcz.gov.ua/>

4. Левцун А. Только половина украинцев не готова выехать за границу на ПМЖ // Фокус: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.focus.ua/society/188831>

УДК 346.5:351.862.

ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗ КАДРОВІЙ БЕЗПЕЦІ**DETECTION AND PREVENTION OF PERSONNEL SECURITY THREATS****Анатолій Іванович МАРЕНИЧ***кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)***Anatoliy I. MARENICH***Ph.D. in Economics, Associate Professor of Economic Theory Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)***Наталія Григорівна МЕХЕДА***кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства,
обліку і аудиту Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького***Nataliya H. MEHEDA***Ph.D. in Economics, Associate Professor of Enterprise Economics, Accounting and Auditing
Department, Cherkasy National B. Khmelnytsky University*

Анотація. Висвітлюються причини виникнення загроз кадровій безпеці як складової економічної безпеки, узагальнено рекомендації для мінімізації негативних наслідків впливу персоналу на рівень кадрової безпеки організації.

Summary. The causes of personnel security threats as a component of economic security are covered. Recommendations to minimize adverse staff impact on the personnel security level of the organization are generalized.

Ключові слова: *кадрова безпека, складові кадрової безпеки, об'єкти кадрової безпеки, загрози кадровій безпеці, механізми запобігання загроз кадровій безпеці, лояльність персоналу.*

Key words: *personnel security, personnel security components, personnel security objects, threats to personnel safety, preventive security mechanisms, personnel loyalty.*

Постановка проблеми. Успішне функціонування підприємства в умовах ринкової економіки передбачає забезпечення ефективної системи заходів безпеки. Як правило, основні ризики організації генеруються її власним персоналом.

Персонал організації впливає на всі аспекти її життєдіяльності, а також невід'ємно пов'язаний із її економічною безпекою. Зростання ролі кадрової безпеки в сучасних умовах обумовлено, з одного

боку, такими соціальними тенденціями, як демократизація суспільства, лібералізація економіки й ринку праці; зміна сутності контролю за персоналом; підвищення ролі управління персоналом в управлінні організацією; з іншого боку, в цей час спостерігаються процеси ускладнення праці, підвищення ролі творчості та інновацій, надання працівникам волі й автономії в прийнятті рішень, що приводить до ослаблення можливості жорсткого контролю за персоналом.

За даними статистичних досліджень близько 51% випадків економічних злочинів здійснюють співробітники компаній [1], а ефективна організація роботи щодо забезпечення кадрової безпеки може майже на 60% знизити прямі та передбачити непрямі збитки фірми, пов'язані з людським фактором [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему захисту підприємства від власних кадрів досліджено багатьма зарубіжними та вітчизняними авторами. У роботах Є. Жарикова обґрунтовано проблему відбору персоналу і ризиків, що виникають внаслідок хитрощів з обох сторін при прийомі на роботу кандидатів. Дослідження І. Швець присвячено ризикам, що виникають на кожному етапі взаємодії між працівником та підприємством, оцінці їх вірогідності і методам попередження. Д. Рисіна визначає конкретні посади, групи ризику і моменти взаємодії між працівником і підприємством, які супроводжуються виникненням тих чи інших загроз з боку персоналу [3]. Однак недослідженим залишається питання виявлення причин та розробки механізмів запобігання загроз кадровій безпеці організації.

Метою статті є висвітлення кадрової безпеки як однієї зі складових економічної безпеки, визначення загроз кадровій безпеці та узагальнення напрямків їх зниження.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Поняття «кадрова безпека» визначається як комплекс дій та взаємовідносин персоналу, завдяки яким відбувається ефективно економічне функціонування підприємства, його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам, пов'язаним з персоналом, діагностика та прогнозування впливу персоналу на показники роботи, його інтелектуальний потенціал і трудові відносини загалом. Кадрова безпека є синтетичною категорією: економічної теорії, теорії управління персоналом, економіки праці, соціології, політології.

У ряді досліджень вважається, що персонал

організації становить найбільш слабку ланку в загальній системі економічної безпеки підприємства.

Кадрову безпеку можна розглядати як комбінацію таких складових частин:

-безпека здоров'я – створення безпечних умов праці співробітників, запобігання травматизму, професійним захворюванням на підприємстві;

-фізична безпека – виконання комплексу заходів, щодо недопущення зовнішніх небезпек персоналу, пов'язаних з їх службовою діяльністю, або членам їх сімей;

-фінансова безпека – грошова забезпеченість, яка відповідає обсягу, кваліфікації, якості виконаної роботи, впевненість працівників у своєму робочому місці, стабільності оплати праці;

-інтелектуальна безпека – рівень володіння сучасними знаннями, впровадження новацій у розвиток персоналу, підвищення рівня професійних знань, навичок, умінь, стимулювання прояву ініціативи та здібностей шляхом створення гнучкої системи преміювання у відповідності з розвитком науково-технічного прогресу;

-кар'єрна безпека – професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, заохочення в підвищенні своєї кваліфікації до вимог функціональних обов'язків, в гарантіях виробничого зростання, отримання шансів для самореалізації на робочому місці;

- адміністративно-незалежна безпека – забезпечення об'єктивного оцінювання результатів праці та виявлення потенціалу кожного працівника, неможливість призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів, що мають родинні зв'язки з власниками (засновниками, акціонерами та ін.) підприємства, на керівні посади, на які заслужено претендують перспективні та досвідчені співробітники;

-технологічна безпека – система аналізу та прогнозування, спрямована на створення сучасного обладнання робочого місця, новітніх

технологій, використання передового досвіду;

-пенсійно-страхова безпека – соціальний захист працівників, їх страхування, переваги якісного медичного обслуговування;

-патріотична безпека – створення психологічного клімату в колективі на основі позитивного ставлення до підприємства, психологічної згуртованості працівників навколо загальних цілей;

-антиконфліктна безпека – узгодженість, безконфліктність спілкування на соціальному та особистісному рівнях, товариська допомога, вимогливість до себе та інших в інтересах виробництва;

-психолого-комунікаційна безпека – сприяння позитивним міжособистісним комунікаціям, створенню сприятливого мікроклімату, врахування інтересів і побажань працівників по вертикалі та горизонталі, доброзичливий та шанобливий стиль спілкування «керівник-підлеглі»;

-естетична безпека – проведення загально-освітніх семінарів, конференцій, групових дискусій, мотивація задоволення персоналу своєю роботою, поліпшення власного іміджу кожного працівника.

Зрозуміло, що усі ці складові діють не окремо одна від одної, вони пов'язані між собою різноманітними і часто завуальованими зв'язками та впливами.

Об'єктом кадрової безпеки можна вважати негативні ризики й загрози, пов'язані з діяльністю персоналу. Так, усі фактори ризику, небезпек і загроз можуть бути згруповані за різними класифікаційними ознаками.

Залежно від можливості прогнозування варто виділити загрози передбачувані та непередбачувані. До перших належать ті, котрі, як правило, виникають у певних умовах, відомі з досвіду господарської діяльності, вчасно виявлені.

Небезпеки й загрози безпеці підприємства залежно від джерела виникнення ділять на об'єктивні й суб'єктивні. Об'єктивні виникають

самі по собі, без участі підприємства або його персоналу, незалежно від ухвалених рішень.

Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, різних органів та організацій. Небезпеки й загрози можна класифікувати й за об'єктом зазіхання: персонал, майно, техніка, інформація, технології, ділове реноме тощо.

За природою їхнього виникнення можна виділити: політичні, економічні, техногенні, правові, кримінальні, екологічні, конкурентні, контрагентські.

Забезпечення кадрової безпеки є найважливішою ланкою роботи менеджера (директора) із персоналу. Причому варто аналізувати як внутрішню, так і зовнішню небезпеку.

Наприклад, внутрішні небезпеки такі: невідповідність кваліфікації співробітників до обійманої посади (небезпека, що спричиняє збитки); недостатня кваліфікація працівників (проблема, вирішити яку зобов'язана кадрова служба); слабка організація системи управління персоналом; слабка організація системи навчання; неефективна система мотивації (немає аналізу потреб кожної особистості й персональної мотивації); помилки в плануванні ресурсів персоналу (найчастіше на просту роботу приймають висококваліфікований персонал); відсутність творчих елементів у роботі; нецільове використання кваліфікованих співробітників; працівники орієнтовані на вирішення внутрішніх тактичних завдань; співробітники не орієнтовані на дотримання інтересів підрозділу (немає цільового управління); відсутність або слабкість корпоративної політики; неякісні перевірки кандидатів під час прийому на роботу.

Приклади зовнішніх небезпек: умови мотивації в конкурентів краї, установка конкурентів на переманювання, зовнішній тиск на співробітників, втягування їх у різні види залежності, інфляційні процеси (їх слід урахувувати під час розрахунку заробітної плати).

До найпоширеніших видів порушень

належать: афери з боку провідних спеціалістів, «відкат», фальсифікація сум готівки у касі й сум на банківських рахунках, підробка чеків підприємства, несанкціонований продаж і використання майна (власності) підприємства із корисливою метою, оплата роботи підставних («фіктивних» осіб), так званих «пролісків», фальсифікація документації підприємства за допомогою електронної техніки й Інтернету (наприклад, перерахування коштів підприємства на свій особистий рахунок, внесення «потрібних» змін у звітні документи), несанкціоновані операції із цінними паперами, матеріальними й нематеріальними активами підприємства, фальсифікація звітів про використання коштів, виділених на відрядження, «представницькі видатки», на інші потреби підприємства.

Мотивацію афер персоналу підприємства можна класифікувати так:

- особисті фінансові труднощі, неможливість задоволення життєвих потреб своїх та сім'ї;

- наявність слабких місць у системі управління діяльністю фірми (зокрема, в системі бухгалтерського обігу);

- низька кваліфікація керівництва підприємства;

- нездоровий діловий клімат у колективі підприємства;

- психологічна готовність (схильність) працівника до зловживання службовим становищем;

- порочні зв'язки, вчинки, захоплення;

- відсутність налагодженого контролю з боку керівництва за діяльністю персоналу;

- слабкий кадровий менеджмент, що дає змогу займати відповідальні посади співробітникам-аферистам, неефективна персональна робота з кадрами.

Найкращий вибір керівника – це лояльний співробітник. Лояльність – задоволеність співробітника умовами, винагородою, ростом і перспективами, колективом, захистом від

зовнішніх погроз.

Для підприємств, що дбають про довгострокову перспективу розвитку, важливим є формування лояльності персоналу. Лояльність персоналу розглядають як універсальну за спрямованістю складову кадрової безпеки, тому що ставлення працівника до власної організації є фактором, який або зміцнює, або руйнує систему кадрової безпеки компанії.

Важливість феномена лояльності для бізнесу підтверджується як західними, так і вітчизняними дослідниками. За даними американського щорічного довідника WORKUSA Survey, організації з високолояльними співробітниками за три роки принесли своїм акціонерам 112% прибутку, організації з середнім рівнем лояльності співробітників – 90%, а з низькими показниками лояльності – 76% [4].

Незважаючи на значну увагу дослідників до феномена лояльності, не існує єдиного визначення поняття «лояльність персоналу». Т. Н. Чистякова і Н. В. Мойсеєнко трактують лояльність персоналу як готовність працівника відповідати корпоративним очікуванням та формувати способи поведінки в межах, заданих організацією або керівництвом; стійкість до провокуючої дії ззовні; дотримання раніше прийнятих домовленостей; внутрішнє схвалення цілей компанії і цінностей, некритичне ставлення до життя в організації. Л. Г. Почебут розглядає лояльне ставлення працівників до організації, з одного боку, як установку, а з другого як мотивацію людини працювати на користь організації, відстоювати її інтереси в різних сферах бізнесу [5].

У широкому розумінні лояльність персоналу можна розглядати як вірність працівника своїй організації. Високий рівень лояльності персоналу є важливим фактором зміцнення кадрової безпеки, оскільки лояльний працівник цінує своє робоче місце саме в цій компанії, проявляє бажання працювати на благо організації, є ініціативним та активним у вирішенні поставлених завдань, сприяє розвитку і підтримці корпоративної

культури та відданому ставленню до організації.

Працівники з лояльним ставленням до компанії є набагато стійкішими до «спокусу»: їх складно переманити в іншу організацію, схилити до співпраці з конкурентами, шахрайства та зловживання повноваженнями. Лояльні співробітники критично ставляться до колег, які порушують правила організації, тим самим попереджують виникнення внутрішніх загроз кадровій безпеці.

Формування лояльного колективу можливе за рахунок розроблення та впровадження в організації системи заходів управління лояльністю. Під управлінням лояльністю персоналу слід розуміти усвідомлений вплив на чинники, що її формують, з метою забезпечення її подальшого розвитку і зміцнення.

Система заходів з управління лояльністю персоналу повинна бути зорієнтована на забезпечення сприятливих умов праці, позитивного психологічного клімату в колективі, розвиненої корпоративної культури та ефективної системи мотивації. Необхідно залучати працівників до вирішення проблем фірми, це сприятиме тому, що співробітник відчуватиме свою цінність та значимість для організації. Важливо, щоб працівники могли простежити й переконатися, як відсоток їх особистого внеску в життя компанії оцінюється й винагороджується [6].

Зміцнення лояльного ставлення працівників до організації сприятиме зростанню якості і продуктивності праці, відповідальності співробітників, рівня згуртованості та дисциплінованості трудового колективу, підвищенню трудової мотивації працівників, рівня активності та ініціативи, а також забезпеченню творчого підходу працівників та адекватної оцінки роботи.

За допомогою розробки і реалізації заходів щодо управління лояльністю персоналу на підприємстві вирішується низка важливих завдань, які не лише сприяють зміцненню кадрової

безпеки організації, а й підвищують ефективність господарської діяльності компанії в цілому.

Кадри – найважливіший ресурс підприємства. Вони не тільки вирішують все, а й можуть позбавити всього.

Виявивши основні напрями виникнення загрози для кадрової безпеки, можна перейти до планування й організації заходів для її забезпечення в усіх напрямках кадрового менеджменту підприємства (фірми), від зарахування на роботу тощо. Тут можливі всілякі кадрові технології, основною серед яких вважають тестування [1].

Важливим напрямом кадрової роботи є «адаптація» персоналу. Помилка багатьох служб управління персоналом полягає в тому, що цю кадрову технологію досліджують тільки на професійному й побутовому рівнях, а лояльність – поняття нетривке. Час адаптації – це не два місяці випробувального терміну, – він індивідуальний для кожної особистості й кожної соціальної групи працівників.

Контроль як елемент кадрової безпеки – це комплекс засобів, установлений для персоналу (зокрема й для адміністрації), регламент, обмеження, режими, технологічні процеси, оцінювальні, контрольні та інші операції. Цей комплекс безпосередньо спрямований на ліквідацію можливостей заподіяти збитки. Його регулює, як правило, служба безпеки або інші підрозділи, але меншою мірою служба персоналу.

Названа служба у цьому напрямі повинна організувати демократичну й прозору систему атестації персоналу, пов'язуючи її з діючою системою оплати праці. Саме справедливість в оплаті праці – основна домінанта формування патріотизму, причому важливо не скільки платять, а наскільки це обґрунтовано й справедливо всередині колективу.

Стимулювання в умовах комерційних структур. Насамперед, це матеріальне заохочення. Ефективна фінансова політика щодо співробітників – основа безпеки фірми. Маленька зарплата фахівця може

стати великою втратою для організації. Висока зарплата таїть у собі не менше проблем. Розумна зарплата плюс премія за кожний вдалий крок або за стабільну роботу – найоптимальніше рішення. Як зазначав експерт Д. Староверов: «Гроші – ще не все». У людини виникають різні потреби [2].

Недостача інформації призводить до виникнення чуток, службових інтриг, пліток і домислів. Запобігти або зменшити загрозу негативних тенденцій треба за допомогою: чіткої інформаційної політики; коректного ведення справ; чіткого окреслення компетенції й посадових обов'язків; профілактичних бесід із тими, кого можна вважати «інтриготворцями».

І, нарешті, останнє – розумна політика «звільнення». Людина повинна піти з почуттям, що її тут ніхто не кривдив, її радо зустрінуть як гостя. Не можна допускати погляду «ворога». Це бомба сповільненої дії. Є багато причин звільнення, 10 – 15 хвилин розмови керівника зі звільненим – і знешкоджено ще одну загрозу кадровій безпеці.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про основи національної безпеки України», 2003, № 39, ст.351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

2. Чаплигіна Ю. С. Етимологічний аналіз категорії «Кадрова безпека» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Uproz/2011_4/u1104cha.pdf.

3. Моделирование економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.; За ред. Гейця В. М.: Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

4. Коваленко Д. В. Методологічні основи соціологічного виміру лояльності персоналу

Висновки. Категорія «кадрова безпека», її складові частини та напрямки забезпечення являють собою на сьогодні недостатньо вивчену галузь. Кадрова безпека є складовою економічної безпеки, котру варто розглядати як сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для підприємства дії або обставини попереджені або зведені до такого рівня, за якого вони не спроможні завдати шкоди встановленому порядку функціонування підприємства, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню підприємством стратегічних цілей.

Запропоновані класифікаційні категорії не претендують на повноту та завершеність і потребують подальшого уточнення, вивчення та розширення.

Розгляд шляхів забезпечення багатогранних завдань кадрової безпеки виходить за межі цієї роботи.

організації. УДК 316.42. «Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства», № 1'2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/soc_fut/1.../02.pdf.

5. Доминяк В. Организационная лояльность: основные подходы / Доминяк В. // Менеджер по персоналу. – 2006. – №4. – с.34 – 40.

6. Пилат Н. І. Лояльність персоналу в умовах мотивації професійної діяльності. УДК 159.923.33. «Проблеми сучасної психології». – 2010. – №10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_10/601-612.pdf

УДК 336.143.2

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ: АНАЛІЗ НЕПРЯМИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ

FISCAL POLICY IMPLEMENTATION IN SOCIAL SPHERE: ANALYSIS OF INDIRECT SOCIAL INDICES

Наталія Вікторівна ОВЧАРОВА

*викладач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ» (м. Суми)*

E-mail: n.ovcharova@yandex.ua

Natalia V. OVCHAROVA

*Lecturer of Accounting and Auditing Department, State Higher Educational Institution
«Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine» (Sumy)*

Анотація. Розглянуто основні непрямі соціальні показники виконання бюджетної політики в соціальній сфері. Виявлено основні соціальні ризики які повинні бути враховані при формуванні та реалізації бюджетної політики в соціальній сфері.

Summary. The main indirect social indices of fiscal policy implementation in social sphere are considered. Analyzed are basic social risks which have to be taken into account while forming and implementing fiscal policy in social sphere.

Ключові слова: *бюджетна політика, соціальна сфера, соціальні показники, демографічні показники, ринок праці, соціальна інфраструктура.*

Key words: *fiscal policy, social sphere, social indices, demographic indices, labor market, social infrastructure.*

Постановка проблеми. Бюджетна політика сприяє посиленню ролі держави в економіці та соціальному розвитку. Державна бюджетна політика впливає на соціальну сферу, створює умови для реалізації соціальних послуг шляхом формування бюджетних видатків різних рівнів на фінансування соціальної сфери: медичне обслуговування, розвиток освіти, науки тощо.

На сьогодні спостерігається тенденція до зростання соціальної функції держави та зростання бюджетних видатків на відтворення людського капіталу. Бюджетна політика України у сфері бюджетних видатків протягом останніх років сконцентрована саме навколо соціальних заходів. Зростання видатків бюджету на соціальні

потреби відбувається навіть на фоні зниження бюджетних доходів та значного економічного спаду.

Разом з тим, прямі фінансові показники, що характеризують обсяги, структуру та динаміку бюджетних видатків, не дають змогу комплексно оцінити вплив бюджетної політики на соціальну сферу та її ефективність, а лише її ресурсну сторону. Це потребує визначення та оцінки додаткових непрямих соціальних показників з метою формування комплексної системи оцінки ефективності бюджетної політики в соціальній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми формування та реалізації бюджетної

політики в соціальній сфері досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями: Василик О. Д., Гальчинський А. С., Дробозіна Л. А., Кравченко В. І., Луніна І. О., Огонь Ц. Г., Опарін В. Н., Родіонова В. М., Павлюк К. В., Пасічник Ю. В., Полозенко Д. В., Сало І. В., Соколовська А. М., Юрій С. І. та інші.

Мета статті – дослідження ефективності бюджетної політики в управлінні соціальною сферою на підставі аналізу непрямих соціальних показників.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Метою бюджетної політики як вагомого інструменту державного регулювання соціально-економічних процесів є покращення рівня та якості життя населення. Саме тому доцільним є дослідження ефективності бюджетної політики в контексті її впливу на показники рівня та якості життя населення. Це передбачає використання комплексу показників якості і рівня життя населення, в розрізі таких основних груп: демографічні показники, показники стану здоров'я, показники стану освіти, показники рівня життя.

Одним із узагальнюючих показників стану соціальної сфери є очікувана тривалість життя. Означений показник є основною складовою індексу людського розвитку. На сьогодні очікувана тривалість життя населення в Україні становить 68,2 р. Низький рівень очікуваної тривалості життя при народженні зумовлений соціально-демографічним станом та станом рівня життя населення.

Погіршення демографічної ситуації – це основний внутрішній індикатор, що відображає не лише проблеми з відтворення населення, але й вказує на негативні довготривалі соціально-економічні наслідки.

На сьогодні чисельність населення в Україні неухильно скорочується. Так за період 2005-2010 рр. скорочення населення склало 1,3 млн осіб. Якщо порівняти з 1993 р. коли чисельність населення була найбільшою то скорочення

кількості населення до початку 2010 р. більш ніж на 6 млн осіб. Провідну роль в значному скороченні населення відіграють такі фактори, як смертність та негативне міграційне сальдо.

Для України характерний високий рівень демографічного постаріння. Так в 2010 р. порівняно з 1990 р. кількість населення у віці понад 65 років збільшилась на 994,3 тис осіб, а у віковій групі від 0 до 14 років зменшилась на 4600,6 тис осіб. Старіння населення збільшує навантаження на працездатне населення та загострює соціальні проблеми.

Зазначимо, що протягом 2000-2009 рр. спостерігається зростання дитородної активності населення, що поряд з іншими чинниками обумовлено запровадженням вагової одноразової допомоги при народженні дитини. Водночас не зважаючи на позитивну динаміку число народжених у 2009 р. не досягло рівня 1994 р. і на сьогодні Україна має досить низькі показники народжуваності.

Отже, на сьогодні для України характерне погіршення демографічної ситуації, що полягає в несприятливій динаміці смертності та тривалості життя населення, старінні та погіршенні якісних характеристик населення. Наявні процеси обмежують можливість країни у формуванні конкурентного трудового потенціалу та мають довготривалі соціально-економічні наслідки: зумовлюють подальше скорочення бази відтворення людського капіталу, збільшення навантаження на працездатне населення та соціальні статті бюджету.

Нестабільна макроекономічна ситуація призвела до збільшення диспропорцій на національному ринку праці. Однією з найбільш серйозних проблем є утримання невисокого рівня економічної активності. За період 2005-2010 рр. економічно активне населення знизилось на 120 тис осіб.

Негативний стан на ринку праці пов'язаний зі зростанням рівня безробіття та втратою можливостей працевлаштування економічно

активного населення через зростання навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце. Так, за 2005-2009 рр. зайняте населення скоротилося на 488,5 тис осіб, в тому числі працездатного віку на 521,5 тис осіб. Частка ж безробітного населення за методологією МОП до економічно активного населення відповідної вікової групи зросла на 1,6% та 1,8% відповідно. Потреба в робочій силі у 2009 р. порівняно з 2005 р. знизилася на 120,8 тис осіб.

Разом з цим, на сьогодні утримується високий рівень економічно неактивного населення. У складі економічно неактивного населення значну частку, близько 50%, займають пенсіонери за віком та по інвалідності. При цьому їх частка в структурі економічно неактивного населення постійно зростає, що пов'язано зі значним старінням населення.

Означені тенденції розвитку демографічного розвитку та ринку праці призводять до погіршення трудового потенціалу України, посилення соціальної напруги в суспільстві, зниження життєвого рівня населення, зумовлюють подальше збільшення навантаження на державні соціальні видатки.

Існуючий стан демографічної політики та ринку праці позначилися на структурі доходів населення (табл. 1.)

Наведені дані свідчать, що найбільшу питому вагу в структурі доходів населення протягом періоду дослідження займають доходи у вигляді заробітної плати та соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів. Невисока частка надходжень від оплати праці в структурі доходів населення пов'язана насамперед зі значною кількістю осіб похилого віку, основним джерелом доходів яких є пенсії.

Необхідно зазначити, що протягом 2005-2007 рр. простежувалася тенденція до зростання частки заробітної плати. Однак вона і досі не перевищує 50% всіх отриманих доходів. При цьому сума отриманого прибутку та змішаного доходу населенням за період дослідження зросла майже в двічі, однак не становить суттєвого

внеску в структуру загальних доходів населення.

Частка соціальної допомоги в структурі доходів населення України складає приблизно 40%. За 2005-2009 рр. сума соціальної допомоги зросла на 215467 млн грн, а суми отриманих населенням соціальної допомоги та соціальних трансфертів збільшилися вдвічі.

Не зважаючи на зростання наявного доходу населення, тенденція зміни реального наявного доходу у відсотках до попереднього року носить негативний характер (рис.1).

Данні свідчать про стабільне зростання розміру заробітної плати. У 2000-2008 рр. річні темпи приросту номінальної заробітної плати не були нижчі за 21%. Найбільш зростання відбувалося в 2001, 2005 та 2008 рр. 35%, 36,7% та 33,7% відповідно. Зростання реальної заробітної плати у 2001-2008 рр. було значно нижчим: 6,3% – 2008 р. та 23,8% – 2004 р. Випереджаюче зростання номінальної заробітної плати над реальною було зумовлено високою інфляцією. Низький темп приросту номінальної, а особливо реальної заробітної плати на кінець 2008 р. та 2009 р. було зумовлено фінансово-економічною кризою.

Динаміка заробітної плати пов'язана зі зростанням мінімальних соціальних гарантій, у тому числі з мінімальною заробітною платою. Упродовж 2001-2010 рр. відбувалося поступове зростання мінімальних соціальних гарантій. Так мінімальна заробітна плата зросла майже в дев'ять разів: із 118 грн у 2000 р. до 922 грн на кінець 2010 р.

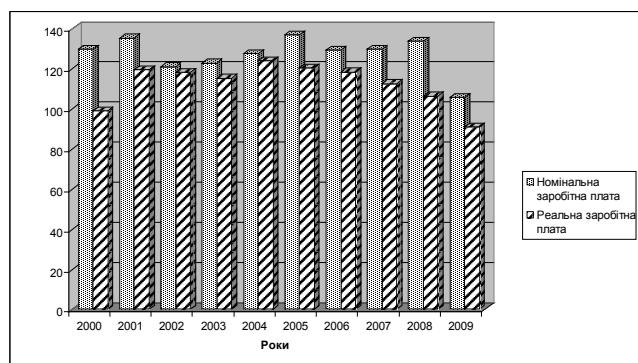

Рис. 1. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати (2000-2009), %

Джерело: [2]

Таблиця 1

Структура доходів населення України

Показники	Роки									
	2005		2006		2007		2008		2009	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Доходи всього, в тому числі:	381404	100,0	472061	100,0	623289	100,0	856633	100,0	897669	100,0
заробітна плата	160621	42,0	205120	43,5	278968	44,8	371 053	43,3	376088	41,9
прибуток та з м і ш а н и й дохід	58404	15,3	69186	14,6	95203	15,3	131 727	15,4	131288	14,6
доходи від власності	11072	3,0	13855	2,9	20078	3,2	30 901	3,6	34868	3,9
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	151307	39,7	183900	39,0	229040	36,7	322 952	37,7	355425	39,6
Нааявний дохід	298275	x	363586	x	470953	x	646 337	x		X
Реальний наявний дохід, у % до попереднього року	123,9	x	111,8	x	114,8	x	109,6	x		X

Джерело: [2]

Таблиця 2

Індекси споживчих цін (до попереднього року у %)

Показники	Роки				
	2005	2006	2007	2008	2009
Грудень до грудня попереднього року, всі товари та послуги,	113,5	109,1	112,8	125,3	115,9
Продукти харчування та безалкогольні напої	116,2	105,3	109,7	135,7	111,9
Алкогольні напої, тютюнові вироби	106,5	106,2	107,9	114,9	136,0
Одяг і взуття	101,9	102,3	102,0	102,8	108,0
Ресторани та готелі	117,5	116,4	112,7	128,4	116,3
Транспорт	120,0	108,5	110,4	1000,4	107,1
Зв'язок	100,7	108,5	1110,4	100,4	107,1
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	109,0	134,1	142,5	114,2	125,5
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	104,7	102,0	102,3	107,6	122,1
Відпочинок і культура	103,9	103,1	104,4	108,4	119,7
Охорона здоров'я	109,7	106,3	110,2	119,0	131,5
Освіта	113,1	117,0	115,5	122,1	122,3
Різні товари та послуги	106,2	106,0	108,1	122,8	127,7

Джерело: [2]

Таблиця 3

Об'єкти соціальної інфраструктури (2005-2009 рр.)

Показники	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість лікарняних закладів, тис	2,9	2,9	2,8	2,9	2,8
Кількість лікарняних ліжок, всього	445	444	440	437	431
Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення	95,2	95,6	95,2	95,1	94,2
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис	7,8	7,9	8,0	8,8	8,8
Санаторії та пансіонати з лікуванням	524	520	523	518	513
Санаторії-профілакторії	291	277	269	262	252
Будинки і пансіонати відпочинку	321	301	302	302	296
Бази та інші заклади відпочинку	2016	1976	1934	1916	1907
Дитячі оздоровчі табори	18366	18238	18363	18672	17379
Кількість дошкільних закладів, тис	15,1	15,1	15,3	15,4	15,5
Кількість дошкільних закладів, тис місць	1056	1063	1084	1110	1121
Охоплення дітей дошкільними закладами, відсотків до кількості дітей відповідного віку	51	53	54	54	56
Кількість загальноосвітніх закладів, тис	21,6	21,4	21,2	21,0	20,6
Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах	5399	5120	4857	4617	4495
Кількість закладів культури клубного типу, тис	19,1	19,0	18,9	18,8	18,7

Джерело: [2]

Проте темпи зростання мінімальної заробітної плати не відповідають темпам зростання інфляції. Підвищення прожиткового мінімуму відбувається повільніше, ніж наростання інфляції. Наявні тенденції свідчать про недостатню врахованість інфляційних процесів при встановленні розмірів прожиткових мінімумів та вказує на неефективне формування основних соціальних стандартів.

Зменшується і купівельна спроможність заробітної плати та інших джерел доходів населення. Так у 2008 р. уперше з 2002 р. внаслідок високої інфляції купівельна спроможність основних джерел доходів населення скоротилася. Це підтверджують, зокрема, й індекси споживчих цін на товари та послуги (табл. 2).

Наведені показники дають нам змогу зробити висновок про зростання цін на товари та послуги протягом 2005-2009 рр. Наряду зі зростанням цін на продукти харчування та непродовольчі товари спостерігалось зростання цін і на послуги соціальної сфери. Так, зокрема, зріс індекс споживчих цін на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива. Найбільше зростання порівняно з попереднім роком відбулося в 2007 та 2009 рр.: 125,5% та 142,5% відповідно.

За даними комітету статистики за 2009 р. ціни на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 8,2%, у тому числі плата за каналізацію – на 40,3%, водопостачання – на 27,9%, квартиру – на 24,9%.

Відповідно до даних комітету статистики за 2008 р. ціни на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива підвищилися на 28,2%, у тому числі плата за природний газ – на 54,1%, каналізацію – на 45,1%, водопостачання – на 40,6%, квартиру – на 35,7%, гарячу воду, опалення – на 30,7%.

За 2007 р. плата за житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива підвищилася на 12,3%, у тому числі плата за житло – на 23,1%, каналізацію – на 18,3%, холодну воду – на 17,8%, гарячу воду та опалення – на 15,1%. У сфері охорони здоров'я за період дослідження індекс споживчих

цін зріс у 1,2 рази і за 2009 р. становив 131,5%. У 2008 р. санаторно-курортні та амбулаторні послуги зросли на 26,1% та 23,0% відповідно. Так, підвищення цін у сфері охорони здоров'я на 26,3% в 2009 р., в першу чергу, зумовлено подорожчанням фармацевтичної продукції (на 38,7%). Крім того, на 17,5% та 15,8% зросла вартість санаторно-курортних та амбулаторних послуг.

Протягом періоду дослідження спостерігалось зростання цін і на освітянські послуги, особливо в 2008 та 2009 рр. Так, індекс споживчих цін на послуги у сфері освіти склали 122,1 та 122,3 відповідно. Крім цього подорожчали послуги ресторанів та готелів, закладів відпочинку і культури, а також транспортні послуги та послуги зв'язку.

Отже, зниження рівня доходів значної частини населення поряд зі зростанням цін і тарифів позначилося на споживчих можливостях населення, його соціально-економічних настроях. При цьому зростання цін на соціальні послуги відбувається на фоні постійного зростання державних бюджетних видатків на утримання та розвиток соціальної сфери.

Зростання соціальних бюджетних видатків позитивно не позначається і на забезпеченості населення об'єктами соціальної інфраструктури.

Позитивну динаміку мають показники закладів дошкільного виховання. За 2005-2009 рр. кількість дошкільних закладів зросла на 400. Разом з цим відбулося скорочення загальноосвітніх навчальних закладів на 1 тис, що здебільшого пов'язано з існуючою демографічною ситуацією в країні. Це свідчить про непослідовну соціальну політику і про недостатню врахованість демографічних факторів при формуванні стратегічних напрямків розвитку соціальної сфери.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження стану соціальної сфери за кінцевими індикаторами результативності функціонування соціальної сфери за основними групами показників свідчить про незадовільний стан соціальної сфери та соціальної спрямованості

бюджетної політики. Не зважаючи на постійне зростання державних соціальних видатків, демографічні показники, показники стану здоров'я, рівня життя та забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури здебільшого мають негативні характеристики. На соціальному самопочутті населення негативно відбилосся, значне розшарування населення за рівнем достатку, поширення бідності, послаблення соціального захисту, занепад галузей соціальної інфраструктури, погіршення умов праці та відпочинку, структури харчування населення.

Наявні соціальні процеси мають довготривалі соціально-економічні наслідки. Значний рівень депопуляції та старіння населення зумовлюють подальше скорочення бази відтворення людського капіталу, збільшення навантаження

на працездатне населення та соціальні статті бюджету, збільшення соціальної напруженості.

Зважаючи на сучасний стан соціальної сфери існує велика ймовірність виникнення соціальних ризиків, які негативно вплинуть на соціально-економічний стан України. Серед основних ризиків можна виділити: погіршення демографічної ситуації внаслідок прискорення темпів депопуляції та старіння населення, посилення негативних соціальних процесів, подальше погіршення матеріально-технічної бази соціальної інфраструктури, зниження платоспроможності населення через низький рівень реального доходу і витрат. Зниження ймовірності виникнення зазначених ризиків можливе за умови запровадження ефективного управління соціальною сферою.

Список використаних джерел

1. Висновки щодо виконання державного бюджету України за 2010 рік [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826;jsessionid=9C88BB41BE4E2BD1825060A5FD4329E6ю>.

2. <http://www.ukrstat.gov.ua>.

УДК 331.101.6

ЗАСТОСУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

THE APPLICATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FACTORS OF LABOUR PRODUCTIVITY INCREASE IN REGIONAL ENTERPRISES ACTIVITIES

Оксана Олександрівна ПЕТРАЦАК
здобувач вченого ступеня кандидата наук, асистент
oksanap.86@mail.ru

Oksana O. PETRASHCHAK
Postgraduate, assistant

Анотація. У статті наголошено на необхідності виявлення резервів росту продуктивності праці. Запропоновано удосконалення організаційних факторів зростання продуктивності праці. Розроблені пропозиції щодо зростання продуктивності праці за допомогою економічних факторів.

Summary. The needs to identify reserves of the growth in labour productivity are emphasized in the article. Improvement of the organizational factors of productivity growth are offered. Recommendations on productivity growth by economic factors are developed.

Ключові слова: продуктивність праці, трудові ресурси, фактори підвищення продуктивності праці, резерви росту продуктивності праці.

Key words: productivity, labour, factors of productivity growth, reserves of the labour productivity growth.

Постановка проблеми. В основі політики щодо підвищення продуктивності праці повинно бути планомірне виявлення всіх наявних можливостей та резервів. Основними напрямками в цій галузі є організація розробки і здійснення планів щодо підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці, тобто виявлення організаційних та економічних факторів. Розробку ефективної стратегії щодо виявлення резервів зростання продуктивності праці повинна починатися з аналізу невикористаних можливостей. Для керівництва підприємств необхідно вчасно виявляти резерви росту продуктивності праці, оскільки, найчастіше,

такими резервами є невикористані можливості збільшення творчого потенціалу персоналу, втрати часу внаслідок неефективної організації робочого часу, місця тощо. Також, у ринкових умовах господарювання, виявлення резервів зростання продуктивності праці стає необхідністю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти виявлення резервів продуктивності праці дослідили такі вчені, як Д. П. Богиня, Д. К. Грейсон, В. М. Данюк, Г. Т. Завіновська, Я. В. Крушельницька, Е. М. Лібанова, К. Р. Макконнелл, Н. П. Самуельсон, Н. В. Тітова та інші.

Незважаючи на численні дослідження, окремі

аспекти проблеми підвищення продуктивності праці потребують уточнень, удосконалення та потребують розширення і поглиблення досліджень теоретичних положень. Крім того, системні кризи в Україні призвели до послаблення управління процесами зростання продуктивності праці.

Мета статті. Метою цієї наукової роботи є розроблення механізму управління організаційними та економічними факторами зростання продуктивності праці у практичній діяльності підприємств, зокрема, меблевої галузі Чернівецької області.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Ринкові перетворення, які відбуваються в Україні, спрямовані на структурну перебудову економіки, створення конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного в умовах глобалізації та інтеграції розв'язувати завдання соціально-економічного розвитку. Оскільки, від рівня продуктивності праці залежать витрати підприємства, собівартість виготовленої продукції чи наданих послуг, а отже і конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринках, а налагодження ефективного функціонування промислових підприємств забезпечить соціально-економічне зростання країни.

За оцінкою дослідної організації Conference Board, опублікованої у січні 2011 р., світовими лідерами по зростанню продуктивності праці у минулому році були Катар (13,8%), Сінгапур (12,7%) та Китай (8,7%). В США продуктивність праці у кризовому 2008 р. зросла всього на 0,8%, проте у 2009 р. – на 2,4%, а в 2010 р. – на 2,8%. В Європі у 2010 р. ріст продуктивності праці склав 1,6%. Щодо Східної Європи, то ріст продуктивності в Білорусії склав 6,8%, Росії – 3,1%, Польщі – 1,1%. В Україні ріст продуктивності праці у 2010 р. порівняно із минулим склав – 3,9%, а в цілому по регіону Східної Європи та Центральної Азії – 3,1% [1].

Також рівень продуктивності праці по світу традиційно порівнюють із рівнем продуктивності праці у США (якобсяг ВВП на одного працюючого). Так, у Катару, цей показник на 55,9% вище, ніж у США, Люксембург і Норвегія — 119,6% та 104,5% відповідно. У Польщі продуктивність праці складає 48,2% від американської, Литві – 44,4%, Росії – 36,4%, Казахстані – 26,2%, Україні – 17,2%, Китаї – 15,9% [1]. Отже, можна зробити висновок, що незважаючи на певний приріст продуктивності праці в загальному по країні, її рівень залишається вкрай низьким, порівняно із розвинутими країнами світу.

Згідно з аналізом міжнародної компанії «McKinsey & Company», за період 1998-2008 рр. ВВП України зростав у реальному вимірі щорічно на 6,6%, що перевищує середні показники Східної Європи, та дварази більше, ніж у цілому по світу. Це дозволило Україні переміститися з 109 до 95 місця в світовому рейтингу за показником ВВП на душу населення. Такий стрімкий ріст ВВП за цей період був забезпечений на 87% за рахунок зростання рівня продуктивності праці, на 7% – за рахунок демографічних змін (зниження чисельності населення країни). Однак стрімкий ріст економіки нашої країни за останні майже 10 років носив так званий відновний характер, обумовлений, перш за все, переходом від радянської планової економіки до самостійної, ринкової. Українська економіка спромоглася лише у 2000 р. перевищити на 17,48% рівень продуктивності праці 1990 р. [2]. Саме тому питання пошуку шляхів та факторів зростання продуктивності праці на підприємствах є вкрай актуальним для формування передумов тісної інтеграції України у світову економіку.

Продуктивність праці є динамічним показником, тобто постійно змінюється під дією різної кількості факторів. Уся сукупність факторів по-різному впливає на зміну рівня та динаміки показника продуктивності праці, крім того, впливають різноманітні об'єктивні та суб'єктивні причини.

Український меблевий ринок є одним із

найбільш перспективних ринків, оскільки має власну сировинну та матеріальну бази, вигідне географічне розташування, з точки зору міжнародних ринків збуту. Меблевий ринок України не потребує додаткових інвестицій, для нього характерний швидкий обіг капіталу та чималий досвід роботи на внутрішньому ринку. А зростання продуктивності праці забезпечить зростання ефективності функціонування всієї галузі. Тож варто зосередити увагу на резервах підвищення продуктивності праці. Саме тому об'єктом нашого дослідження є процес розвитку продуктивності праці на підприємствах меблевої галузі Чернівецької області, де і були виявлені організаційні та економічні фактори її росту.

Щодо організаційних факторів зростання продуктивності праці, то нами запропоновані такі заходи.

I. Удосконалення організаційної структури управління

Оскільки, згідно з регресійними моделями для всіх груп підприємств, кількість управлінського персоналу обернено впливає на продуктивність праці, пропонуємо оптимізувати організаційну структуру управління. На більшості підприємств застосовується лінійно-функціональна структура управління.

До переваг лінійно-функціональної організаційної структури управління належать: швидка реалізація управлінських рішень; висока спеціалізація, що призводить до підвищення ефективності роботи функціональних служб; існує можливість маневрування ресурсами. Недоліками такої структури управління є: неефективність в умовах частих змін технології виробництва; незручність у випадках частого оновлення номенклатури продукції; уповільнення процесу підготовки та прийняття рішення; відсутність необхідної злагоженості в роботі функціональних підрозділів підприємства [3]. Проте для підприємств меблевої галузі основним недоліком є велика кількість рівнів управління, де втрачається або перекручується від 8 до 15%

інформації.

На нашу думку, варто адаптувати існуючі організаційні структури меблевих підприємств Чернівецької області до горизонтальних.

Горизонтальне підприємство – це приклад організації, де внутрішні та зовнішні горизонтальні зв'язки є важливішими параметрами ефективності, ніж традиційне вертикальне управління (субординаційні зв'язки). Таке підприємство створюється радше навколо процесів, ніж завдань і має небагато рівнів ієрархії. Основними одиницями є автономні й самокеровані міждисциплінарні робочі групи. Горизонтальна корпорація являє собою плоску ієрархію, при цьому скорочується вертикальне адміністрування, поєднуються фрагментарні завдання. Підраховано, що принцип формування автономних груп (команд) дає змогу скоротити кількість рівнів ієрархії і кількість управлінського персоналу на 35%. Це цілком закономірний результат інтеграції в групи фахівців, компетентних у своїй галузі, які не потребують додаткових провідних вказівок згори [4]. Таким чином, введення такої організаційної структури зменшить кількість управлінського персоналу, що позитивно вплине на рівень продуктивності праці.

II. Поліпшення підготовки і підвищення кваліфікації кадрів

Кількість працівників, які мають вищу освіту демонструє прямий вплив на продуктивність праці. Саме тому варто застосовувати такі форми підвищення кваліфікації працівників: професійна перепідготовка (освоєння знань і навиків у відповідності до змін навколишнього середовища); підвищення кваліфікації (оновлення знань відповідно до змін у вирішенні нових виробничих завдань, що забезпечується через проблемні семінари, курси підвищення кваліфікації, майстер-класи, тренінги); оперативна актуалізація знань по неформальних каналах (конференції, семінари, наради, фокус-групи, конкурси, міжнародні виставки).

Збільшення кадрового потенціалу меблевих підприємств Чернівецької області може бути досягнуто шляхом створення економічних і соціальних стимулів для заохочення працівників щодо підвищення свого професійного рівня та підвищення ефективності реалізації своєї здатності до висококваліфікованої праці. Саме тому, важливе значення для якісного зміцнення складу кадрів має нормативне закріплення та використання на практиці мотиваційних механізмів, особливо в частині оплати праці, що спонукають працівників до сумлінної роботи та безперервної самоосвіти.

III. Управління плинністю кадрів

Доцільно запланувати такі заходи щодо скорочення плинності кадрів на меблевих підприємствах: удосконалення систем матеріального та нематеріального стимулювання, удосконалення процедур прийому і звільнення працівників, системи управління кар'єрою, формування у працівників відповідального ставлення до праці, свідомої дисципліни, культури поведінки, удосконалення взаємин у колективі.

Для управління процесами плинності кадрів величезне значення має збір і аналіз інформації про них. Вважається доцільним, у першу чергу, збирати відомості про: загальну кількість працівників, що звільнилися; жінок, що звільнилися; осіб у вікових категоріях до 18 років, 19-30 років, старше 50 років; про працівників з низькою і високою кваліфікацією; зі стажем роботи менш ніж 3 і більш ніж 10 років; із професійною, вищою і середньою фаховою освітою. Дослідженнями, наприклад, встановлено, що прагнення перейти з одного підприємства в інше обернено пропорційне віку. Пік переходів закінчується в 24-25 років. Частіше змінюють роботу працівники нижчої кваліфікації, що не мають перспектив, родини, що менше заробляють, що далеко живуть від місця роботи [5].

На нашу думку, варто досліджувати причини плинності кадрів на кожному окремому підприємстві за допомогою анкет. До такої анкети

варто включити такі питання: причини звільнення (заробітна плата, навантаження, несправедливість, відносини в колективі, ставлення керівництва, графік роботи, напруження, сімейні обставини, часті відрядження, неможливість кар'єрного росту тощо); визначення можливості переведення працівника в інший підрозділ, відділ. Крім того, при аналізі плинності кадрів особливу увагу необхідно звертати на плинність кадрів у відділах, бригадах, підрозділах, щоб запобігти, у разі потреби, неефективній управлінській політиці лінійних та функціональних керівників. При чому, кількісну оцінку варто проводити щомісяця, а більш детальний аналіз – раз на пів року, що дозволить вчасно вжити заходи щодо стабілізації кадрів.

IV. Збільшення ефективного фонду робочого часу

Фонд робочого часу меблевих підприємств Чернівецької області використовується не достатньо ефективно. Шляхом проведення емпіричних досліджень, нами виявлено, що на зменшення ефективного фонду робочого часу вплинули такі причини внутрішнього характеру: плинність кадрів, нечітка постановка цілей і визначення пріоритетів, відсутність необхідної інформації для прийняття рішень.

Отже, основними напрямками поліпшення використання робочого часу є:

- підготовка та підвищення кваліфікації кадрів;
- удосконалення методів матеріального і морального стимулювання праці;
- поліпшення умов праці, впровадження фізіологічно обґрунтованих режимів праці та відпочинку;
- зменшення кількості працівників;
- усунення і попередження непродуктивних виплат.

Крім того, враховуючи кроки держави до розширення форм зайнятості, зокрема, реєстрація законопроекту щодо сприяння застосування на ринку праці гнучких форм зайнятості

населення та залучення до реалізації державної політики зайнятості населення посередників з працевлаштування, доцільно запропонувати застосовувати гнучкі форми зайнятості.

Гнучкий робочий графік – працівник обирає самостійно із запропонованих меж часу, коли він буде перебувати на робочому місці. Проте має бути визначено «ядро робочого часу» (час обов'язкової присутності працівника на робочому місці). Змінний робочий час має бути відпрацьований працівником таким чином, аби в цілому було дотримано тривалість роботи, встановленої правилами внутрішнього трудового розпорядку чи графіком змінності, у розрахунок на день, чи тривалість робочого часу, встановленого на обліковий період.

Дистанційна праця. Розвиток інформаційних технологій призвів до того, що робота багатьох фахівців може виконуватися в будь-якому місці, а не лише на території роботодавця, в режимі онлайн, коли роботодавець і найманий працівник за допомогою спеціальних технічних засобів підтримують безпосередній контакт, перебуваючи у різних приміщеннях або містах. Таку форму трудових відносин можна застосовувати до значної кількості представників інтелектуальної праці, чия робота не прив'язана жорстко до якихось матеріальних об'єктів, і результати якої здебільшого також не є матеріальними [6].

Таким чином, нестандартні форми зайнятості скорочують непродуктивні витрати часу, як наслідок, підвищують продуктивність праці, покращують соціально-психологічний клімат колективу, економія приміщень та комунальних витрат (однеробоче місце може використовуватись декількома працівниками).

Щодо економічних факторів зростання продуктивності праці, то нами запропоновані такі заходи.

I. Покращення аналізу виробітку

Для визначення резервів продуктивності праці на кожному окремому підприємстві, варто аналізувати виробіток не тільки в загальному, але

й по кожному окремому працівнику, підрозділу та виду продукції. Аналізуючи такі дані в динаміці, можна простежити втрати робочого часу, зниження продуктивності та вчасно нівелювати вплив факторів, які до цього призводять.

II. Удосконалення систем матеріального стимулювання

Формування дієвого механізму мотивації праці забезпечить найбільш повне використання трудового потенціалу суспільства через максимальну зацікавленість працівників у результатах діяльності. Адже визначення відповідних мотиваційних чинників забезпечить зростання продуктивності праці, як наслідок, економічне зростання в галузі зокрема та в країні в цілому.

На меблевих підприємствах використовується для основного персоналу переважно відрядна форма оплати праці, для управлінського персоналу, спеціалістів – погодинна. На нашу думку, основну увагу слід звернути на надбавки та доплати.

Перелік надбавок та доплат, які використовуються на меблевих підприємствах області, достатньо обмежений. Найсуттєвішими серед них є: доплата за роботу у вихідні та святкові дні, доплата за суміщення професій (посад), доплата водіям службових легкових автомобілів за ненормований робочий день.

Потребує вдосконалення і всебічного поширення практика встановлення доплат і надбавок за високу професійну майстерність, особисті ділові якості працівників. Брак кваліфікованих, творчих кадрів, орієнтованих на постійний пошук нового, є чи не найголовнішим дефіцитом для більшості підприємств. Залучення нових кваліфікованих кадрів, утримання наявних, розвиток їхніх здібностей можливі за умови додаткових стимулів, у тому числі підвищення дієвості доплат і надбавок. Останнє, у свою чергу, потребує розв'язання таких проблем, як вибір критеріїв для встановлення доплат і надбавок та визначення їх розмірів для кожного конкретного

працівника [7].

Базова оплата повинна бути достатньою, щоб залучити на фірму працівників потрібної кваліфікації і підготовки. Вона не повинна перевищувати 70-90% загального доходу, отриманого працівником. Збільшення розміру базової заробітної плати повинне проводитися відповідно до підвищення продуктивності на рівні групи працівників чи підприємства в цілому. Індивідуальна ставка може коливатися від 80 до 120% базової. За результатами оцінки праці доцільно визначити чотири зони ефективності, що показують відповідність трудової діяльності вимогам праці:

- не виконується одна або кілька головних трудових функцій;
- у цілому результати праці відповідають заданим;
- працівник виконує свої функції вище середнього показника;
- працівник істотно процвітає в роботі;
- вводиться для виняткових випадків [8].

Проаналізувавши фонд додаткової заробітної плати та вивчивши його факторний вплив, ми дійшли висновку, що доцільно ввести доплату за підвищення продуктивності праці. Пропонуємо розрахунок проводити за системою Скенлона, яка заснована на розподілі між працівниками і підприємством економії витрат на заробітну

плату, отриману в результаті підвищення продуктивності праці, конкретно – виробітку в розрахунку на одного працівника.

Формула загального коефіцієнта базується на частці сукупних витрат на робочу силу в обсязі реалізованої продукції. Використовуючи базисний коефіцієнт і з урахуванням реалізованої продукції за конкретний період, знаходять припустимі витрати на робочу силу. Ці витрати потім порівнюють з фактичною заробітною платою. Якщо фактична заробітна плата нижче допустимої, виплачують премію. Цю премію ділять між компанією і працівниками, звичайно в співвідношенні 25:75 відповідно. Також із частки працівників частину можна помістити в резерв премій, який виконує дві основні функції: резерв на випадок нестачі коштів у подальші місяці, додаткове заохочення за довгострокове зростання результативності. Резерв у кінці року розподіляють таким же чином, як і місячну премію [9]. Приклад розрахунку преміального фонду за системою Скенлона зроблений нами і представлений у таблиці 1 (розрахунок проведений на базі ПАТ «Красноїльський деревообробний комбінат»).

Таким чином, система Скенлон пропонує активне залучення робітників і службовців до управління, особливо у визначення шляхів підвищення продуктивності праці. Методика, що застосовується в цій системі, зумовлює зниження

Таблиця 1

**Приклад розрахунку преміального фонду за системою Скенлона
(на базі ПАТ «Красноїльський деревообробний комбінат»)**

Показник	Значення, тис.грн
1. Реалізована продукція	10053,0
2. Витрати на персонал	3099
3. Коефіцієнт питомих витрат (2/1)	0,308
4. Допустимі витрати на оплату праці (1*3)	3096,32
5. Фактично виплачена заробітна плата	2527,6
6. Преміальний фонд (5-4)	568,72
7. Частка компанії (25%)	142,18
8. Частка працівників (75%)	426,54
9. Відсоток премії (8/6), %	16,9

частки витрат на заробітну плату у вартості продукції, на забезпечення випереджальних темпів зростання продуктивності праці по відношенню до заробітної плати. Крім того, важливими факторами, які можуть істотно підвищити продуктивність праці є матеріальна зацікавленість у результатах роботи та додаткові преміальні виплати, а запропонована система передбачає реалізацію цих факторів.

III. Вдосконалення нематеріального стимулювання праці

Існує безліч підходів до вибору системи мотивації та стимулювання працівників, проте у всіх вагома частка відводиться на нематеріальні, оскільки вони потребують мінімальних фінансових витрат і, при правильній побудові, доповнюють існуючу систему матеріального стимулювання, спонукаючи до появи синергетичного ефекту від їх використання.

Значно впливають на продуктивність праці перспективи для кар'єрного росту, сприятливий мікроклімат у колективі, повага з боку керівництва та колег тощо. Отже, ми пропонуємо такі види нематеріального стимулювання застосовувати на меблевих підприємствах Чернівецької області:

1) можливість самореалізації та творчості (надання такої роботи, яка дозволяє виходити за рамки);

2) стабільність і престиж (репутація і популярність самої компанії);

3) участь у прийнятті рішень (опитування, «голосування» тощо);

4) формування стилю керівництва на засадах участі (керівник орієнтується на групові рішення й участь працівників у прийнятті рішень, що значно підвищує відповідальність та індивідуальний внесок кожного);

5) організація корпоративних свят;

6) запровадження привабливих назв посад;

7) надання путівок на оздоровлення кращим співробітникам;

8) фіксація досягнень (особиста увага та заохочення з боку керівництва);

9) вручення пам'ятних нагород із символікою організації (коштовні подарунки, значки, грамоти та ін.);

10) наявність корпоративної інфраструктури (корпоративний транспорт, доставка до місця роботи, засоби зв'язку тощо);

11) заохочення неформального спілкування працівників.

У ході експериментальних досліджень встановлено, що неформальне спілкування працівників під час чаювань, кава-брейків, перерв сприяє збільшенню продуктивності праці. Висновки з проведеного експерименту говорять про те, що чим активніше безпосереднє спілкування людей, тим вище їх продуктивність праці. У середньому виявилось, що у службовців, які беруть участь у каві-брейках, активно спілкуються один з одним під час перерв, любителів чаювання продуктивність праці на 30% вище від тих, хто повністю виключає таку взаємодію всередині певної соціальної групи. Поясненням нових факторів продуктивності праці вважають те, що таке неформальне спілкування сприяє розрядці співробітників, зняттю стресів, а також допомагає їм у передачі один одному корисної професійної інформації. Крім цього, вільне спілкування згуртовує колектив, покращує мікроклімат і піднімає настрій співробітників, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню продуктивності праці. Аналогічні висновки робилися багатьма дослідниками і раніше, але тоді вони ґрунтувалися тільки на опитуваннях. Отримані ж нові дані ґрунтуються на інструментальному контролі та комп'ютерному аналізі, що відповідно робить їх більш об'єктивними [10].

Висновки. Отже, враховуючи необхідність підвищення продуктивності праці в промисловості, пропонуємо удосконалення таких організаційних факторів: зміни організаційної структури управління через адаптацію існуючих структур меблевих підприємств Чернівецької області до горизонтальних (забезпечить скорочення кількості рівнів ієрархії і управлінського персоналу

на 35%); застосування різноманітних форм підвищення кваліфікації працівників; визначення основних напрямів поліпшення використання робочого часу (гнучкі форми зайнятості).

Також зростання продуктивності праці за допомогою економічних факторів може відбутись за допомогою таких заходів: покращення аналізу виробітку; удосконалення систем матеріального стимулювання через введення доплати за підвищення продуктивності праці (розрахунок проводити за системою Скенлона); вдосконалення нематеріального стимулювання праці реалізовано

через комплекс взаємозалежних заходів.

Однак застосування описаних організаційних та економічних факторів зростання продуктивності праці у практичній діяльності меблевих підприємств Чернівецької області забезпечить зростання рівня продуктивності праці, сприятиме формуванню сталого, кваліфікованого та згуртованого трудового колективу, що стане запорукою розвитку галузі зокрема та економіки регіону в цілому за умови системного та комплексного управління.

Список використаних джерел:

1. Мир труда // Экономическая газета 25.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.neg.by/news/9509.html>.

2. Орленко О. М. Продуктивність праці як критерій ефективності інноваційної діяльності підприємства / О. М. Орленко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2, Т.2. – С. 91-95.

3. Бондар Н. М. Організаційні структури управління підприємством/ Н. М. Бондар [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://business-consultant.com.ua/publicaciiub.html>.

4. Тоцький В. І., Лаврененко В. В. Організаційний розвиток підприємства: Навч. посіб./ В. І. Тоцький, В. В. Лаврененко. – К.: КНЕУ, 2005. – 247 с. – С.212.

5. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: Навч. посіб[Текст]. / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К.: ВД “Професіонал”, 2006. – 512 с. – С.465-466.

6. Мазур Н. О. Нестандартні форми

зайнятості на промислових підприємствах малих міст / Н. О. Мазур // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць: Випуск XVI, № 2. – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. – 574 с.

7. Колот А. М. Мотивація персоналу: Підручник/ А. М. Колот – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 340 с. – С.145.

8. Управление персоналом: Учебник для вузов / Под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. – 2-е изд., перераб. и доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cfn.ru/management/people/pmanbook.shtml>.

9. Карякин А. М. Управление персоналом: Учебное пособие/ А. М. Карякин. – Иваново: Иван. гос. энерг. ун-т, 2005. – 166 с. – С.123.

10. Embassy of the planet earth [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ongeo.ru/news/proizvoditelnost-truda/>.

УДК 378.1:35

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

BASIC DIRECTIONS FOR OPTIMIZATION OF STATE PUBLIC MECHANISM OF EDUCATION MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION PROCESSES

Микола Павлович ІЩЕНКО

д. філос. н., професор, академік Української академії політичних наук, заслужений працівник освіти України, професор кафедри державного управління і соціально-політичних наук Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького

Хмельницького

E-mail: chnupolit@ukr.net

Mykola P. ISHCENKO

Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Political Sciences, Honoured Educator of Ukraine, Professor of Public Administration, Social and Political Sciences Department, Cherkasy National B. Khmelnytsky University

Олег Миколайович ІЩЕНКО

к. політ. н., доцент кафедри державного управління і соціально-політичних наук Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького

E-mail: chnupolit@ukr.net

Oleh M. ISHCENKO

Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor of Public Administration, Social and Political Sciences Department, Cherkasy National B. Khmelnytsky University

Анотація. У статті проаналізовано основні напрями оптимізації державно-громадського механізму управління освітою в Україні у контексті глобалізаційних процесів та в умовах інтеграції до європейського освітнього простору, виокремлено класифікацію суб'єктів.

Summary. The basic directions for optimization of state public mechanism of education management in Ukraine in the context of globalization processes and under the conditions of integration into European educational space are analysed in the article. The classification of subjects of state administration and their functions and tasks are selected.

Ключові слова: *державна політика в галузі освіти, державні стандарти освіти, механізми управління освітою, державно-громадський механізм управління якістю освіти, основні принципи освіти в Україні.*

Key words: *Public policy in the sphere of education, state standards of education, mechanisms of education management, state public mechanism of education quality management, basic principles of education in Ukraine.*

Проблема підвищення якості освіти стала сьогодні однією з основних проблем суспільних трансформацій. Вона є визначальним критерієм

і соціально-гуманітарним пріоритетом державної політики в галузі державного управління сферою середньої і вищої освіти. Об'єктивне зростання

значення державного управління освітою в Україні визначається його відповідністю потребам, зумовленим глобалізаційними процесами функціонування техногенної цивілізації, переходом до інноваційного типу прогресу та впровадженням нових комунікаційних й інформаційних технологій.

У сучасній філософській і педагогічній науці одне з центральних місць починає посідати розгляд педагогічних проблем у контексті глобального еволюціонізму, оскільки нині світ перетворився на цілісну еволюціонуючу систему. Концепція глобалізаційних процесів спирається на ідею єдності Всесвіту. Вийшовши з глибин природничих наук, базуючись на закономірностях Всесвіту, глобальний еволюціонізм диктує необхідність докорінної зміни парадигми соціально-гуманітарної і духовно-культурної еволюції людства, переходу до глобального конструктивного інтернаціонального співробітництва та інтеграції на засадах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і спільного пошуку найефективніших шляхів удосконалення всієї системи освіти та виховання молодого покоління. Суспільний прогрес забезпечує формування нових глобальних соціально-політичних і духовно-культурних мереж, різко інтенсифікованих зв'язків і взаємодій, особливо в сфері освіти.

Постановка проблеми. На цей час серед різнопланових дискусій про напрями, засоби, рекомендації щодо державно-громадського управління якістю освіти ще важко виділити щось достатньо науково обґрунтоване, належним чином теоретико-методологічно і конструктивно відпрацьоване. Практика показує, що вирішення цієї проблеми можливе тільки за широкої участі самих громадян, професійних співтовариств, асоціацій фахівців, органів самоорганізації населення та їх ефективного наукового співробітництва. Тільки за такої умови суб'єкти державного управління освітою можуть досягти вагомого результату. У виконанні

цих завдань найефективнішу роль покликаний зіграти сучасний державно-громадський механізм управління якістю освіти завдяки новій методології, принципам, структурі та інструментам їх практичної реалізації в усіх ланках освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблем формування та запровадження ефективних державно-громадських механізмів управління середньою і вищою освітою показує, що вони активно розробляються у працях В. П. Андрущенка, Л. А. Гаєвської, В. Г. Кременя, А. І. Кузьмінського, В. І. Лугового, Т. О. Лукіної, С. В. Майбороди, М. Ф. Степка, Л. Л. Прокопенка, В. В. Сиченка та ін.

Мета статті полягає у дослідженні державної освітньої політики, яка виявляється в діяльності держави щодо створення і гарантування необхідних умов функціонування та прогресування освіти як системи. Якими шляхами і засобами можна забезпечити вдосконалення форм, змісту та результату освітньої діяльності? Потрібно чітко закріпити в законодавчому порядку визначення освітньої політики як діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування, побудованих на науковій основі і скоординованих з суспільно-громадськими інституціями щодо забезпечення конкурентоздатної освіти, згідно зі стратегічними пріоритетами розвитку України в контексті вимог європейського і світового співтовариства.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. У сучасних наукових дослідженнях під державно-громадським механізмом управління якістю середньої і вищої освіти розуміється динамічне утворення – система взаємоузгоджених політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових процесів, засобів, методів, важелів, зв'язків, процедур, способів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління, наукових, професійних і громадських кіл на якість освіти. Такий механізм є комплексним, саме він поєднує всі державні

та громадські інституції, соціальні процеси і закономірності, за допомогою яких суб'єкт державного управління виконує свої управлінські функції.

Своїми спільними діями органи державної влади і громадські інституції як суб'єкти управління мають створити ефективний державно-громадський механізм, здатний забезпечити вплив на фактори, від стану яких залежить якість освіти в Україні. Удосконалення системи освіти здійснюється відповідно до Конституції України, в ст. 53 якої закріплюється право громадян України на освіту. Підставою для реалізації цього права є система освіти, яка забезпечує загальноосвітню та професійну підготовку громадян України, а також професійну підготовку іноземних громадян за міжнародними угодами чи контрактами. У сфері освіти вирішуються два основних завдання: освіта і виховання. Для громадян України повна середня освіта є обов'язковою [1].

Основним нормативним актом, регулюючим освітянську діяльність в державі, є Закон України від 23 березня 1996 р. «Про освіту» [2]. Він спрямований на забезпечення доступності й безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої й післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам; на соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів закладів, де вони навчаються, сприяння здобуттю освіти в домашніх умовах тощо. Громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Державні стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються

Кабінетом Міністрів України. Система освіти в Україні складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та органів самоврядування в галузі освіти.

Державна політика в галузі освіти полягає в тому, що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Від імені держави політика в галузі освіти в Україні визначається відповідно до Конституції України Верховною Радою України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Як зазначає В. І. Луговий [9], освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями й народностями. Основними принципами освіти в Україні визначені такі: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок з освітою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Державна освітня політика реалізується суб'єктами державного управління вищою освітою, які, усвідомлюючи необхідність забезпечення й перманентного підвищення якості середньої і вищої освіти, мають і відповідну мету своєї діяльності – забезпечення та гарантування цієї якості від імені держави на рівні, не нижчому від конкурентоспроможного. При цьому слід

розуміти, що управління системою вищої освіти є специфічною цілеспрямованою діяльністю людей, наділених відповідними повноваженнями для забезпечення належного здійснення виконавцями певної кількості функцій у складі різних груп, колективів та інших людських об'єднань і спрямованої на успішне досягнення певних соціально значущих цілей. На державному рівні управління якістю освіти детермінується пріоритетами Національної концепції забезпечення якості освіти. Таку концепцію слід реалізувати як складову частину Національної доктрини розвитку освіти в Україні.

Варто акцентувати увагу на тому, що у механізмі державно-громадського управління якістю освіти важливе місце можна відвести загальнодержавному органу управління якістю освіти, який можна було б створити, не зволікаючи. У науковій літературі про необхідність утворення такого органу та його можливі функції уже неодноразово говорилось. За сучасних умов при вирішенні проблем управління системою освіти для найбільш ефективної організації державно-громадського механізму управління якістю освіти доцільно використати розподіл областей України з урахуванням регіональних особливостей та культурно-освітніх традицій і специфіки полікультурного середовища. Такий підхід допоможе диференціювати багаточисельну мережу середніх і вищих навчальних закладів України за міжрегіональними структурами. Це дозволить також значно поліпшувати результати та створювати банки напрацювань з управління якістю освіти у навчальних закладах України.

Запропонований загальнодержавний орган управління якістю освіти має піклуватися про формування та розвиток незалежної системи оцінювання якості та гарантій якості освіти, які відповідали б принципам єдиного освітнього європейського простору, вимогам Болонських домовленостей та кращим світовим зразкам.

Конкретні питання управління освітою в Україні вирішуються системою державних

органів і органів місцевого самоврядування. До органів управління освітою в Україні належать: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, міністерства і відомства України, яким підпорядковані заклади освіти, Вища атестаційна комісія України, місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і підпорядковані їм органи управління освітою.

Центральним галузевим органом державного управління в галузі освіти є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (МОН України), яке відповідно до покладених на нього завдань у сфері прогнозування і планування розвитку освіти, розробки організаційного та правового механізму її функціонування аналізує стан освіти, прогнозує її розвиток відповідно до потреб особистості, суспільства, держави; розробляє нормативно-правову основу функціонування системи освіти, здійснює експертизу проектів загальнодержавних, відомчих, інших рішень і програм у частині, що стосується освіти і науки, готує проекти законодавчих актів та урядових рішень. МОН України прогнозує і впорядковує структуру мережі державних навчально-виховних закладів; розробляє пропозиції щодо переліку спеціальностей, кваліфікацій, вчених звань та наукових ступенів; забезпечує виконання вищими навчальними закладами, що перебувають у його управлінні, державного замовлення та договорів на підготовку спеціалістів, науково-педагогічних кадрів; розробляє положення про навчально-виховні заклади освіти.

Акти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими для міністерств і відомств, яким підпорядковані заклади освіти, міністерств Автономної республіки Крим, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, закладів освіти незалежно від форм власності.

Враховуючи, що проблема забезпечення

якості середньої і вищої освіти в контексті входження України до Болонського процесу набула загальнонаціональної ваги та міжнародної значущості, доцільно було б уже у найближчий період покласти функції наукового-методичного забезпечення державно-управлінської діяльності в частині державно-громадського управління якістю освіти на новий загальнодержавний орган зі створенням відповідних спеціальних підрозділів на кожному регіональному рівні – управлінсь з проблем забезпечення якості освіти та управлінсь моніторингу якості освіти в усіх областях і регіонах України.

Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, здійснюючи державну політику в галузі освіти і в межах своєї компетенції: встановлюють, не нижче означених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України мінімальних нормативів, обсяги бюджетного фінансування закладів освіти, установ, організацій системи освіти, що є комунальною власністю, та забезпечують фінансування витрат на їх утримання; забезпечують розвиток мережі закладів освіти та установ, організацій системи освіти, зміцнення їх матеріальної бази, господарське обслуговування; здійснюють соціальний захист працівників освіти, дітей, учнівської і студентської молоді, створюють умови для їх виховання, навчання і роботи відповідно до нормативів матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організують облік дітей дошкільного та шкільного віку.

Своєю управлінською діяльністю місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування контролюють виконання вимог щодо навчання дітей у закладах освіти; вирішують питання, пов'язані з опікою і піклуванням про неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків, дітей-сиріт, захист їх прав, надання матеріальної та іншої допомоги; створюють належні умови за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів; забезпечують у сільській

місцевості регулярне безкоштовне підвезення до місця навчання і дому дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників; організують професійне консультування молоді та продуктивну працю учнів; визначають потреби, обсяги і розробляють пропозиції щодо державного замовлення на підготовку робітничих кадрів для регіону.

Для вирішення цих завдань місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування створюються відповідні органи управління освітою – відділи освіти та управління освіти (на обласному рівні), які діють на підставі законів України «Про освіту», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», положень про відділи та управління освіти місцевих органів самоврядування та органів виконавчої влади, які приймаються на підставі типових положень, інших нормативних актів.

Важливу організаційну роль у механізмі державно-громадського управління якістю освіти мають зіграти загальнодержавний орган управління якістю освіти, професійні організації освітян, громадські організації з їх регулюючими функціями, органи самоорганізації населення. Своєю сукупною діяльністю вони можуть правомірно захистити суспільні інтереси, інтереси професіоналів-практиків і професійних асоціацій та власні інтереси, підтримуючи свою впливову позицію управлінського органу. За таких умов управління, вмотивоване суспільними інтересами, суміщається з управлінням, що ґрунтується на корпоративних інтересах і культурі у сфері освіти.

У цьому контексті доцільно послатись на приклад сучасної Франції, в якій досягнутий суспільний консенсус щодо збереження і централізації управління освітою, а також державного контролю за якістю й ефективністю навчально-виховного процесу. В той же час ніхто із громадян не покладається на ідеальність роботи державних органів. Громадяни Франції протягом тривалого часу активних політичних

дій домоглися своєї рівноправної участі в усіх важливих інституціях, зокрема, в шкільних педагогічних радах, різних комітетах і комісіях та ін. Французьких принципів централізованої моделі управління державним сектором освіти дотримуються в Італії, Іспанії, Греції, Португалії, і в дещо меншому обсязі, в Нідерландах, Фінляндії та в інших державах Скандинавії. Їх модифіковані й пристосовані до національних умов варіанти прижилися в Німеччині. У цих країнах встановлена оптимальна рівновага між автономією вищих навчальних закладів і громадсько-державним контролем за використанням кадрових, фінансових ресурсів і соціальних пріоритетів.

У нашій країні відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3] органи місцевого самоврядування виконують важливі управлінські функції: забезпечують здобуття неповнолітніми загальної середньої освіти, сприяють діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій; забезпечують у межах наданих їм повноважень доступність і безоплатність освіти на відповідній території, можливість навчання в школах державною та рідною мовою. Органи місцевого самоврядування також організують облік дітей дошкільного та шкільного віку; надають допомогу випускникам шкіл у працевлаштуванні та ін. Відповідно до Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів [4] органи місцевого самоврядування створюють навчальні заклади або видають дозволи засновнику на створення навчально-виховних закладів усіх типів незалежно від їхнього статусу та належності.

Аналогічні повноваження відповідно до Конституції та законодавства України мають і місцеві державні адміністрації.

Усі навчальні та виховні заклади незалежно від форм власності та порядку утворення в установленому законодавством порядку здійснюють оперативний та бухгалтерський

облік своєї діяльності (як господарської, так і суто навчально-виховної), за правильність якого посадові особи цих закладів несуть встановлену законодавством України дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Контроль за виконанням вимог законодавства України освітніми закладами у галузі освітньо-виховної роботи здійснюють вищі органи відносно підпорядкованих їм закладів освіти системи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Контроль здійснюють також спеціальні контролюючі органи відомчої спрямованості, такі, як Державна інспекція закладів освіти, що утворена при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України. Вони здійснюють так званий відомчий контроль. А з інших питань – у галузі бюджетної, фінансової дисципліни, дотримання природоохоронного законодавства та ін. – органи місцевого самоврядування, виконавчої влади і спеціальні контролюючі органи – органи міжвідомчого та надвідомчого контролю.

Серед основних завдань управління освітою прийнято виділяти: участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій та інтелектуальної власності; забезпечення розвитку системи освіти з метою формування гармонійно розвиненої, соціально активної, творчої особистості; створення в межах своїх повноважень умов для реалізації рівних прав громадян України на освіту, для соціального захисту дітей дошкільного та шкільного віку, студентської молоді, педагогічних, наукових, інших працівників закладів та установ освіти і науки.

До них також відносяться: створення умов для здобуття громадянами повної загальної середньої освіти відповідно до освітніх потреб особистості та її індивідуальних здібностей і можливостей, реалізації їх права відповідно до законів України на здобуття вищої освіти; забезпечення розвитку освітнього, творчого (інтелектуального), наукового та науково-технічного потенціалу з урахуванням національно-культурних, соціально-

економічних, екологічних, демографічних та інших особливостей області. Йдеться також про здійснення контролю за дотриманням актів законодавства з питань освіти і науки, виконанням навчальними закладами усіх форм власності державних вимог щодо змісту, рівня та обсягу дошкільної, позашкільної, загальної середньої, професійно-технічної освіти, а також за дотриманням актів законодавства у сфері трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності. За умов реформування гостро постає завдання оптимальної координації діяльності навчальних закладів та наукових установ, що належать до сфери управління обласної державної адміністрації та організації роботи з їх кадрового, матеріально-технічного і науково-методичного забезпечення.

Сьогодні серед завдань управління освітою особливої актуальності набули: своєчасне проведення моніторингу у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій та інтелектуальної власності, сприяння захисту прав інтелектуальної власності в області; формування регіональної наукової та науково-технічної політики, впровадження інноваційних заходів, здійснення трансферу технологій, спрямованих на соціально-економічний розвиток області; сприяння розробленню і використанню технологій та їх складових частин згідно з потребами області.

Всі складові компоненти державно-громадського механізму управління освітою мають піклуватись про сприяння функціонуванню і розвитку системи науково-технічної та економічної інформації в області, місті, формуванню баз даних і фондів науково-технічної інформації про технології та їх складові частини, що відповідають потребам області; про підтримку інтеграції вітчизняної освіти і науки у світову систему із забезпеченням збереження і захисту прав інтелектуальної власності та національних інтересів.

У цілях оптимізації освіти в Україні система органів управління нею відповідно до покладених

на неї завдань: 1) здійснює керівництво і контролює діяльність відділів (управлінь) освіти; 2) координує роботу відділів (управлінь) освіти, а також підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форм власності з питань навчання й виховання дітей дошкільного та шкільного віку, студентської молоді; 3) аналізує стан освіти, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу технологій, забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в області, розробляє відповідні регіональні програми із зазначених питань, організовує і контролює виконання цих програм; 4) прогнозує потребу області у фахівцях різних спеціальностей для системи освіти і науки, трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, формує регіональне замовлення на їх підготовку, координує роботу з укладення між професійно-технічними та вищими навчальними закладами та підприємствами, установами, організаціями договорів про підготовку кадрів; 5) організовує і контролює роботу державних і комунальних вищих навчальних закладів відповідно до делегованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України повноважень, а також закладів післядипломної освіти, що перебувають у його підпорядкуванні; 6) керує в установленому порядку роботою з організації підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних працівників, а також фахівців з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що найефективнішими у механізмі державно-громадського управління освітою є державні органи управління якістю освіти, професійні організації освітян, громадські організації, органи самоорганізації населення та інші самодіяльні організації громадян. Тільки на такій соціально-організаційній основі можливий дієвий захист суспільних інтересів, інтересів професіоналів-практиків і професійних асоціацій та власних інтересів громадян у сфері освіти.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30, ст. 53.
2. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-XII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991, № 34, ст.451. (Із змінами за 1993-2011рр.)
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1997, № 24, ст.170.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів» від 5 квітня 1994 р. N 228. – Київ, 1994.
5. Андрущенко В. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти // Вища освіта України. – 2009. – №3. – с. 5-14.
6. Бебик В. М. Менеджмент освіти глобального суспільства // Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології: Кол. моногр. – К.: МАУП, 2005.
7. Гаєвська Л. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою в Україні (друга пол. 19 – поч. 20 ст.): монографія. – Умань: ПП Жовтий, 2008. – 332 с.
8. Гаєвська Л. А. Реформування управління освітою на місцевому рівні в контексті світового досвіду // Збірник наукових праць Уманського держ. педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – Ч.2. – С.37-47.
9. Луговий В. І. Управління освітою. Навч. посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «державне управління». – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
10. Прокопенко А. І. Наукові основи управління в системі освіти: Монографія. –Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 304 с.

УДК 336.1:351.82

МЕТОДОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ В УПРАВЛІННІ СУЧАСНИМИ ФІНАНСАМИ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

METHODOLOGICAL DIFFERENCES IN MANAGING MODERN FINANCE: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Андрій Борисович КОНДРАШИХІН

доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри державних та місцевих фінансів Академії муніципального управління МОНМС України (м. Київ)

E-mail: svitok_kab@ukr.net

Andriy B. KONDRASHYHIN

Doctor of Economics, Associate Professor, the Head of State and Local Finance Department, Academy of Municipal Management of the Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine (Kyiv)

Анотація. У статті зроблено порівняння аналітичних підходів та методологічних складових дослідження сучасних фінансових явищ, що супроводжують роботу банківської системи, з позицій економічної та юридичної науки України. Надано рекомендації стосовно підвищення результативності наукового аналізу банківських фінансів.

Summary The article deals with comparison of analytical approaches and methodological components of the research of modern financial phenomena accompanying the banking system, according to economic and legal science of Ukraine. Provided are the recommendations for improving the efficiency of scientific analysis of banking finance.

Ключові слова: *фінанси, управління, банківська система, право, економіка, методологія.*

Key words: *finance, management, banking system, law, economics, methodology.*

Постановка проблеми. В ході трансформаційних змін господарського комплексу України та її фінансової сфери, що відчувають глобалізаційні впливи, має вирішуватися завдання сталого економічного зростання [1]. Науковому обґрунтуванню цієї проблематики присвячується багато праць різного галузевого спрямування [2]. Одним з найважливіших сьогодні розглядається сектор банківського забезпечення руху суспільних подій, де обертаються фінансові активи та виникають специфічні завдання підтримки фінансових відносин між суб'єктами. Вивченням сучасного стану банківського сектора займаються фахівці з різних галузей фінансової науки та управління [3, 4]. При цьому застосовується ори-

гінальний методологічний інструментарій [5, 6], що досить часто призводить до розбіжностей аналітичного результату. Тому важливим стає порівняти погляди науковців та виявити розбіжності у методологічному апараті дослідження фінансової сфери та результативності її управління.

Метою статті є порівняння методологічних основ дослідження фінансів, що склалися у економічній та юридичній науках та застосовуються під час вироблення управлінських рішень.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Під методологією сучасного дослідження прийнято розуміти сукупність прийомів, методів наукового аналізу, включаючи

визначення меж об'єкта та предмета дослідження, границі застосування наукових підходів, зокрема постановки експерименту, обрання амплітуди управлінського впливу. Обидві науки належать до категорії суспільних наук, тобто загальним предметом дослідження виступають суспільство, людина, особистість. Узагальномусенсі економісти та юристи вивчають суспільні відносини, що складаються між суб'єктами, у цьому аспекті – між учасниками фінансових відносин. У той же час вони стосуються однакових наукових груп: право – це соціальні науки; економіка – соціальні науки [7, с. 1], тому на цьому рівні мають характеризуватися відносною методологічною єдністю.

Єдністю визначаються також підходи до формулювання об'єкту дослідження обох наук. Об'єкт дослідження – «...процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення» (економічні та юридичні науки) [8, с. 10]. Предмет – перебуває в межах об'єкта. Предмет та об'єкт співвідносяться один з одним у межах дослідження з такими властивостями: предмет відповідає певній частині об'єкта (аспекту, стороні тощо); предмет виступає часткою від цілого об'єкта; перебувають в нерозривному зв'язку тощо. Водночас управління передбачає класифікацію елементів фінансового середовища за ознаками об'єктності та суб'єктності [9].

Але юридична наука виділяє також специфічну трактовку об'єкту дослідження: об'єкт дослідження окремо юридичної науки – це право і держава (спільний), який розподіляється через спеціалізовані науки, що входять до її складу, кожна з яких водночас має свій власний предмет дослідження [3, с. 1].

Фінанси – це система економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами й організаціями щодо акумуляції та використання грошових коштів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу [7, с. 1]. На мікрорівні об'єктом управ-

ління можуть розглядатися процеси акумуляції, використання, розподілу і перерозподілу фінансових активів – грошових доходів, фондів підприємств і організацій, окремих господарських суб'єктів, приватних підприємств, що створені у межах чинного законодавства та мають певний організаційно-правовий устрій. Згідно з загальнодоступними електронними ресурсами наукова дисципліна «фінанси» вивчає гроші і соціально-економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподіленням і використанням матеріальних ресурсів. Електронна Вікіпедія пропонує вважати фінанси виключно економічною дисципліною.

Для обох наук однаковими є класифікаційні ознаки фінансів, що традиційно використовують для їхнього розділення на: 1) публічні (державні фінанси і муніципальні фінанси або місцеві) й приватні (особисті фінанси та сімейні фінанси); фінанси малого бізнесу, корпоративні фінанси (підприємств, т.зв. бізнесу), фінанси банків, фінанси некомерційних організацій. Однаковими в межах порівняння можна вважати первинність видатків для публічних фінансів й прибутки – для приватних, а також сегментація фінансової діяльності: фінансовий менеджмент; фінансові ринки; банківська справа; фінансові статистика, математика та інформація; фінансовий контроль тощо. Кожному з сегментів можна поставити у відповідність певну область фінансових знань, які узагальнюють практику управління фінансами та відображають специфіку фінансових відносин у суспільстві, публічне сприйняття результативності фінансового управління та устрою.

Виходячи з сегментації фінансової сфери та фінансових знань, до вивчення фінансових відносин залучаються фахівці з різних наукових галузей, включаючи групи природних та гуманітарних наук (за тематикою дисертаційних та монографічних досліджень):

– технічні, зокрема, наукові спеціальності 05.05.13.06 – інформаційні технології; 01.05.02 – математичне моделювання та обчислювальні

методи; 05.13.03 – системи та процеси керування тощо [2];

– економічні, зокрема спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит [5];

– юридичні, а саме спеціальність 12.00.07, яка поєднує адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право [6];

– географічні, 11.00.02 – економічна та соціальна географія [10];

– історичні, 07.00.04 – археологія [11];

– державне управління – 25.00. 02;

– документознавство. Архівознавство – 27.00.02.

При цьому аналіз кількості поданих до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата наук свідчить про вагому частку галузевих досліджень у фінансовій сфері лише з двох спеціальностей – 08.00.08 та 12.00.07, а саме: 79 та 37 робіт відповідно [12]. Тому подальше порівняння концентрується навколо наукового доробку саме з цих напрямів.

Формула спеціальності 12.00.07 за розділом «фінансове право» визначена таким чином: «наукові знання про суспільні відносини, що складаються у сфері управління органами публічної влади публічними фінансами. Фінансово-правове регулювання є важливою сферою управління державою комплексом бюджетно-фінансових і кредитних відносин, які складаються на податковій і грошово-платіжній основі, вивчаються наукою фінансового права з метою теоретичного та практичного осмислення явищ і процесів у вказаній галузі» [6].

Формула спеціальності 08.00.08 більш розгорнута і змістовно містить такі характеристики: «Наукова спеціальність, яка досліджує рух фінансових ресурсів, формування та використання капіталу, доходів і грошових фондів, що опосередковують розподіл та перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту у суспільстві на макрорівні, грошову, фінансову і кредитну системи та їх інституційну інфраструктуру, функціонування державних фінансів, фінан-

сового і страхового ринків, фінансову внутрішню й зовнішню політику держави та її складові». У формулі безпосередньо термін «управління» не використано [5].

Тобто вже на рівні формул наукових спеціальностей простежуються розбіжності між обома науками у конкретиці обрання як об'єктів так і предметів досліджень, виділення системних ознак управління. Так, юридична наука на перший план ставить державу як провідного суб'єкта у формуванні фінансової сфери та регулятора (специфічна форма управлінського впливу) фінансових відносин між суб'єктами іншої родової ознаки. При цьому з розмаїття фінансових відносин, що виникають навколо обігу фінансових активів, до аналізу залучається окрема група фінансово-правових відносин (право на регулювання, фінансово-правові норми, суб'єктний склад тощо).

Різняться також напрями досліджень обох наук. Так, перелік напрямів досліджень юридичної науки у сфері фінансів складається з 10 позицій, що містять таке: 1) предмет, метод, методологія та система науки фінансового права; 2) категоріально-понятійний апарат фінансового права; 3) фінансова діяльність інститутів публічної влади; 4) предмет, метод, інститути та система фінансового права; 5) предмет, метод, інститути та система фінансового законодавства; 6) фінансово-правові норми та фінансово-правові відносин; 7) суб'єкти фінансового права та фінансових відносин; 8) право на регулювання фінансового контролю; 9) право регулювання фондового ринку та обіг цінних паперів; 10) міжнародне фінансове право [6].

Тобто в юридичному аналізі окремо виділено науку фінансового права, яка формується в країні вже понад 20 років, має оригінальний, неповторний методологічний, категоріально-понятійний апарати та власні наукові школи [4].

Перелік напрямів економічної спеціальності 08.00.08 набагато ширший та містить 33 позиції [5], у 7-ми з яких безпосередньо використано терміни

«держава», «державний», у 2-ох – «управління»:

1. Попит і пропозиція грошей, механізми грошово-кредитного регулювання. Фіскальна і монетарна політика, їх координація; інфляція і стабілізація грошей.

2. Фінансова система, основні напрями її реструктуризації.

3. Фінансова політика держави та інструменти її реалізації.

4. Фінансове прогнозування, планування і регулювання.

5. Фінансове забезпечення галузей соціальної сфери.

6. Державне фінансове господарство. Державний бюджет, бюджетний устрій і бюджетна система. Бюджетний процес. Бюджетна політика держави, бюджетний менеджмент.

7. Система доходів і видатків бюджету, їх оптимізація. Доходи і видатки бюджету як засіб реалізації соціально-економічної політики держави.

8. Бюджетний дефіцит і система дефіцитного фінансування.

9. Місцеві фінанси й місцеве оподаткування. Фіскальний (бюджетний) федералізм, міжбюджетні відносини. Система бюджетного і фінансового вирівнювання.

10. Державні та недержавні фонди цільового призначення.

11. Державний фінансовий контроль і аудит, фінансовий моніторинг.

12. Фінансова безпека держави, суб'єктів підприємництва та фінансових інститутів.

13. Теорія і практика оподаткування, форми та методи оподаткування, податкова система і податкова політика держави. Податковий менеджмент.

14. Податкове рахівництво, адміністрування податків і податковий контроль.

15. Державний кредит і державний борг, система управління внутрішнім і зовнішнім державним боргом.

16. Фінансовий ринок і його сегментація,

інструменти та інфраструктура ринку цінних паперів. Портфельне інвестування. Держава на фінансовому ринку.

17. Фондовий ринок. Фондова біржа і біржові операції.

18. Хеджування фінансових ризиків. Ринок похідних фінансових інструментів.

19. Ринок фінансових послуг.

20. Теоретичні і прагматичні проблеми розвитку страхування, його основні форми, види й галузі.

21. Перестраховання на внутрішньому та зовнішніх ринках.

22. Страховий менеджмент.

23. Страховий ринок, закономірності та перспективи його розвитку в Україні, страхові послуги й особливості їх реалізації.

24. Страховий маркетинг і напрями його активізації.

25. Формування та розміщення страхових резервів.

26. Забезпечення фінансової надійності страховиків.

27. Формування та функціонування ринку кредитних ресурсів, кредитна система.

28. Механізм функціонування банківської системи, організація й управління діяльності банків, маркетинг у банківських операціях.

29. Іпотечне кредитування, лізинг у банківській діяльності, інвестиційна діяльність банків.

30. Механізм банківського кредитування та його особливості в окремих галузях і сферах економіки.

31. Організація безготівкових і готівкових розрахунків.

32. Фінансовий менеджмент у банку.

33. Операції з іноземною валютою, валютне регулювання та платіжний баланс.

Певну розбіжність для різних наук демонструють і методи дослідження [12]. Так, до методологічного інструментарію юридичної науки у сфері фінансів належать методи [13]: історичний,

діалектичний, системно-структурного аналізу, формально-логічний (догматичний), порівняння та порівняльно-правовий, історико-правовий, логічного і порівняльного аналізу законодавчих та нормативних актів, моделювання, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричного дослідження (спостереження, експеримент), системного підходу, статистичного аналізу, формально-юридичний та логіко-юридичний, компаративного та ретроспективного аналізу, прогнозування.

Методологічний інструментарій економічного дослідження вміщує добре випробувані у сфері фінансів методи аналізу [14]: конкретно-історичний, діалектичний, системно-структурний, порівняльний, економіко-статистичний та економіко-математичний, синергійний, коеволюційний, індукції та дедукції, емпіричний із застосуванням певної методики, метафізичний, кількісно-якісний, логічний, абстрактний, класифікації та експертних оцінок, проблемно-цільового підходу, сценарного моделювання, прогнозування тощо.

Спільними в обох науках є багато методів, зокрема: діалектичний, системно-структурного аналізу, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, емпіричного дослідження (без конкретизації методики), системного підходу, статистичного аналізу тощо. Але розбіжність результату може виникати вже на рівні флуктуації границь предмету та об'єкту дослідження з ефектом посилення у подальшому розвитку та використанні здобутого доробку. Тому фінансова практика в умовах глобалізації змушує вітчизняних науковців до пошуку нових

методів дослідження, зокрема таких, щоб були здатними поєднати результативність юридичного аналізу з економічною оцінкою фінансового обігу, отриманого господарського результату, соціального ефекту від роботи банківської системи для регіону, його територіальної громади [15].

Висновки. Визначення наукової новизни дослідження безпосередньо обумовлене методологічною базою, що обирається відповідно до його завдань та притаманне тій чи іншій науці. Вирішення завдань управління сталим розвитком господарства та його фінансів потребує впровадження спеціальних підходів, що ґрунтуються на засадах узгодження інтересів суб'єктів управління. Але сьогодні не вистачає системної діяльності щодо поєднання наукових результатів, що досягаються у різних наукових сферах, у єдиній координатній мережі фінансового обігу, які б задовольняли вимоги управлінських підходів. Зближення результативності галузевих досліджень у сфері фінансів сприятиме покращенню фінансової дисципліни, довіри між суб'єктами фінансових відносин, зниженню соціальної напруженості у суспільстві. Перспективним для розвитку галузевих наук вважається більш глибоке вивчення фінансової практики, що нагромаджена у сфері контролю за публічними фінансами банківської системи, державних регулюючих та контролюючих органів, управліннь державного казначейства України, місцевих державних адміністрацій. Цікавим також має стати взаємодія фінансових наукових шкіл країни, видання спільних праць провідними науковцями різної галузевої спрямованості.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний устрій України : Історія. Сучасність. Перспективи / За заг. ред. Турчинова О. В., Першого віце-прем'єра міністра України, доктора економічних наук, професора . – К.: Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2009. – 616 с.

2. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти: моногр. / Міжнародна рада з науки (ICSU) [та ін.] ; наук. кер. М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку. – 220 с. Бібліогр.: с. 150-155. – 500 пр.

3. Предмет і методи загальної теорії держави і права. [Електронний ресурс]: www.pravnyk.info › Бібліотека. – Заголовок з екрану.
4. Музика О. А. Доходи місцевих бюджетів за українським законодавством. – К.: Атіка, 2004. – 344 с.
5. Паспорти спеціальностей / 08.00.08 – гроші, фінанси, кредит. – Бюлетень ВАК України. – №1. – 2007. – С. 14-15.
6. Паспорти спеціальностей / 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Бюлетень ВАК України. – №6. – 2007. – С.9-16.
7. Суспільні науки. Вікіпедія. [Електронний ресурс]: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> – Заголовок з екрану.
8. Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. – №6. – 2007. – С. 9-16.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Ильичев Л. Ф., Федосеев П. Н., Ковалёв С. М., Панов В. Г. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Мельник К. Ю. Ринок цінних паперів України : суспільно-географічне дослідження / Автореф. Дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Науковий вісник. – 2010. – №3. – С. 7.
11. Марченко Л. В. Просторова організація господарства Херсонеса Таврійського в період розквіту (друга половина IV - перша половина III ст.ст. до н.е.: Автореф. Дис. канд. істор. наук: 07.00.04 / НАН України; Інститут археології. – К., 1997. – 22 с.
12. Атестаційний вісник // Науковий світ. – 2011. - № 2-7.
13. Реферативний огляд науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту фінансового права (2002-2010 роки) / за заг.ред. О. В. Солдатенко. – 2-ге видання, оновлене. – К.: Алерта, 2010. – 200 с.
14. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. – Львів, Світ, 2001. – 416 с.
15. Кондрашихін А. Б. Інвестиційна діяльність в ринкових умовах господарювання [Текст] : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / А. Б. Кондрашихін, Т. В. Пепа, Т. М. Качала; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Гриф Міністерства освіти і науки України № 1/11-4889 від 08.06.2010 р. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – 335 с. – Бібліогр.: – С. 329-333.

УДК 330.34:141.1

НОВІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ТА МІСЦЕ В НІЙ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЧЕРЕЗ ІНТЕРЕС І ЗНАННЯ

NEW APPROACHES TO THE TRANSFORMATION SYSTEM OF SOCIETY AND POSITION OF ECONOMIC CONSIDERATION THROUGH INTEREST AND KNOWLEDGE

Володимир Степанович МАРЦИН

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів
Львівського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)*

Volodymyr S. MARTSYN

*Doctor of Economics, Professor, the Head of Finance Department,
Lviv Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)*

Анотація. В умовах боротьби з наслідками фінансової кризи важливим є пошук нових підходів до системи трансформації суспільства. Надією на позитивне вирішення є орієнтація економічного мислення через призму інтересів. Це вимагає переосмислення економічної діяльності, суть якої повинна опиратися на фундаментальні наукові відкриття, розуміння людських цінностей, основ психології, моралі, етики, ергономіки з оцінкою соціальної орієнтації на гуманістичні ідеали, де основою повинна слугувати економічна доцільність.

Summary. In a deal with the consequences of the financial crisis it is important to search for new approaches to the transformation of society. Hope for a positive outcome is the orientation of economic thinking in the light of interest. This requires a rethinking of economic activity, the essence of which should be based on fundamental scientific discovery and understanding of human values, the foundations of psychology, ethics, ergonomics assessment of social orientation on humanistic ideals, which should serve as the basis for economic expediency.

Ключові слова: *система, трансформація суспільства, економічне мислення економічний інтерес, матеріальні цінності, економічне життя, економічні відносини, механізм самоорганізації, державне регулювання.*

Key words: *system, transformation of society, economic thinking economic interest, wealth, economic life, economic relations, the mechanism of self-organization, government regulation.*

Постановка проблеми. Перехід до якісно нового стану суспільства, який вкрай необхідний зараз, можливий тільки в результаті переосмислення всіх матеріальних та духовних характеристик суспільства. Особливе значення в цих процесах буде мати актуалізація економічних інтересів. Головний їх зміст – спосіб економічного мислення, поведінки та оцінка сукупності матеріальних цінностей, норм, які виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку.

Економічні інтереси охоплюють як існуючі економічні відносини, так і економічну ідеологію та психологію, тобто все те, що можна назвати економічним менталітетом. Він проявляється через сукупність установок людей як діяти, мислити, відчувати і сприймати економічне життя визначеним способом.

Економічні інтереси нашого суспільства об'єднують у собі різні культурні шари. Вони увібрали в себе традиційні елементи, які

склалися тисячоліттями. Це консерватизм, прагнення вести господарську діяльність у складі групи, колективізм, страх діяти одному, звичка до безоплатної допомоги, апеляція до влади при економічних труднощах, слабкість правосвідомості. Однак є і елементи європейської культурної традиції, культури індивідуального господарювання на землі.

Нові підходи до системної трансформації суспільства вимагають підвищення економічної та соціальної ефективності, демократизації суспільних відносин, зростання рівня та якості життя людей. Таким вимогам відповідає економічна система, яка увібрала в себе як механізми самоорганізації та саморегулювання, так і науково обґрунтоване державне регулювання. Її ефективне функціонування визначається вкоріненням таких цінностей, як високий ступінь розвитку людини, свобода особистості в рамках юридичних та моральних норм, право на самостійний вибір видів та сфер господарської діяльності, економічний та духовний плюралізм, підприємливість і інноваційність, орієнтація на індивідуальну відповідальність, високі досягнення в праці та діловий успіх, поєднання раціоналізму та моральності, індивідуалізму та колективізму, неприйнятність марнотратства, висока компетентність і професійна самореалізація, престиж матеріального благополуччя, як засобу досягнення самосвідомості і незалежності.

Трансформація економічних інтересів – складний процес, оскільки він розвивається та змінюється повільно, природно, історично. Його не можна створити згідно зі зразками та пересадити в людину, замінивши старі. Потрібні роки цілеспрямованої роботи з реального перетворення економічних відносин та зміни умов життєдіяльності людей, реформування самої людини. В модернізації економічних цінностей головну роль відіграють політична влада, система освіти та виховання. Від діяльності самих цих соціальних інститутів залежатиме розвиток нашого суспільства.

Метою статті є пошук нових підходів до системи трансформації суспільства в умовах боротьби з наслідками фінансової кризи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Демократизація суспільства, перегляд фундаментальних основ суспільно-економічного устрою і форм господарювання, формування нової економічної політики сьогодні потребують реформування всієї системи економічних відносин. Для цього необхідне чітке уявлення про закономірності змін, що відбуваються в суспільному виробництві, опанування нових економічних знань, пошук шляхів формування адекватного типу економічного мислення та норм поведінки, які втілюють у собі сучасний рівень економічної стратегії.

Нині актуальною є проблема формування нової економічної культури. Її основні риси – прагнення до заощадження, економне господарювання, дисциплінованість, відповідальність за результати своєї праці тощо. Важливу роль у становленні нової економічної культури суспільства мають відігравати економічні знання людей.

Особливість сучасної економічної культури полягає саме в тому, що вона виступає синтезом матеріально-економічних та духовних інтересів, виражає цілісність економічної системи, характеризує рівень економічного розвитку поглядів особистості, засобів, форму та результати їх творчої життєдіяльності.

Важливою передумовою досягнення економічної підготовки особистості є визначення змісту економічної свідомості та шляхів її формування. Вирішення цієї складної проблеми пов'язано, передусім, зі зміною місця та ролі людини в процесі суспільного виробництва, з його ставленням до кінцевої мети, яка реалізується через систему економічних інтересів і потреб, а також з широким спектром форм їх задоволення.

Зараз відбувається своєрідна компенсація та повернення наукових досліджень проблеми мислення, яку в попередній період розглядали під ідеологічним кутом зору, або розглядали

дещо упереджено. Зрозуміло, що така тенденція досліджень зараз набуває позитивного характеру.

На сучасному етапі складається парадоксальна ситуація: з одного боку збільшується кількість публікацій, в яких піддається критиці раціональна (економічна) парадигма мислення, з іншого боку, їй майже нічого не протиставляється і не пропонується щось конструктивне як альтернатива. Більше того лишається відкритим питання, чи є раціональна парадигма єдиною і незамінною. Якщо так, то в яких напрямках вона має вдосконалюватися, щоб не відстати від потреб розвитку сучасної науки про мислення взагалі і економічне зокрема. Нині не аналізується в концептуальному розумінні питання про сутність ірраціональних структур мислення, а тим більше про те, яким чином і в яких формах ірраціональне економічне мислення впливає на розвиток економіки в цілому. Дотепер і досі компонента ірраціонального мислення розглядалась як свого роду тайна, що непідвладна управлінню [9, с. 11].

Особливість ситуації зумовлюється також і тими обставинами, що наведені питання економічної науки і надалі залишаються відкритими, тобто поза межами існуючих методів і методик мислення взагалі. Складається ситуація, коли науковий пошук уже певною мірою виробив і пропонує нові форми сприйняття реальності, а економічна дійсність неготова їх сприймати. Зараз нераціональні форми мислення представлені не тільки на рівні наукових досліджень, а вийшли на рівень впроваджень. Вони вже діють, реалізують себе практично, приклад цьому – прийнятий Податковий та Пенсійний Кодекси, які свідчать про нездатність оцінити реально існуючі проблеми [15, 2].

Проблема образного мислення не є псевдо проблемою. Вона дуже близька до економічної діяльності. Якщо фізіологи науково-обґрунтовують образну компоненту мислення, пов'язуючи її з функціонуванням правої півкулі головного мозку, оскільки ліва півкуля відповідає за раціональні форми мислення, а сучасна

психологічна наука працює над дослідженням будови образного мислення та виокремлення його внутрішньої структури, то можна стверджувати, що у нас є багато бажаючих сприяти відключенню дії лівої півкулі при економічному мисленні [3, 1].

Узагальнюючим продуктом мислення є думка, що формує відповідні почуття, які спонукають до дії. Наші думки формують нашу життєву позицію нашу поведінку, яка проявляється чи не проявляється у власному ставленні.

Думка як продукт мислення має свою особливість за статевою ознакою. Так психологи стверджують, що чоловіків більше цікавить, що про них думають, а жінок – що про них говорять [3, 1]. Саме економічна думка завжди на слуху.

Україна зараз переживає глибокі перетворення і зміни в соціально-економічній сфері, особливо це помітно в сучасних економічних відносинах людини і навколишнього світу. Відбувається високий вплив самої економіки на всю поведінку інтегрованого суспільства, що вимагає переосмислення не тільки місця людини в суспільстві, але і його відношення до нього через свій інтерес.

Є багато підходів до визначення поняття «економічне мислення» [12, с. 93].

Відповідно до одного з них, економічне мислення розглядається як процес опосередкованого й узагальненого відображення у свідомості людей стану економічного життя у вигляді понять у їхній визначеній системі і логічному зв'язку; усвідомлення закономірностей розвитку суспільства; засвоєння емпіричного досвіду, економічних знань і їхнє застосування у свідомій практичній діяльності.

У психолого-педагогічній літературі мислення (теоретичне) зводять до вміння «діяти без наочної опори, в думці» з розвитку аналітичного спостереження й успіхів у формуванні понять до позитивної зміни рівня аналізу і синтезу у процесі розв'язування розумових завдань, оскільки мислення є вищий рівень пізнання. Проте за всього різноманіття точок зору, автори сходяться

на думці, що мислення – це продукт історичного розвитку суспільної практики, особлива форма виявлення та подальшого формування людської діяльності. Тут важливим буде виділити формування понять, інтерпретацію досягнутих даних, застосування правил та принципів їх узагальнення, аналізу.

Залежно від ступеня освоєння цих етапів виникають різні рівні розвитку мислення. В деяких моментах мислення не підтверджується аргументацією. Як правило тоді думки категоричні і виходять із суб'єктивної упевненості, вони ґрунтуються на неусвідомлюваному наслідуванні чого-небудь. Може бути і так, що при формуванні початкової стадії мислення переважає вироблена упевненість, яка заснована на судженні авторитетів, усвідомлене наслідування переважає над переконаністю. Тут відчувається вже інтуїтивне оволодіння своїми судженнями, поглядами. Безпосередня оцінка дій мислення починається тоді, коли людина аналізує закони і закономірності, використовує загальні висновки, виразно диференціює свою і чужі думки, використовуючи систему доказів.

Завершальним етапом мислення можна вважати не просто висловлені певні систематизовані погляди, а прагнення та уміння захистити їх, довести їхню правоту, або навпаки. Тут і зароджуються нові підходи до трансформації суспільства, до їх оцінки. Самостійність мислення на цьому рівні тісно зливається з переконанням і стає могутнім чинником саморегуляції інтелектуальної діяльності особи.

Економічне мислення починається з економічного уявлення про те, як функціонує економіка, як створюється суб'єктивний економічний образ: здатність людини або соціальної групи відображати, розуміти економічні явища, пізнавати їх сутність, засвоювати та порівнювати економічні поняття, категорії, теорії з вимогами економічних законів, з об'єктивною реальністю та на основі цього будувати власну економічну діяльність.

Економічне мислення, в свою чергу, є системою поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення [4, с. 61]. Таке мислення є структурним елементом людського мислення загалом. Визначальним фактором змісту економічного мислення є характер існуючих відносин власності, місце людини у суспільному розподілі праці, рівень її освіти. Найважливішими елементами економічного мислення є уміння знаходити оптимальні рішення для зростання економічної ефективності окремого підприємства, галузі та народного господарства, оволодіння найновішими методами технологічних, проектно-конструкторських розробок, техніко-технологічна культура, орієнтування на раціональне використання економічних і природних ресурсів.

Економічне мислення – вищий ступінь людського пізнання економічних процесів в об'єктивній дійсності, яке визначає економічно обумовлені підходи у світогляді і господарській діяльності. Тут може бути початкове (поверхове) і глибинне мислення. Останнє завжди підтверджує здібності пізнання глибинної суті явищ і процесів де відчувається новизна, суперечність та проблемність пошуку. Тут важливо пам'ятати, що глибинне (фундаментальне) мислення базується не на утилітарних уявленнях, не на особистому досвіді, а на осмисленні, в основі якого лежать уявлення, що дозволяють усвідомити проблему з глобальних позицій, тобто вміння мислити не з позиції власного «Я», а з позиції стороннього спостерігача та опонента.

На наш погляд, структурний склад цієї категорії як особової характеристики представляє сукупність мотиваційного, інтелектуального, емоційного і діяльнісного компонентів.

Основними критеріями і показниками розвитку і реального прояву такого мислення в пізнавальній діяльності є виділення мотиваційно-цілісних, соціально-значущих особливостей самовизначення, прагнення до розвитку інтелекту, досягнення у пізнавальній діяльності,

моральна відповідальність за кінцеві результати. Система критеріїв і показників результативності економічного мислення формується відповідно до запрограмованої структурно-функціональної моделі економічного мислення. Вона охоплює знання понять, термінів, визначень алгоритму й етапів формування економічного мислення, знань, що включають економічні, комунікативні, соціальні, моральні, правові, етичні основи та категорії соціально-економічної діяльності. Важливим є оволодіння відповідними вміннями аналізувати, узагальнювати і вибирати визначальний показник економічної задачі; побудови й аналізу соціально-економічної задачі; проектування моделей, а також уміння організувати комунікативні, проектні, дослідницькі, методичні види робіт. Для реалізації цих задумів розробляють певні моделі структури економічного мислення як в цілому, так і окремих його компонентів.

У системі економічних наук та в практиці економічної діяльності останнім часом значно активізувалися застосування так званих віртуально-образних технологій. Прикладами впровадження таких технологій є створення візуалізаційних залів на нью-йоркській фондовій біржі, де брокери більше не дивляться на нескінченні ряди цифр, а відображають поведінку фондових механізмів у вигляді віртуально-образної реальності. Віртуально-образна модель фінансового ринку у брокерських компаніях на Уолл-Стріт; застосування технології візуально-інтуїтивного пошуку корисної інформації в системі цільового маркетингу [10, с. 128].

Зауважимо, що в умовах сучасних ринкових відносин часто виникають такі економічні ситуації, які в принципі не можуть бути алгоритмізовані. А це означає, що здебільшого її не можна вирішити традиційними способами, тобто засобами раціоналістичних технологій. Тому розробка застосування візуально-інтуїтивних технологій – один із важливих стратегічних напрямків сучасного економічного мислення,

складовими яких є віртуально-образне економічне моделювання та прогнозування [1, с. 187].

Названі інформаційно-образні технології є компетенцією сучасних наук про штучний інтелект, досягнення яких у дослідженні проблеми образного мислення виражаються не тільки нарівні теоретичних досліджень, але й у формах практичних впроваджень. Більше того, ці практичні розробки досягають не просто рівня програмного продукту, а й на два-три порядки вище, тобто – рівня технологій. Така технологія візуально-інтуїтивного пошуку корисної інформації – Data Mining (Mine Set) – як один із можливих варіантів розробила провідна комп'ютерна компанія «Силікон Графікс» (SQI) [11, с. 36]. На сучасному етапі провідні комп'ютерні компанії світу нарощують зусилля у впровадженні новітніх інформаційно-образних технологій не лише в систему економіки, але і в сферу соціального управління та соціальної практики в цілому. Щодо цього потрібно відзначити передові позиції вітчизняної комп'ютерної науки, яка активно працює над розробкою образного комп'ютера як національного інформаційно-інтелектуального продукту [15, 2].

Виняткове значення тут має проблема образного в системі економічних наук. Особливості соціального пізнання і проблеми та звинувачення економічної науки за критеріями форм раціональності, можливо, будуть вирішені шляхом апеляції до образного. І не тільки питання теоретичного характеру, але й потреби практики актуалізують проблему образного в економічному пізнанні де вагоме місце займає інформація, що вимагає розкриття таїн інформаційно-образного впливу на людину та її соціальну поведінку.

У період системної трансформації суспільства, окремо слід виділити формування ціннісної орієнтації на економічну діяльність. Це економічна свідомість, соціально-орієнтоване мислення, розвиток інтелектуальної, економічної активності, прагнення до творчої самореалізації, де буде запорукою формування

інтегрованих особистісних якостей – порядність, підприємливість, наполегливість, ініціативність, цілеспрямованість, самостійність, уміння ризикувати, працьовитість, організованість, соціальна активність, патріотизм, здатність до соціально-економічного саморозвитку розв'язування економічних задач, а також задач інформаційно-технологічних, аналітичного характеру, самопізнання; самоорганізації і самореалізації в професійній і соціально-економічній діяльності [5, с. 118]. Обрані критерії вказують на складну структуру процесу формування економічного мислення.

Отже, як показники сформованості економічного мислення виступають: засвоєння економічних знань і оволодіння відповідними вміннями і навичками; формування ціннісної орієнтації на економічну діяльність; розвиток інтегрованих особистісних якостей; здатність до соціально-економічного саморозвитку.

На теперішній час не треба доводити, що людина – центральна постать виробництва. Людина, що поєднує в собі, високий професійний та моральний потенціал, володіє сучасними економічними знаннями, здатна вирішувати складні проблеми сьогодення, через економічний інтерес. Економічний інтерес особистості – це інтелектуальна здібність людини, її можливість осмислювати економічні явища, пізнавати їх, засвоювати економічні поняття, категорії, співвідносити їх з практикою і відповідним чином орієнтуватися в економічному житті, що формує економічну культуру.

Економічна культура пов'язана із загальною культурою, з розвитком людини в цілому і в багато чому визначається ними. Тому необхідно вказати про культуру праці, розподіл та споживання матеріальних і духовних благ як складових економічної культури [2, с. 36]. Стрімкий розвиток продуктивних сил загострив суперечності у взаємодії людини з природою, що висуває на перший план проблему економічної культури.

Невід'ємним елементом економічної культури

є виховання у людей розумної достатності у споживанні. Тому важливим показником у системі економічної готовності особистості є рівень свідомості та мислення, наявність навиків раціональної організації праці, економія часу, творчий підхід до праці, оптимальність вибору шляхів вирішення соціально-економічних проблем, що сприятиме підвищенню рівня економічної самосвідомості. Нині вкрай гостро постала проблема осмислення тенденцій і закономірностей еволюції економічних процесів у суспільстві. Одним із найголовніших їхніх чинників є інтелектуалізація економічного життя й сфери фінансових відносин загалом. Процес інтелектуалізації виявляється в розбудові інституціональної системи, віртуалізації економіки, використання новітніх технологій та інструментів фінансового ринку для поєднання й реалізації матеріальних інтересів суб'єктів як на національному так і на міжнародному рівні.

Донедавна найбільше уваги приділяли обґрунтуванню необхідності враховувати психологічні фактори в економіці, а також проблемам моделювання економічних процесів прийняття рішень [6, с. 14]. Представники західноєвропейської та американської економічної шкіл, як правило, дотримуються необіхевіористичної позиції та здебільшого розглядають саме економічну поведінку. Тут важливим є визначення і осмислення особливостей, структури економічної свідомості, її форм та механізму функціонування.

Економічна свідомість як одна з центральних категорій сучасної економічної психології входить до системи понятійних координат науки та означає результати сприйняття суб'єктом тієї частини оточуючої дійсності, яка пов'язана з економікою, а також його свідомі дії та стани, нею обумовлені. Економічна свідомість піддає дійсність емоційній оцінці, забезпечує економічну діяльність – у попередньому проектуванні дій та передбаченні їх наслідків, контролюванні економічної поведінки і керуванні нею, у здатності особи давати собі раду

в оточуючому матеріальному світі, у власному економічному житті. Отже, економічна свідомість – не просто образ економічної дійсності, а особлива форма сприйняття діяльності, орієнтована на відображення і перетворення економічної дійсності.

Враховуючи різноманітність економічної дійсності підходів та можливостей їх застосування, важливо звернути увагу на феномен економічного мислення, що притаманний суб'єкту господарювання. Він криється в тому, що під економічним мисленням слід розуміти систему складових свідомості, як вищий рівень культури відображення людиною економічних відносин.

Більшість дослідників економічної свідомості та економічного мислення розглядають економічну свідомість як внутрішньо суперечливе, багаторівневе утворення, яке в узагальненому вигляді відображає ступінь знайомства суб'єкта з економікою та раціональне ставлення до неї [2]. Економічна свідомість тісно пов'язана з економічною поведінкою, виступаючи в якості раціональної основи суб'єктивних її механізмів. Вона пов'язана також з економічною системою, являючи собою її суб'єктивний фундамент.

Структура економічної свідомості в узагальненому вигляді може бути представлена, як індивідуальна, як групова та як масова економічна свідомість. Традиційно їх виділяють навпаки: масову, групову та індивідуальну [8, с. 41].

У першому вимірі економічна свідомість визначається як масова свідомість суспільства (або його частини) стосовно економічних питань, що мають важливе для багатьох значення та далекосяжні економічні наслідки. Масова економічна свідомість розглядається як особлива підсистема, що є специфічними механізмами детермінації та відповідно відносною автономією. Але водночас економічна свідомість є лише частиною ширшої системи масової свідомості, яка включає в себе ще й інші – неекономічні компоненти. В цьому випадку економічна свідомість – лише особливий сегмент масової

свідомості.

У конкретному вираженні масова економічна свідомість визначається за рівнем сподівань людей та оцінки ними своїх можливостей впливу на економічну систему. Окремо тут варто звернути увагу на соціально-економічні цінності великих груп людей, що складають основу їх економічного вибору. Це можуть бути такі цінності, як стабільність, рівність, корисність, економічна та соціальна справедливість, яка проявляється через оцінку існуючого економічного становища в країні, регіоні та на окремому підприємстві. Масова економічна свідомість обумовлює найтипівіші масові варіанти економічної поведінки.

Щодо групової, як узагальненої, це свідомість краще організованих конкретних груп людей, наприклад соціальних класів певних прошарків населення. Їх слід розглядати як сукупність думок та уявлень, які визначають основний зміст та напрямки економічної активності цієї групи.

У індивідуальному вимірі економічна свідомість розглядається як особлива якість окремої особистості, здатної певним чином сприймати економічну ситуацію, більш або менш точно її оцінювати та відносно цілеспрямовано діяти. Вона є такою функцією людської психіки, сутність якої полягає в творчому перетворенні зовнішнього економічного світу у зв'язку з враженнями, що постійно надходять, із попереднім досвідом, у виділенні себе з навколишнього економічного середовища і протиставленні йому як суб'єкта об'єктові. Тут найбільший інтерес становлять суб'єктивно-психологічні особливості, типові характеристики, структурні компоненти свідомості та поведінки особистості в економіці. Важливого значення набуває вивчення процесів формування індивідуальної економічної свідомості, засобів оволодіння та засвоєння різних групових її варіантів і є базою економічного мислення.

Правильне економічне мислення забезпечує раціональне управління діями людини на робочому місці, у масштабі підприємства,

використовуючи економічний інтерес. Він майже завжди розвивається на основі мотиву, але під регулярним впливом норм та нормативів.

Якщо розглядати власність як певну форму влади економічних благ над людиною, то економічний інтерес – це форма дії влади власника на волю суб'єкта господарювання та джерело господарської активності.

Економічний інтерес виражає різні типи і форми відносин власності. Відповідно до їх кількості розрізняють кількість типів і форм економічних інтересів. Так, існування трьох основних типів власності (приватної, колективної та державної) зумовлює існування приватних, колективних та суспільних економічних інтересів [7, 12].

Економічні інтереси визначаються місцем людей в економічній системі. Ці інтереси є формою прояву відповідних видів економічних потреб, усвідомлення їх окремим індивідом, трудовим колективом та суспільством. Кожний суб'єкт економічних відносин є носієм конкретного інтересу. Скільки суб'єктів економічних відносин, стільки й економічних інтересів. Серед цієї групи інтересів виділяють особистий, колективний і суспільний, звідси особистий інтерес виражає необхідність задоволення різноманітних потреб окремої людини; колективні інтереси – потреб трудового колективу; суспільні – сукупних потреб суспільства.

Кожна людина одночасно є носієм різних економічних інтересів, оскільки вона виступає в різних іпостасях: по-перше, як індивід; по-друге, як представник певної верстви суспільства; по-третє, як член певного трудового колективу. Суспільний та колективний економічний інтереси персоніфікуються лише в індивіді.

Реалізація економічних інтересів здійснюється через досягнення їхніми суб'єктами конкретних економічних цілей. Так, реалізація індивідуальних інтересів забезпечується через зростання індивідуальних доходів. Засобом реалізації колективних інтересів є максимізація прибутку та

фонду оплати праці (наприклад, для підприємств державного сектора, що функціонують на комерційних засадах господарювання). Нарешті, засіб реалізації суспільного інтересу – максимізація національного доходу та мінімізація фонду відшкодування створюваного суспільного продукту.

Економічні інтереси можна розглядати за іншими критеріями. За ознакою важливості розрізняють інтереси головні та другорядні, за часовою ознакою – поточні та перспективні, за об'єктом інтересів – майнові, фінансові, інтелектуальні, інтереси режиму праці та вільного часу, комфорту, умов праці й життя; за ступенем усвідомлення – дійсні та помилкові [2].

Для остаточного з'ясування сутності економічних інтересів зупинимося на механізмі її функціонування.

Основним механізмом функціонування економічних інтересів є активне відображення оточуючої дійсності. Усвідомлення забезпечує не лише пасивне, дзеркальне відображення, але й гарантує перетворюючі цю дійсність відображення відповідно до потреб та інтересів суб'єкта через усвідомлення. Оскільки економічна свідомість функціонує у системі безперервних прямих та зворотних зв'язків з оточуючою дійсністю, прямі зв'язки забезпечують отримання адекватної економічної інформації, а зворотні ж дають можливість діяти, спираючись на ці дані. Так як відображення є підставою для поведінки, результати якої, в свою чергу, забезпечують подальше відображення реальності, що змінилася, дійсність, що відображується (прямі зв'язки), забезпечує її активне перетворення (зворотні зв'язки), яке знову відображується для подальшого перетворення.

Основними функціональними формами актуалізованої економічної свідомості можна вважати знання, які є продуктом економічної свідомості. Економічні знання передбачають збереження в пам'яті засвоєного матеріалу для того, щоб застосовувати його на практиці в

реальних економічних ситуаціях, а також для здобуття нових економічних знань, що вимагають обґрунтованого співвідношення поточної економічної інформації з попереднім економічним досвідом, збагаченого емоційним ставленням відповідно до вагомості для суб'єкта інформації, упорядкування системи поглядів, що виступають в якості економічного світогляду суб'єкта. Формування таких переконань спирається на глибокі знання та оцінку економічних явищ, але вони не переходять у переконання автоматично, а виробляються на основі особистого економічного досвіду людини в результаті економічної діяльності. Економічні переконання, що стали мотивом поведінки людини, визначають її ставлення до економічної сфери діяльності.

Для реалізації завдань такого зближення необхідні спеціалісти з високим рівнем культури економічного мислення, де воно буде адаптовано до конкретних соціально-економічних умов.

Здатність до наукової оцінки та самооцінки, культури мислення та практичної діяльності, ініціативність та підприємництво, готовність до вирішення нестандартних проблем та здатність аналізувати реальність є найважливішими якостями фахівця будь-якого профілю, і формує його рівень культури.

Під рівнем культури економічного мислення ми розуміємо такий рівень готовності до економічної діяльності, який би забезпечував готовність до застосування економічних знань, умінь та навичок, з певним рівнем економічного мислення, під час розв'язування у своїй професійній діяльності різних господарсько-економічних задач [13, с. 138]. Підвищувати свою кваліфікацію, оновлювати свої знання доводиться впродовж усього життя, тому кожен із нас повинен не тільки освоїти методику самоосвіти, але й навчитися мислити в критичних ситуаціях, знаходити нові способи розв'язання професійних задач.

Водночас цим критеріям може відповідати низький, припустимий, достатній чи високий рівень прояву культури економічного мислення [14, 15].

Усі ці критерії відбивають найважливіші ознаки розумової і пізнавальної діяльності: раціональність дій, самостійність, гнучкість розумових схем, спрямованість на розв'язання професійних задач, творчість. Використання названих рівнів дозволяє характеризувати ступінь сформованості культури економічного мислення фахівців під час засвоєння матеріалу.

Для того, щоб оволодіти економічним мисленням і певним рівнем економічної культури, не обов'язково здобувати спеціальну економічну освіту. Такі елементи економічної культури, як потреби, цінності, норми, переваги, інтереси, престиж, мотивація – присутні в усіх сферах суспільного і професійного життя, тому важливо інтегрувати різні знання на основі економічного мислення. Тут важливо уміти оцінювати взаємовигідну взаємодію країн, окремих регіонів у цілому, оцінювати ефекти позиції, сусідства конкретних фірм, підприємств, організацій, сприймаючи їх на основі здорового глузду, тим самим, виграючи у виборі важливих рішень. У зв'язку з цим у сучасній культурі повинен уживатися новий тип раціональності й повинна бути присутня орієнтація на самоцінність людини, її унікальність у навколишньому світі.

Висновки. Узагальнюючи в цілому, можна стверджувати, що економічна культура – це структурна якість особи, яка розвивається в процесі навчання і виховання, синтезує в собі як глибокі та міцні знання законів і закономірностей економічного розвитку, так і готовність індивіда керуватися в повсякденному житті відповідними принципами: готовністю брати активну участь у ринкових перетвореннях у процесі професійної діяльності, займати активну цивільну позицію у справі затвердження цілей і цінностей ринкової економіки, готовністю мати і вести «власну справу», йти на ризик, ухвалювати рішення і діяти в умовах невизначеності, готовністю до оцінки економічних фактів у пошуку соціально-економічних цінностей і пріоритетів; готовністю до ухвалення правильного рішення та вільного

економічного вибору, умінням особи бачити соціальні орієнтири в постійно змінному навколишньому світі; готовністю боротися з антиринковими проявами, що мають місце в сучасній дійсності.

Можна виділити такі показники сформованості економічної культури та готовність до об'єктивної оцінки соціально-економічних реалій сучасної України; готовність до віддзеркалення й узагальнення принципово нових процесів і явищ економіки; готовність до підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, удосконалення виробничих відносин; готовність мислити категоріями сучасної економічної науки, розвивати потребу застосовувати її досягнення на практиці; готовність аналізувати перспективи і недоліки того або іншого економічного експерименту; готовність до реалізації простих форм сучасної економічної діяльності: наприклад, брати участь у захисті прав споживачів, розвивати потреби у внутрішньому мотиваційному імпульсі, що постійно діє, викликаному прагненням до самореалізації, до інноваційної діяльності.

Хоча економічну культуру достатньо складно представити кількісно, все-таки її необхідно вимірювати. Для цього можна використати інтегральні якісні показники економічної культури. Це:

– ступінь різноманітності, а саме кількість зразків культурної поведінки, які представляють різні в соціальному аспекті типи економічних відносин. Він тим більший, чим ширший діапазон таких відносин, а також, чим істотніша відмінність між ними. Різноманітність же системи розглядається як показник її розвиненості і життєздатності. Чим більша різноманітність, тим більше внутрішніх зв'язків, тим більше важелів дії;

– інтегрованості тобто узгодженість економічних норм і цінностей, стереотипів поведінки таких же, як у трудовому колективі;

– індивідуалізм. Це показник порівняння індивідуальних цінностей економічної спрямованості по відношенню до колективних

цінностей;

– закономірність економічної поведінки. Поведінка, яка узаконена, але економічно недоцільна (наприклад, сплата податків). Багато норм, які економічно доцільні, навпаки – не узаконені або протизаконні (тому здійснюються приховано);

– інноваційність. Це нові цінності, норми, зразки поведінки, які переважають над тими, які застаріли і не відображають реальних потреб економічної культури суспільства. Уміння зрозуміти нове, таке, що з'явилося тут і зараз, а головне, уміння вписати це нове у свою діяльність дуже важлива якість господарювання. Сучасна культура характеризується здатністю не тільки бачити типове в явищах і подіях, але помічати і розуміти особливе та індивідуальне, не відкидаючи останнє в процесі пізнання. Її розвиток базується на пізнавальній здатності визначати межу значущого і незначущого, тобто виявляти цінність;

– запозичення культурних економічних цінностей. Наприклад, у Західній Європі є культом обрання економічних професій, вони ж стають затребуваними і в Україні.

Інтеграційною якістю, яка об'єднує ці компоненти, служать уміння економіко-математичного моделювання господарських процесів. Це вимагає уміння логічно мислити, робити дедуктивні та індуктивні висновки, здійснювати комбінацію логіки та інтуїції, аргументацію висновків і узагальнень застосовувати комунікативні вміння, висловлювання на мові економічної математики, використання математичних символів і формул, побудова графіків, схем, діаграм, уміння застосовувати нові інформаційні технології. Все це сприяє розвитку таких загальних інтелектуальних прийомів, як порівняння, узагальнення, аналіз, абстрагування, які лежать в основі технології процесу формування культури економічного мислення.

Існуючі прогностичні спеціально-професійні

проблеми, які повинен уміти вирішувати економіст на відповідному рівні, визначає сукупність знань та сформованих умінь, якими повинен володіти фахівець у галузі економічної культури.

Сформованість знань показує рівень економічних умінь, а рівень умінь показує здатність організувати економічну діяльність. Знання й уміння формують економічне мислення. Від рівня сформованості економічного мислення залежить рівень якості економічної діяльності.

Знання й уміння є показниками економічної підготовки, яка є результатом вищого рівня економічного мислення, і визначає готовність, до економічної діяльності за вказаними рівнями: високий (творчий), достатній (поєднання теорії і

практики), допустимий (теоретичний), низький (побутовий).

Якість економічних процесів у суспільстві адекватна його економічній культурі.

Чим вища готовність суспільства економічного осмислення самоврядування пізнавальним процесом у науково-інформаційному середовищі, тим успішніше йде становлення його культури мислення. Постійна рефлексія, яка включає побудову висновків, узагальнень, аналогій, пригадування та вирішення проблем, які охоплюють звернення до переконань у цілях інтеграції економічного аналізу, здійснення дій, обговорення або оцінювання, забезпечує становлення культури економічного мислення.

Список використаних джерел

1. Ануфриева Ю. В. Формирование экономического мышления как фактора развития аксиологического потенциала личности учащихся в образовательной системе «вуз-школа». – Новосибирский госуниверситет. – 2009. – 268 с.

2. Боечко Н. И. Экономическая культура: проблемы и тенденции развития. – СПб.: Изд-во С-Петербур. ун-та. – 2008. – 288 с.

3. Ваганов А. Храните информацию в правом полушарии // www.science.ng

4. Вишневыский В. В. Межпредметные связи как средство формирования культуры экономического мышления будущих офицеров. – Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2005. – 161 с.

5. Галамян Л. И. Формирование экономической культуры будущих специалистов учетно-финансовой сферы (на материале изучения специальных дисциплин в вузе) / Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2008. – 163 с.

6. Демидов А. И. Рациональность власти и ее эволюция от текста к образу // *Вопр. философии.* – 2005. - №8. – С. 12-18.

7. Ложкін Г., Спасенников В., Комаровська В. Особливості та структура економічної FINANCIAL SPACE № 3 (3) 2011

свідомості суб'єктів соціального простору // *Соціальна психологія.* – 2006. – № 1 (3). – С. 8-16.

8. Нарышкин А. В. Стрoение образа мира человека и соотношение понятий знак «символ» и «значение» – «смысл» // *Вопр. психологии.* – 2008. – С. 36-42.

9. Панарин А. С. Философия политики. – М. Вопросы психологии. – 2007. – С. 8-12.

10. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: МГУ. – 2007. – 384 с.

11. Тишкова М. В. Культура современного экономического мышления: Рост. гос. ун-т. Ростов н/Д, 2009. – 228 с.

12. Хейне П. Экономический образ мышления. – М. МГУ, 1998. – 346 с.

13. Шураханова К. Становление культуры мышления студентов в процессе интеграции знаний: Оренбургский гос. пед. ун-т. – Оренбург, 2006. – 320 с.

14. Яровий А. М. Детермінанта образного в системі філософсько-наукового пізнання соціальної практики // *Мультиверсум: Філософський альманах.* – 2006. - №2. – С. 12-17.

15. www.filosof.com.ua.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До публікації приймаються не опубліковані раніше статті з теоретичних і практичних проблем функціонування і розвитку економіки та фінансової системи, які відповідають сучасному рівню розвитку економічної науки та мають наукову і практичну цінність. Також приймаються статті, які висвітлюють філософські, психологічні та педагогічні проблеми підготовки фахівців для фінансової сфери.

Науково-редакційна рада приймає статті на кожне перше число першого місяця кварталу. Періодичність видання – 4 рази на рік. Журнал видається українською, російською, англійською, польською мовами. Публікація статей безкоштовна.

Вимоги до статей, які публікуватимуться в журналі:

1. Обсяг статті має бути 20-25 тис. знаків з пробілами (як виняток, не більше 40 тис. знаків), текстовий редактор Microsoft Word, формат сторінки А4 (297x210 мм), орієнтація – книжкова, поля: праве – 3 см, верхнє і нижнє поле – 1,5 см, лівє – 1 см; гарнітура – Times New Roman, кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5.

2. На першій сторінці вказуються: зліва – індекс УДК, посередині назва, нижче – ім'я, по-батькові та прізвище автора, e-mail для спілкування з автором, коротка анотація (3-6 речень) і ключові слова мовою оригіналу та англійською мовою.

3. Текст статті повинен мати такі необхідні елементи: вступ (формулюється наукова проблема, ступінь її вивченості, актуальність тієї частини проблеми, якій присвячена стаття), аналіз останніх публікацій та досліджень, мета статті (формулюється постановка задачі), результати наукових досліджень (викладається система доведень запропонованої гіпотези, обґрунтовуються наукові результати), висновки (вказується наукова новизна, теоретична і практична значущість результатів дослідження, перспективи подальших розробок з цієї теми). Розділи повинні бути виділені.

4. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті. Список має бути оформлений згідно із вимогами, що містяться в наказі ВАК України від 26.01.2008р.№ 63 «Про внесення змін і доповнень до форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково – педагогічних працівників». Список складається за порядком на джерела в тексті статті.

5. Математичні формули мають бути чіткими, із загальноприйнятим використанням символів, написані за допомогою текстового редактора Microsoft Word із застосуванням шрифту Symbol при написанні математичних символів та грецьких букв. При наборі складних формул слід застосовувати Редактор формул. Усі символи повинні пояснюватися.

6. Цифровий матеріал по можливості зводиться в таблиці і не дублюється в тексті. Таблиці мають бути компактними, з назвою і нумерацією, а їх заголовки – точно відповідати змісту граф. Під кожною таблицею дається посилання на джерело інформації.

7. Посилання у тексті оформляються у квадратних дужках – [2, с.34], де перше число відповідає порядковому номеру у списку використаних джерел, друге – номер сторінки.

8. Назва файлу повинна відповідати прізвищу та імені автора латиницею (напр., Ivanov-Ivan.doc).

9. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен, географічних назв.

10. Матеріали, що надходять для публікації в журналі, проходять рецензування з боку членів редакційної колегії, розглядаються та рекомендуються Вченою радою навчального закладу до друку. Статті, які оформлені з порушенням цих правил або не пройшли рецензування не розглядаються, не публікуються та не повертаються авторам.

Додатково до статті додаються:

11. Авторська довідка, де наводяться прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада, установа, службова і домашня адреса, контактні телефони, обов'язково – e-mail. Назва файлу – за прикладом Dovidka-Ivanov-Ivan.doc

12. Для аспірантів - рецензія наукового керівника.

13. Якісне кольорове фото авторів в електронному варіанті з роздільною здатністю не менш як 300 dpi.

Контактна інформація:

18028, м. Черкаси, вул. Енгельса, 164.

Телефон: (0472) 71-99-52

E-mail: nauka@cibs.ck.ua – науковий відділ

ndl@cibs.ck.ua – науково-дослідна лабораторія

TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

The Editorial Board of the Financial Space journal accepts for publishing original articles on the theoretical and applied problems of the functioning and development of national economies, as a whole, and the financial and credit sphere, in particular, which are of scientific and practical significance. The articles devoted to the philosophical, psychological and pedagogical aspects of financial education are also accepted.

The publication periodicity is four times a year. The journal is published in Ukrainian, Russian, English and Polish languages.

For Article Submissions: Please follow these guidelines to ensure that the article is reviewed.

1. The size of an article should be 20,000-25,000 characters with spaces A4 pages (297x210 mm) MS Word, Times New Roman font, 14-point type, at one-and-a-half space, the right margin of 3 cm., the upper and lower margins of 1,5 cm., the left margin of 1 cm.

2. The first page carries:

- on the left – a UDC identifier,
- in the middle – the title,
- first name, patronymic (if any) and surname,
- scientific degree, academic title, position of the author,
- e-mail for communicating with the author,
- abstract (3-6 sentences) and key words.

3. The paper should have a clearly stated purpose and point of view. It should contain evidence of current practices and/or research. The article should have the following points in bold types:

- Problem definition.
- Analysis of recent research and publications.
- The aim of the article.
- Substantiation of results obtained.
- Conclusion.
- List of sources used.

4. A list of sources used is obligatory at the end of the article. It should be composed according to the order of making references to the article text.

5. Mathematical formulas must be precise, with the use of generally accepted symbols, typed on the Microsoft Word text editor, using the Symbol font when writing mathematical symbols and Greek letters. For composing complicated formulas, the formula editor should be used. All symbols must be explained.

6. Figures are presented, if possible, in tables and should not be duplicated in the text. Tables should be space-saving, with captions and numbering, and their titles should correspond accurately to the content of the graphs. Under each table, there should be a reference to the source of information.

7. References to scientific sources used must be presented in the text in square brackets – [2, p. 34], where the first number is the ordinal number of this work in the List of sources used and the second – is the page number.

8. The file title should correspond the author's name and surname (e.g. Smith-Peter.doc)

9. The authors are responsible for the accuracy of presented facts, quotations, statistical data, proper names and place names.

10. The articles are reviewed by editorial staff. The articles which fail to conform with these rules are not subject to consideration by the Editorial Board, are not published and are not returned to the authors.

In addition:

11. The article is submitted together with the following information about the author: the surname, first name and the patronymic (if any) of the author (authors), scientific degree, academic title, position, research, educational or other organization, office and home addresses, the number of a contact telephone, and, obligatorily, e-mail address. The file title – Inf-Smith-Peter.doc

12. The article is appended with a quality color photo of the author(s) with the resolution of not less than 300 dpi.

Contact Information:

Cherkasy Institute of Banking of the University
of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

164, Engelsa str., Cherkasy, 18028, Ukraine

Tel. +380(472)71-99-52

E-mail: nauka@cibs.ck.ua
ndl@cibs.ck.ua

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

До публикации принимаются не опубликованные ранее статьи из теоретических и практических проблем функционирования и развития экономики и финансовой системы, которые отвечают современному уровню развития экономической науки и имеют научную и практическую ценность. Также принимаются статьи, которые освещают философские, психологические и педагогические проблемы подготовки специалистов для финансовой сферы.

Научно-редакционный совет принимает статьи на каждое первое число первого месяца квартала. Периодичность издания – 4 раза на год. Журнал издается украинским, русским, английским, польским языками. Публикация статей бесплатна.

Требования к статьям, которые будут публиковаться в журнале:

1. Объем статьи – 20-25 тыс. знаков с пробелами (в виде исключения, не больше 40 тыс. знаков), текстовый редактор Microsoft Word, формат страницы А4 (297x210 мм), ориентация, – книжная, поля: правое – 3 см, верхнее и нижнее поле – 1,5 см, левое – 1 см; гарнитура – Times New Roman, кегель – 14, междустрочный интервал – 1,5.

2. На первой странице указываются: слева – индекс УДК, посередине – название статьи, ниже – имя, отчество и фамилия автора, e-mail для общения с автором, короткая аннотация (3-6 предложений) и ключевые слова на языке оригинала и английском языке.

3. Текст статьи должен иметь такие необходимые элементы: вступление (формулируется научная проблема, степень ее разработки, актуальность той части проблемы, которой посвящена статья), анализ последних публикаций и исследований, цель статьи (формулируется постановка задачи), результаты научных исследований (выкладывается система доведений предложенной гипотезы, обосновываются научные результаты), выводы (указывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость результатов исследования, перспективы последующих разработок, из этой темы). Разделы должны быть выделены.

4. Обязательным является список использованных источников в конце статьи. Список должен быть оформлен согласно требованиям, которые содержатся в приказе ВАК Украины от 26.01.2008р.№ 63 «О внесении изменений и дополнений в формы документов, которые используются при аттестации научных и научно-педагогических работников». Список составляется по мере посылания на источники в тексте статьи.

5. Математические формулы должны быть четкими, с общепринятым использованием символов, написанные с помощью текстового редактора Microsoft Word с применением шрифта Symbol при написании математических символов и греческих букв. При наборе сложных формул следует применять Редактор формул. Все символы должны объясняться.

6. Цифровой материал по возможности возводится в таблицу и не дублируется в тексте. Таблицы должны быть компактными, с названием и нумерацией, а их заглавия – точно отвечать содержанию граф. Под каждой таблицей дается ссылка на источник информации.

7. Ссылки в тексте оформляются в квадратных скобках – [2, с.34], где первое число означает порядковый номер в списке использованных источников, второе – номер страницы.

8. Название файла должно соответствовать фамилии и имени автора латиницей (напр., Ivanov-ivan.doc).

9. Авторы несут ответственность за точность изложенных фактов, цитат, статистических данных, собственных имен, географических названий.

10. Материалы, которые поступают для публикации в журнале, проходят рецензирование со стороны членов редакционной коллегии, рассматриваются и рекомендуются Ученым советом учебного заведения к печати. Статьи, которые оформлены с нарушением этих правил или не прошли рецензирования, не рассматриваются, не публикуются и не возвращаются авторам.

Дополнительно к статье добавляются:

11. Авторская справка, в которой приводятся фамилия, имя и отчество автора (авторов), научную степень, ученое звание, должность, учреждение, служебный и домашний адрес, контактные телефоны, обязательно – e-mail. Название файла – по примеру Dovidka-ivanov-ivan.doc

12. Для аспирантов – рецензия научного руководителя.

13. Качественное цветное фото авторов в электронном варианте с разрешающей способностью не менее как 300 dpi.

Контактная информация:

18028, г. Черкассы, ул. Энгельса, 164.

Телефон: (0472) 71 -99 -52

E-mail: nauka@cibs.ck.ua – научный отдел

ndl@cibs.ck.ua - научно-исследовательская лаборатория

Видавець: Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
КВ №13032-1916 від 15.02.2011

Адреса редакції:
18028, м. Черкаси,
вул. Енгельса, 164
e-mail: nauka@cibs.ck.ua

Підп. до друку _____
Формат 60x87/16. Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 18,75.
Вид. № 1186. Тираж ___ прим.

Друк ПП Чабаненко Ю. А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел: /0472/45-99-84 E-mail: office@2upost.com